

OBSAH

1. ÚVOD	3
2. TEORETICKÉ UKOTVENÍ A HISTORICKÉ SOUVISLOSTI	6
2.1. Metodologická východiska	9
2.2. Druhá světová válka, nacisté a gender	15
2.3. Historické pozadí úlohy žen v otázce vzdělávání	20
2.4. Z historie českého ženského vysokoškolského studia	26
2.5. Střetávání české a německé vědy za druhé světové války	35
3. SÍŤ VĚDECKÝCH INSTITUCÍ ČESKÉ VĚDY V DOBĚ DRUHÉ SVĚTOVÉ VÁLKY	40
3.1. Zastřešující organizace	41
3.1.1. Královská česká společnost nauk (KČSN)	42
3.1.2. Masarykova akademie práce (MAP)	46
3.1.3. Československá národní rada badatelská (ČSNRB)	50
3.1.4. Česká akademie věd a umění (ČAVU)	54
3.2. Výzkumné ústavy a odborné společnosti s přímou podporou státu	58
3.2.1. Slovanský ústav	58
3.2.2. Orientální ústav	62
3.3. Profesionální vědecké organizace	67
3.3.1. Sdružení vysokoškolsky vzdělaných žen (SVVŽ)	67
3.3.2. Lotos	72
3.4. Ostatní vědecké spolky	74

4. KONKRÉTNÍ OSUDY	75
4.1. Jiřina Popelová	76
4.2. Albína Dratvová	90
4.3. Milada Paulová	112
4.4. Eliška Vozábová	118
5. EXKURZ	123
5.1. První české akademičky a mateřství	123
5.2. Albína Dratvová a její pohled na mateřství	131
5.3. Jiřina Popelová jako matka	136
5.4. Vědkyně nebo manželka? Fenomén „neviditelných“ manželek vědců	139
6. ZÁVĚR	147
7. POUŽITÉ PRAMENY A LITERATURA	149
7.1. Archivní prameny	149
7.2. Dobová a vzpomínková literatura	153
7.3. Sekundární literatura	159
7.4. Internetové zdroje	166
8. ABSTRAKT	167
9. SEZNAM PŘÍLOH	173
10. PŘÍLOHY	176

1. ÚVOD

O tom, jakou stopu zanechaly ženy – vědkyně v české vědě za druhé světové války, nemáme dosud příliš mnoho konkrétních informací. Zatím nebyl proveden komplexní výzkum, který by mapoval tuto oblast naší historie. V množství literatury k tématu druhé světové války a českých vědeckých institucí té doby jsou informace o ženách ve vědě poměrně kusé. Je to jistě dáno i faktem, že ženy, které se za druhé světové války pohybovaly v českých vědeckých kruzích, byly opravdu ve výrazné menšině. S tím souvisí samozřejmě i situace, která u nás byla v tomto směru už před oběma světovými válkami. Předpisy pro studium žen na vysokých školách v monarchii se měnily postupně. Nejprve bylo ženám umožněno roku 1897 studovat na filozofických fakultách (kde se tehdy ještě vyučovaly i přírodovědné obory), roku 1900 na fakultách lékařských¹ (od roku 1903 včetně farmacie). Na právnických fakultách ale musely ženy se studiem počkat až na období první republiky.²

Před vypuknutím druhé světové války již nebyly ženy vědě úplnou výjimkou. Přesto je tematické spojení druhé světové války a postavení žen ve vědě relevantní, protože bylo výrazným zásahem do života nejen badatelského či vědeckého, ale také osobního. Můžeme si klást otázky, jakým způsobem by se ubírala životní a profesní cesta konkrétních žen, které se v české vědě angažovaly, nebýt druhé světové války. I pro malé množství materiálů, které se nám z válečné doby k tomuto tématu dochovaly, je nutné vidět i přesah a dopad válečných zkušeností na život a osobnost toho kterého člověka, který přišel právě po válce. Proto – ač práce nese v titulu ohraničení léty 1939-1945 – zabývá se nevyhnutelně i dobou, která těmto létům předcházela a jež je následovala. Pasáže, které se věnují jiným obdobím než výhradně druhé světové válce jsou nutné zejména s ohledem na širší historický kontext a komplexní pohled na vývoj postavení žen v české vědě apod.

Disertační práce se věnuje (až na pár výjimek a příkladů) výhradně ženám v české vědě, jak je uvozeno v titulu práce. Jistě zajímavé by bylo i srovnání s postavením žen ve vědě německé (zvláště, mám-li na mysli německou vědu v českých zemích) či obecně s německou vědou za druhé světové války vůbec. Šíře tohoto tématu je ovšem nad rámec

¹ Zajímavý je v tomto kontextu i postřeh, že první absolventky lékařské fakulty se prosadily především v pediatrii a gynekologii. To mělo dva důvody – poptávku ze strany žen – matek a rodiček, za druhé tyto lékařky samy pociťovaly, že v těchto dvou medicínských oborech je zakořeněna řada předsudků. Více o této problematice viz Svobodný, Petr. *Lékařky v českých zemích v první polovině 20. století*. Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensia 35, č. 1-2, 1995, s. 75-87.

² Podrobněji o tom v kapitole 2.4. Z historie českého ženského vysokoškolského studia.

rozsahu této práce. Může ale představovat do budoucna téma, kterým by se dalo na tento text navázat a pokračovat v badatelské práci. Přesto lze konstatovat, že za druhé světové války nutně došlo a docházelo ke střetávání obou vědeckých komunit – české a německé. Částečně je tato problematika naznačena na příkladu posudků, které psali v roce 1942 na své české kolegy na Karlově univerzitě němečtí pedagogové.

Největší prostor – z představených biogramů – je v textu věnován zejména dvěma významným ženám české vědy Albíně Dratvové a Jiřině Popelové. Představují totiž určité modelové typy (svým způsobem života, věkem, rodinným zázemím apod.), na kterých lze demonstrovat širší společenské a kulturní souvislosti. Obě také patřily ve svém oboru k naprosté špičce. Obě prožily druhou světovou válku. K jejich osobám je dostatek archivního materiálu, u Albíny Dratvové navíc Deníky, které jsou cenným zdrojem a záznamem každodenních starostí a úvah své autorky. Albína Dratvová i Jiřina Popelová byly osobnosti velmi výrazné a pro naši vědu velmi významné, což ostatně dokazují i pamětnické rozhovory, uvedené v přílohách.

Albína Dratvová a Jiřina Popelová navíc ve svých textech hojně tematizovaly postavení ženy ve společnosti, tzv. ženský úděl, ženskou otázku. Vzhledem k tomu, že tato práce se v kontextu zvoleného tématu těchto otázek a genderové problematiky také nevyhnutelně dotýká, je v těchto kapitolách věnován prostor také reflexi ženského světa Albíny Dratvové a Jiřiny Popelové v jejich díle a textech osobních (deníky, korespondence) a je zachycen také jejich postoj k válečným událostem. Části textu, věnované Albíně Dratvové a Jiřině Popelové, se zabývají i komparací postojů a názorů obou vědkyň. Množství materiálu, kde tyto vědkyně konkrétně řeší otázku mateřství pak umožňuje otevřít exkurz jako prostor k zamyšlení nad tématem možnosti (případně nereálnosti) spojení vědecké práce a mateřství u našich prvních akademiček.

Menší prostor v porovnání s osobami Albíny Dratvové a Jiřiny Popelové je věnován Miladě Paulové a Elišce Vozábové. Tato asymetrie je dána v první řadě dostupným materiálem³ a s tím souvisejícím faktem, že nelze porovnávat postoje Milady Paulové a Elišky Vozábové do takové hloubky, aby byla komparace adekvátní. K osobě Milady Paulové je archivního materiálu v porovnání s Eliškou Vozábovou nepoměrně více, přece jen, byla naší první profesorkou. Právě proto je ale příkladem až moc známým v obecném povědomí. I proto ale považuji za nevyhnutelné věnovat se její osobě alespoň do určité míry.

³ Podrobněji o tom v kapitole 2.1. Metodologická východiska.

V exkurzu je také kapitola věnovaná zamyšlení nad statutem „manželka vědce“, který pro mnoho nadaných žen znamenal buď rezignaci na svou vlastní vědeckou kariéru, nebo tichou podporu svého muže. Narazíme tak na otázku genderovanosti nejen celé společnosti, ale i vědecké komunity. V souvislosti s předkládanou prací téma manželek vědců představuje jiný úhel pohledu na zpracovávanou problematiku.

Disertační práce se dále soustřeďuje především na ženy a jejich prožívání (ať už běžného života, kariéry, rodinných záležitostí apod.) nebo možnosti seberealizace v období druhé světové války. Za velice cenné považuji životní zkušenosti – v tomto případě zejména žen – na kterých lze rekonstruovat určité procesy, společenské struktury, které v danou dobu fungovaly. Do teoretických otázek, které jsou nastoleny především v první části práce, tak zahrnuji také orální historii, výpovědi pamětnic a pamětníků a dobové dokumenty.

Na místě je také poděkovat lidem, bez kterých by tato práce nevznikla, alespoň ne v této podobě. V první řadě děkuji za cenné připomínky školiteli Doc. Janu Jankovi, CSc. a konzultantovi PhDr. Marku Ďurčanskému, PhD. Dále děkuji svým kolegyním Mgr. Lence Krátké a Mgr. Haně Peterkové zejména za konzultace v oblasti genderové problematiky. Velkým obohacením profesním i lidským bylo pro mne setkání s aktéry pamětnických rozhovorů, děkuji jim tedy velmi za tuto možnost a za laskavost a ochotu, s jakou k rozhovorům přistoupili, konkrétně děkuji Prof. PhDr. Ivo Treterovi, CSc., Doc. PhDr. Vladimíru Justlovi, CSc. (bohužel již in memoriam) a jeho paní Martě Hrachovinové, PhDr. Miroslavu Tejchmanovi, PhDr. Zdeňku Poustovi a Prof. MUDr. Milanu Šamánkovi, DrSc. V neposlední řadě patří můj dík členům mé rodiny.

Členění práce svou strukturou odlišuje teoretický rámec celé problematiky (faktické informace, statistické údaje a přehledy, které ilustrují zastoupení žen v české vědě ve sledovaném období) od životních osudů konkrétních žen – vědkyň, na kterých lze demonstrovat určité dobové mechanismy, představy a předsudky, které se týkají mimo jiné otázky genderové rovnosti. Díky orální historii a archivním pramenům lze získané informace zasadit do konceptu každodennosti a zaznamenat tak částečně obraz světa žen v české vědě za druhé světové války. Musím ale ještě podotknout, že ačkoli se v této práci věnuji hlavně ženám, koncept genderu není totožný pouze s dějinami žen, protože i konstrukce maskulinity je navýsost genderové téma.

2. TEORETICKÉ UKOTVENÍ A HISTORICKÉ SOUVISLOSTI

„Navždy zůstane památka, že jsou to ženy české, které zahájily v této říši významný ruch ten vzdělanostní, a že jsou to čeští mužové, kteří jim v něm přispěli svou osvícenou podporou.“⁴

Z obsahu petice českých žen k rakouské radě říšské, rok 1890.

Cílem disertační práce není zpracovat dějiny české vědy za druhé světové války obecně. Záměrem je rekonstruovat podíl našich vědkyň ve vědeckých institucích té doby a nastin možností, jaké uplatnění mohly ženy v české vědě za nacistické okupace nalézt. Je zde nutné vnímat ohraničení tématu léty 1939-1945, i když je mnohdy nezbytné, zejména kvůli kontextu, pohybovat se ve větším časovém rozptylu, než který je vymezen v názvu práce.

Důležitým aspektem tohoto období našich dějin vzhledem ke zvolenému tématu je i otázka genderové rovnosti, jelikož gender, polarizace společnosti na muže a ženy, je charakteristika, která rozděluje a utváří podstatu všech společností, je nedílnou součástí společenského uspořádání, ovlivňuje vztahy a mocenské struktury v tomto uspořádání apod. Ve své práci bych se chtěla zaměřit především na to, zda (a případně jaké) existovaly podmínky pro vědeckou činnost pro muže a pro ženy v tomto určitém období, tedy v letech 1939-1945. Z toho vyplývá také otázka, můžeme-li v daném historickém období sledovat nějaké aspekty, které by byly v tomto smyslu specifické, anebo naopak.

Disertační práce přináší zároveň svého druhu zamyšlení nad podmínkami vědeckého bádání za druhé světové války. Zejména se soustřeďuje na to, jaký dopad mělo (anebo mohlo mít) pohlaví badatele na jeho práci a snaží se postihnout genderové aspekty, které tuto práci ovlivňovaly. Důležitou otázkou je zde i obecný přístup nacistů k mužům a ženám za protektorátu, který měl také svá genderová specifika. Nacistické Německo bylo patriarchálním státem, a tak i otázka pohlaví byla důležitou především jako jedna z mnoha binarit rozdělovajících a ovlivňujících společností. Z opačného pohledu je snahou této práce

⁴ Citováno podle Honzáková, Albína (ed.). *Československé studentky let 1890-1930*. Almanach na oslavu čtyřicátého výročí založení ženského studia Eliškou Krásnohorskou. Praha: Ženská národní rada a spolek Minerva, 1930, s. 19.

postihnout tento fenomén i v podmínkách samotné české vědy a na příkladu konkrétních žen ve vědě.

V neposlední řadě si práce klade za cíl alespoň částečně rekonstruovat z dostupných materiálů i statisticky podíl žen v české vědě za druhé světové války. Tedy konfrontovat např. zastoupení žen a mužů v jednotlivých vědeckých společnostech a spolcích té doby. Zejména zde také považuji za nutné obrátit se i hlouběji do historie a nastínit vývoj a kontinuitu jednotlivých vědeckých společností v českých zemích s ohledem na to, kdy vůbec do jejich členské základy pronikly i ženy.

Co konkrétně se tedy stalo v české vědě s příchodem nacistů?⁵ Nacisté měli velmi dobře připravené plány k likvidaci české vědy a vědeckých institucí již před samotným vstupem na území naší republiky. Postupně se jim dařilo eliminovat vliv české vědy na veřejnost tím, že jí zamezili v možnosti projevovat se navenek, např. prostřednictvím obsazení redakcí a časopisů svými lidmi, i když se tak nestalo vždy okamžitě. Druhá světová válka obecně s sebou přinesla existenční ohrožení poměrně málo početných profesionálních vědců a vědkyň. Někteří badatelé a badatelky často chápali toto období jako dobu provizoria, která jim nedovolovala pokračovat v dosavadní práci. Někteří se uchýlili k možnosti hlouběji promýšlet teoretické aspekty své práce. Válka znamenala také totální přiškrcení publikačních aktivit⁶. České vědě byl předurčen pád do regionalismu, ztráta vědeckých mezinárodních kontaktů. Oproti tomu němečtí vědci a vědkyně mohli nadále pokračovat v práci ve svých ústavech, učit své studenty a studentky. Jejich činnost byla ovšem znehodnocována poplatností dobové ideologii.⁷ Je nasnadě, že možnost prosadit se (pro českou vědeckou komunitu), byla v této době mizivá. A pokud jde o ženy, potom už takřka nulová.

Přesto neznamenalo období druhé světové války úplnou likvidaci české inteligence. V některých oblastech naší vědy dalo i období nesvobody důvod k hlubokému duchovnímu otřesu a zamyšlení, které následně přineslo podnět ke vzniku hodnotných děl. V tomto smyslu můžeme hovořit o značné aktivitě v oblasti filozofie. Nejvýraznějšími ženskými osobnostmi u nás byly v tomto vědním oboru právě Jiřina Popelová a Albína Dratvová, kterým je v této práci věnován značný prostor. Jiřina Popelová např. během války napsala

⁵ Nejzávažnější publikace k tématu jsou dosud sborníky Kostlán, Antonín (ed). *Věda v českých zemích za druhé světové války*. Praha: Archiv Akademie věd ČR (dále AAV ČR), 1998; Sekyrková, Milada (ed.). *Paměti a vzpomínky jako historický pramen*. Práce z dějin techniky a přírodních věd. Praha: Národní technické muzeum, 2006, svazek 10.

⁶ Viz Janko, Jan. *Vědy o životě v českých zemích 1939-1945: útočiště, změny a nové perspektivy*. In: A. Kostlán (ed.): *Věda v českých zemích za druhé světové války*. Praha: AAV ČR, 1998, s. 111.

⁷ K tomuto tématu vyšla např. kniha Cornwell, John. *Hitlerovi vědci. Věda, válka a smlouva s ďáblem*. Praha: BB art, 2005.

práci Tři studie z filosofie dějin, kterou se roku 1946 habilitovala. Také roku 1946 vyšlo také její filozofické zamyšlení Hovory s nenarozeným. Albína Dratvová vydala v roce 1940 v edici Václava Petra Svazky úvah a studií – která měla nahradit nedostatek literatury za okupace – jednu ze svých nejznámějších knih Smutek vzdělců; dále jí vyšly spisy Etika tvůrčí práce (1942) a Logika a lidé (1944). Kromě toho obě publikovaly v letech 1939-1945 množství kratších textů v dobovém tisku. Obě se také podílely na vydávání filozoficky orientovaného časopisu Česká mysl, který vycházel i za okupace, v té době konkrétně v letech 1941-1944.⁸

S ohledem na zvolené téma disertační práce vyvstává ještě otázka, zda můžeme období okupace českých zemí pokládat za ohraničenou epochu, kterou – jak uvádí J. Cetl – charakterizují příznačné, neopakovatelné a relativně jednotné postoje, názory či hlediska, přesvědčení, hodnoty a normy a také prostředky jejich konceptualizace a prezentace.⁹ Podle některých autorů je období protektorátu spíše než epochou duchovního vývoje určitým mezidobím, které přišlo po 20. a 30. letech kulturního rozmachu a následovala jej mocenská proměna ve 40. letech. Nelze tak vytrhnout léta okupace zcela z paměti národa, protože se nutně vepsala i do intelektuálních postojů a duchovní i politické orientace národního života, který následoval po válce.¹⁰ V duchu tohoto postoje disertační práce usiluje o komplexní pohled na předkládanou problematiku, která naznačuje jak vývoj předválečný, který zarazila právě okupace, tak i nástin návaznosti vědecké práce v době po druhé světové válce.

⁸ Podrobně o České mysli Zouhar, Jan – Pavlincová, Helena – Gabriel, Jiří. *Česká filosofie v letech protektorátu. Poznámky k tématu*. Brno: Masarykova univerzita, 2007, s. 12-51.

⁹ Parafrázováno podle Cetl, Jiří. *Desetiletí jako epocha kulturního vývoje*. In: J. Gabriel (ed): *České filozofické myšlení ve třicátých letech našeho století*. Brno: UJEP 1989, s. 9. In: J. Zouhar – H. Pavlincová – J. Gabriel. *Česká filosofie v letech protektorátu*, s. 7.

¹⁰ Viz Zouhar, J. – Pavlincová, H. – Gabriel, J. *Česká filosofie v letech protektorátu*, s. 7.

2.1. Metodologická východiska

Přínos žen české vědě v období druhé světové války zatím nebyl komplexně zmapován. Na jedné straně jsem se proto potýkala s nedostatkem relevantních materiálů, na straně druhé jsem se snažila téma zpřehlednit a rozšířit dosud známá fakta o této problematice. Při práci jsem se opírala především o studium odborných publikací, archivních materiálů a dobového tisku; s cílem rozšířit zdrojovou základnu jsem využila také metodu orální historie.

Zásadní otázkou je – co rozumíme spojením „ženy ve vědě“? Jsou to všechny ženy s vysokoškolským vzděláním, nebo jen ty skutečně vědecky činné, ty, které publikují, podílejí se na chodu vědeckého aparátu a angažují se v rámci vědní politiky (členky vědeckých společností apod.)? Problém moci, resp. vědní politiky je na místě zdůraznit ještě jednou, protože zjistíme-li, že v před vypuknutím druhé světové války stále stoupal počet vysokoškolských studentek, ale adekvátně s tím se nezvyšoval počet žen, které na vysoké škole přednášely a byly členkami vědeckých institucí, je patrné, že ve vědě byly, ale měly malou možnost něco v jejím fungování ovlivnit. Proto považuji za nutné, uvažovat tuto problematiku v širším časovém kontextu, včetně dobových mechanismů a přetrvávajících předsudků.

Nyní tedy blíže k představení jednotlivých druhů materiálu a podkladů i zhodnocení jejich využitelnosti pro zpracovávanou problematiku. Zásadní publikací pro dané téma je sborník *Věda v českých zemích za druhé světové války*¹¹, který vzešel z konference pořádané Akademií věd ČR konané 17.-18. listopadu 1997. Sborník přináší řadu zajímavých textů k fungování české vědy za druhé světové války, k dobovým mechanismům organizace vědy, k jednotlivým osobnostem (Jaroslav Heyrovský, Jan Kapras apod.). Chybí zde ale, což je jistě dáno i dobou jeho vzniku, reflexe válečných událostí z genderového hlediska. Stejně tak informace o ženách ve vědě jsou v publikovaných textech spíše výjimkou.

Sborník Národního technického muzea *Paměti a vzpomínky jako historický pramen*¹², vydaný roku 2006, je prací novější. Svým širokým záběrem může dobře

¹¹ Kostlán, Antonín (ed.). *Věda v českých zemích za druhé světové války*, Praha: Archiv Akademie věd ČR, 1998.

¹² Sekyrková, Milada (ed.). *Paměti a vzpomínky jako historický pramen*. Práce z dějin techniky a přírodních věd. Praha: Národní technické muzeum, 2006, svazek 10.

posloužit zejména jako inspirace pro využití dobových dokumentů, vzpomínek, archiválií a hlavně orální historie. V této souvislosti musím vzpomenout slova z příspěvku Jana Janka, jež mám na paměti při interpretaci a využití těchto materiálů. Janko uvádí: „Základním problémem paměti v konfrontaci s dobovými dokumenty je časový hiát mezi dobou vzniku pamětí a dobou, ke které se paměti obracejí a již chtějí komentovat. Pokládám to za vážnější záležitost, než je míra subjektivnosti přístupu pisatele nebo mluvčího (v orální historii).“¹³

Musím zmínit ještě jednu důležitou práci, která se vztahuje k českým učeným společnostem, a to nejnovější publikaci v této oblasti – *Bohemia Docta*¹⁴, vydanou Masarykovým ústavem Akademie věd v roce 2010. *Bohemia Docta* přináší texty k některým vědeckým společnostem, kterými se tato práce zabývá – ke Královské české společnosti nauk, České akademii věd a umění, Masarykově akademii práce a Československé národní radě badatelské. Tato literatura v případě disertační práce posloužila ale hlavně jako odrazový můstek k ujasnění toho, za jakých okolností tyto společnosti vznikly, jaké bylo jejich členské složení a podmínky fungování. O konkrétním podílu žen ve vědeckých společnostech toho není uvedeno příliš ani zde, ale je to pochopitelné, protože *Bohemia Docta* hovoří o nejzásadnějších událostech v době fungování těchto společností a o důležitých členech, což ženy (ačkoli ne vlastní vinou) prostě nebyly.

Připomenu ještě dvě důležité práce nezbytné pro představu o samotném personálním složení jednotlivých vědeckých společností. Zde badatelé mohou vyjít z publikace *Členové Československé akademie věd a členové českých národních vědeckých institucí na něž ČSAV navazuje ve své činnosti*¹⁵ (vydané ČSAV v Praze roku 1968) a *Členové České akademie věd a umění 1890-1952*¹⁶ autorů Aleny Šlechtové a Josefa Levory (druhé vydání vyšlo v nakladatelství Academia v Praze roku 2004). Zde publikované seznamy členů posloužily jako podklad pro některé tabulky, zobrazující počty členek těchto vědeckých společností.

Seznam použité literatury je poměrně obsáhlý, neboť rekonstrukce podílu žen na české vědě (nejen) za druhé světové války se mnohdy skládala ze střípků několika článků

¹³ Janko, Jan. *Paměti a jiné archiválie*. In: Sekyrková, Milada (ed.). *Paměti a vzpomínky jako historický pramen. Práce z dějin techniky a přírodních věd*. Praha: Národní technické muzeum, 2006, s. 97.

¹⁴ Míšková, Alena – Franc, Martin – Kostlán, Antonín. *Bohemia Docta*. Praha: Academia, 2010.

¹⁵ *Členové Československé akademie věd a členové českých národních vědeckých institucí na něž ČSAV navazuje ve své činnosti*. Praha: ČSAV, 1968.

¹⁶ Šlechtová, Alena – Levora, Josef. *Členové české akademie věd a umění 1890-1952*. Praha: Academia, 2004.

či publikací k jednomu tématu a pro zachování objektivnosti této práce bylo pokud možno využito dostupných tištěných pramenů a vzpomínek pro konfrontaci s výstupy orální historie. Přesto byla nezbytná práce s archivními prameny, protože např. ke Sdružení vysokoškolsky vzdělaných žen je literatura takřka nulová. V případě této vědecké společnosti disertační práce čerpá výhradně z archivního fondu, který je uložen v Literárním archivu Památníku národního písemnictví (dále LA PNP). Bohužel zrovna k letům 1939-1945, o které se v této práci jedná zejména, je i tady zdrojů jen velmi málo. I s tím ovšem musí badatel při své práci počítat a vycházet z toho, že i negativní zjištění má svou výpovědní hodnotu.

Další fondy, se kterými bylo pro účely tohoto textu pracováno, jsou uloženy v Masarykově ústavu Akademie věd ČR (dále MÚA AV ČR). Cenné informace pro výsledek práce bylo možné získat z archivních fondů Orientálního ústavu, Slovanského ústavu, a z fondu spolku Lotos. V případech fondů Masarykovy akademie práce, Královské české společnosti nauk, Československé národní rady badatelské a České akademie věd a umění, ač s nimi bylo také pracováno, přinesly potřebné údaje spíše zdroje tištěné.

Pro vykreslení portrétů osobností Albíny Dratvové a Jiřiny Popelové jsem použila také jejich osobní fondy, uložené v MÚA AV ČR. V těchto případech je hojně využito dobový tisk, korespondence, fotografie, deníky apod. Právě pro množství archivního materiálu bylo možné u těchto dvou vědkyň pojmout popis jejich života a práce obsáhleji a dotknout se i analýzy jejich prací. Zejména v jejich případě je uplatněna genderová perspektiva, protože množství materiálu umožňuje argumentačně podpořit některé teorie, ilustrující širší dobové mechanismy. V hodnocení dobového tisku jsem se soustředila na ty články těchto autorek, které vyšly v letech 1939-1945 případně krátce po válce s ohledem na to, aby byly získané informace, byť zasazené do širších historických a kulturních souvislostí, relevantní k tématu disertační práce.

Životopis Milady Paulové je oproti tomu střídmější. Milada Paulová je ale jednou z těch známějších žen v naší vědě, není tedy nutné opakovat věci již publikované. Podklady pro vznik kapitoly o její osobě pocházejí zejména z fondu Sdružení vysokoškolsky vzdělaných žen, pro které sama Milada Paulová sepsala vlastní životopis. Může tak přinést jiný pohled na její osobu, subjektivnější, neboť sama psala svůj vlastní životopis s určitou mírou sebestylizace, vědoma si toho, že je psán pro specifické „publikum“ (tedy členky Sdružení vysokoškolsky vzdělaných žen). Dále jsou i v případě

Milady Paulové využity vzpomínky pamětníků na její osobu (to ostatně i v případě Jiřiny Popelové a Albíny Dratvové).

Osoba lékařky Elišky Vozábové je z těch méně známých, proto je jí věnována alespoň kratší kapitola, která ilustruje mimo jiné těsné vztahy, jež průkopnice ženské vědy udržovaly. Eliška Vozábová má osobní fond v Ústavu dějin Univerzity Karlovy a archivu Univerzity Karlovy (dále ÚDAUK), informace o její osobě vycházejí tedy převážně z tohoto zdroje. Využity byly i osobní spisy vědkyň Flory Kleinschnitzové, Antonie Dickertové, Madeleine Vokounové-Davidové, Pavly Fořtové-Šámalové, Vlasty Káralové di Lottiové a Milady Paulové, uložené taktéž v ÚDAUK.

Příspěvek ke vztahu představitelů české a německé vědy (s ohledem k tématu této práce se jedná z hlediska české vědy opět zejména o ženy) tvoří kapitola o posudcích, které psali němečtí pedagogové na své české kolegy. Tento dosud opomenutý materiál pochází z fondu Filozofické fakulty Německé univerzity v Praze, uloženého taktéž v ÚDAUK.

O tom, jak konkrétně ženy v české vědě prožívaly léta druhé světové války, kromě útržků z korespondence, náznaků v dobových článcích nebo pár zmínek v Deníku (v tomto případě Albíny Dratvové) se nedozvíme dnes již mnoho. Aby byl obraz toho, jak válka ovlivnila jejich životy a vědeckou kariéru barvitější, vznikla potřeba oslovit pamětníky a využít orální historii. V přístupu k využití orální historie se kloním (a v této práci k této metodě tak přistupuji) ke konzervativnímu pojetí, které nechápe orální historii v rámci bádání jako zvláštní obor nebo odvětví, ale jen jednu z výzkumných metod. Tu je možno uplatnit, pokud badatel zkoumá např. politický či kulturní aspekt minulého dění, které má dosud žijící účastníky a svědky.¹⁷

V rámci historie tohoto oboru bylo také široce diskutovaným bodem, zda je z hlediska historického bádání účelnější vést rozhovory s příslušníky elit (význačné osobnosti zde např. vědeckého a společenského života), nebo s „lidmi z ulice“. Ve své práci tak využívám jak rozhovorů s významnými osobnostmi naší vědy v otázce osobních vzpomínek na jednotlivé vědkyně, ale i vzpomínky „obyčejných lidí“ v otázce zejména možnosti skloubení pracovního a rodinného života v době nacistické okupace.¹⁸

Formou rozhovorů s kolegy či žáky jednotlivých ženských osobností naší vědy se lze dozvědět zajímavá – a mnohdy již zcela zapomenutá – fakta či velmi zajímavé osobní

¹⁷ Viz Vaněk, Miroslav. *Orální historie ve výzkumu soudobých dějin*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2003.

¹⁸ Vedení pamětnických rozhovorů má svá specifika. Zde jsem se držela zavedených a používaných pravidel. Podrobně o tom Vaněk, Miroslav. *Orální historie. Metodické a „technické“ postupy*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2004.

vzpomínky, jinde nepublikované. Zde spatřuji přínos především v možnosti objasnění pozadí některých činů, přiblížení povahových rysů konkrétních osob apod.

Rozhovory s významnými osobnostmi naší vědy, kteří byli buď žáky nebo kolegy žen, o kterých tato práce pojednává, jsem vedla sama. Samotným rozhovorů předcházelo oslovení narátora, kdy mu byl představen projekt disertační práce a vyslovena žádost o spolupráci. Při samotném rozhovoru narátor nejprve uvedl své vzpomínky na dané vědkyně, poté jsem se ptala také na konkrétní otázky vztahující se k jednotlivým ženám, která jsou relevantní k obsahu této práce – tedy zejména druhou světovou válku, vědeckou činnost, podmínky k vědecké práci, mateřství. Záznam rozhovoru narátor následně autorizoval, případně upravil či doplnil. Tímto způsobem tedy vznikly rozhovory s Prof. PhDr. Ivo Treterou, CSc. a s Doc. PhDr. Vladimírem Justlem, CSc. jako s žáky a kolegy Jiřiny Popelové; s PhDr. Miroslavem Tejchmanem, DrSc., který byl žákem Milady Paulové; s PhDr. Zdeňkem Poustou, který se ve své vědecké práci věnoval tzv. filozofii za mřížemi a měl tak možnost setkat se se spoluvězeňkyněmi Růženy Vackové a s jejím synovcem; s Prof. MUDr. Milanem Šamánkem DrSc., žákem a kolegou Heleny Raškové. Z rozhovorů byly následně pro účely této práce zapracovány do textu informace, které jinak nebylo možné získat z jiných pramenů. Narátoři byli v tomto případě všichni muži, což je ale dáno tím faktem, že žádnou žijící pamětnici se nepodařilo kontaktovat.

Jsem si vědoma toho, že výsledky interpretace určitého rozhovoru či spíše závěry o jeho významech se mohou lišit už tím, jaké tematické okruhy uplatní tazatel nebo jak přistoupí k rozhovoru interpret. Neméně důležité také je, z jaké perspektivy a v jakém kontextu rozhovor interpretujeme, je-li třeba v ohnisku jeho pozornosti konkrétní osoba či historická událost. Proto, i když v textu rozhovory cituji, uvádím v příloze¹⁹ ještě celý záznam²⁰ rozhovoru s narátorem. Důvodem uvedení celých rozhovorů je také představení celého kontextu a možnost kontroly adekvátní interpretace v textu práce.

Práce s rozhovory s lidmi tzv. z ulice byla trochu odlišná. Jedná se o pamětníky válečných let, kteří byli většinou osloveni na základě doporučení. V těchto rozhovorech šlo zejména o podmínky hlídání malých dětí a s tím související možnosti skloubení rodinného a pracovního života v letech 1939-1945. V této práci jsou použity tedy jen části rozhovorů, které se týkají této problematiky. V tomto případě byly narátory zase převážně ženy.

¹⁹ Celý záznam je uveden v příloze u všech narátorů z významných osobností naší vědy. Při vzpomínkách tzv. obyčejných lidí je citovaná vzpomínka často již celým osobním sdělením.

²⁰ O zpracování záznamu z rozhovoru podrobně Vaněk, Miroslav – Mücke, Pavel – Pelikánová, Hana. *Naslouchat hlasům paměti. Teoretické a praktické aspekty orální historie*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2003, s. 24.

Jediný muž, který se k problematice fungování rodiny za války vyslovil, je Bořivoj z Prahy, ročník 1933.

Při interpretaci samotného rozhovoru je nutné vést v patrnosti, že se nemusíme dopátrat vždy „pravdy“, ale lze si vytvořit určitou představu o tom, co konkrétní člověk považuje za „pravdivé“ ze svého osobního hlediska. Samotné rozhovory lze tedy chápat jako vzpomínky, které – jak uvádí Sekyrková – můžeme označit jako „útržkovité subjektivní vyprávění určitých událostí, často tematické, např. vzpomínky na dětství, na zaměstnání ap.“²¹ Janko také upozorňuje, že záměr autora mnohdy vystupuje do popředí v potřebě ospravedlnění činů a někdy „zapomene“, co se mu do jeho obhajoby či útoku nehodí.²²

Orální historie byla pro mou badatelskou práci metodou nejen inspirativní, ale zejména přínosnou v tom, jak rozhovory lze následně interpretovat. S ohledem na samotné téma disertační práce ovšem nebyla tato metoda aplikována striktně podle orálněhistorických příruček, ale rozhodla jsem se pro její kombinaci s nestrukturovaným rozhovorem s předem danými tematickými okruhy (válka, vědecká práce, pedagogická činnost, mateřství, partnerství apod.).

²¹ Sekyrková Milada. *Úvod*. In. Milada Sekyrková (ed.): Paměti a vzpomínky jako historický pramen. Práce z dějin techniky a přírodních věd. Praha: Národní technické muzeum, 2006, s. 7.

²² Janko, Jan. *Paměti a jiné archiválie*, s. 98.

2.2. Druhá světová válka, nacisté a gender

Pokud se chci věnovat zkoumání jakéhokoliv historického jevu (zde vědecké bádání, vědecká činnost) a zohledňovat přitom genderový aspekt, je v rámci teoretické přípravy velmi důležité zodpovědět otázku, nakolik je relevantní oddělovat v pohledu na určité historické období dějiny „mužské“ a „ženské“. Touto otázkou se zabývá např. Lucie Storchová. Podle ní ženy stojí přímo ve středu tematických celků, lze jejich prostřednictvím zachytit každodenní rozměr dějin, který se vyznačuje něčím nepolitickým a neveřejným. V tom mají určitou výhodu proti ostatním marginálním (a marginalizovaným) skupinám, jejichž život lze z hlediska historického bádání postihnout jen zřídka, např. v krátkých záblescích konfliktů s mocí anebo v jejich soudních dohrách. V této souvislosti bych podotkla, že ženy nelze v tomto kontextu chápat jako minoritní skupinu, jak by mohlo vyplynout z předchozího tvrzení. Spíše jde o to zjistit, proč jim patří v historiografii marginální postavení. Jedním z důvodů by mohla být skutečnost, že se zdánlivě nepohybovaly v tak (pro historiky) atraktivním prostředí jako muži (mám na mysli např. představu muže v boji a ženy u plotny apod.). Na pozadí tohoto faktu lze vidět i otázku mocenskou. Zabýváme-li se z historického hlediska tzv. pohlavně specifickou zkušeností, pokládá Storchová za nutné, vymezit se k této zkušenosti i kriticky. Může být totiž interpretována (podobně jako ostatní tzv. pohlavně specifické jevy) jen jako internalizace samotného „pohlavního řádu“.²³

Storchová dále uvádí, že v pojetí historickoantropologické produkce ‚pohlaví‘ determinuje různé vzorce vnímání a komunikace u mužů a žen. Je základem jejich odlišné životní zkušenosti, protože kromě ženské a mužské identity a subjektivity ‚pohlaví‘ vytváří také prostor pro jednání konkrétních historických aktérů.“²⁴ Storchová upozorňuje v tomto směru na určitou konceptuální rozmlženost, kdy pojem gender supluje v historické analýze biologické pohlaví, přestože je odmítána jeho vrozenost a nabývání genderu je spojováno s kulturní a sociální sférou.²⁵ Jak uvádí, lépe je v tomto kontextu přiklonit se např. k pojetí genderu v historické produkci, jak jej vnímá Rebekka Habermas²⁶, která zdůrazňuje rozdílnou konstrukci femininní a maskulinní identity, zejména jejich rozdílné prožívání a

²³ Viz Storchová, Lucie. *Konceptualizace genderu v Historische Antropologie*. In: L. Storchová (ed.): *Conditio Humana konstanta či historická proměnná? Koncepty historické antropologie a teoretická reflexe v současné historiografii*. Praha, Univerzita Karlova, 2007.

²⁴ Storchová, L. *Konceptualizace genderu v Historische Antropologie*, s. 63.

²⁵ Storchová, L. *Konceptualizace genderu v Historische Antropologie*, s. 63.

²⁶ Habermas, Rebekka. *Geschlechtergeschichte und „antropology of gender“*. *Geschichte einer Begegnung*. In: *Historische Anthropologie – Kultur, Gesellschaft, Alltag I.*, 1993, s. 485-509.

schopnost připisování významů v interaktivním životním světě, který je vlastní mužům a ženám v kontextu kategorií jako např. třída apod. Rebekka Habermas klade důraz na konstrukci pojmových a významových dichotomií, které lze hledat v různých kulturách a historických obdobích.²⁷

Podle Hany Havelkové, která se dlouhodobě zabývá otázkou genderových aspektů a jejich vlivů na vědecké bádání, a to především v kontextu postkomunistických zemí, lze ve všech společnostech, které vycházejí z tisícileté tradice mužské hegemonie (a můžeme je označit jako patriarchální) spatřovat určité genderové mechanismy, které vedou k exkluzi a podceňování žen zejména v prestižních nebo tradičně mužských oblastech lidské činnosti a jsou všude na světě velmi podobné. Havelková upozorňuje, že to, co se nepochybně v jednotlivých společnostech liší, je konkrétní situace vědců a vědkyň a jejich každodenní zkušenost, přičemž existují i genderová specifika této situace.²⁸ Havelková doslova říká, že si nelze „gender, femininitu a maskulinitu vlastní i druhých, v oblasti vědy zcela odmyslet“.²⁹ Tato formulace se mi jeví jako zásadní a v mnohém z ní i v této práci vycházím.

Matonoha zdůrazňuje, že v tomto smyslu nejde ani tak o „status, kariéru a uplatnění jednotlivých mužů a žen, vědců a vědkyň, nýbrž o celkovou situaci, o komplexní nastavení vědeckého obrazu i provozu, který se vyznačuje výrazně maskulinními rysy či ‚ctnostmi‘ (dobyvačný charakter vědy, orientace na zvládnutí/ovládnutí přirozeného okolí, důraz na striktní pravidla, neosobnost poznání, zjednodušeně a nekontextově používaný koncept ‚pravdy‘, ‚zákonitosti‘ atd.)“³⁰. Mnohé feministické kritičky proto neusilují o pouhou participaci na stávajícím paradigmatu, nýbrž usilují o jeho celkovou proměnu.³¹

Některé feministické teorie poukazují na fakt, že ve vědě obecně se uplatňuje tendence považovat „mužské“ za objektivní a neutrální.³² Klasickou prací v tomto smyslu je kniha Sandry Harding: *The Science Question in Feminism* (1986). Anglicky je tento

²⁷ Parafrázováno podle Storchová, L. *Konceptualizace genderu v Historische Anthropologie*, s. 63.

²⁸ Havelková, Hana. *České badatelky mezi východem a západem: komparativní pohled*. Konference Cesty labyrintem – proč je stále tak málo žen ve vědě?, 2005. [online] [cit. 25.7.2008] Dostupné z: <http://www.cec-wys.org/prilohy/1c261010/havelkova_hana.pdf>.

²⁹ Havelková, H. *České badatelky mezi východem a západem: komparativní pohled*. Online, citováno 25.7.2008.

³⁰ Matonoha, Jan. *Ženy a věda: feministické epistemologie a kritika vědeckého diskurzu*. In: M. Linková. – A. Červinková: *Myšlení hranic. Genderové pohledy na racionalitu, objektivitu a vědoucí subjekt*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2003, s. 30.

³¹ Např. Harding, Sandra. *The Science Question in Feminism*. Ithaca and London: Cornell University Press, 1986. Nebo Haraway, D. J. *Situated knowledges: The Science Question in Feminism and the Privilege of Partial Perspective*. In: D. J. Haraway (ed.): *Simians, Cyborgs and Women. The Reinvention of Nature*. New York, Routledge, 1991.

³² Srovnej např. s Harding, S. *The Science Question in Feminism*. Nebo Havelková, H. *České badatelky mezi východem a západem: komparativní pohled*.

fenomén pojmenován jako „gender in the substance of science“. Lze jej najít nejen v tématech, teorii i metodologii, které odrážejí univerzalizaci mužské zkušenosti, ale i v samotných základních vědeckých doktrínách a principech.³³

Gisela Bock ve své teorii doplňuje, že otázka genderových aspektů v určitém období má velkou výpovědní hodnotu. Podle Bock je gender konstitutivní element sociálních vztahů založený na rozdílech mezi pohlavími. Je také hlavním způsobem označení vztahů moci, prvotní oblastí, uvnitř které (nebo lépe řečeno kterou) je moc členěna. Hierarchická struktura spoléhá na obecné chápání tzv. přirozených vztahů mezi muži a ženami. A změny v organizaci společenských vztahů vždy korespondují se změnami v reprezentaci moci.³⁴

Gisela Bock ve své studii „Equality and Difference in National Socialism“ upozorňuje na fakt, že v rámci nacistické ideologie nebyly genderové vztahy založeny na rovnosti, ale na rozdílnosti mezi pohlavími, s muži a ženami bylo nakládáno rozdílně. Přesto byli rasově perzekuováni muži i ženy, a v rasově privilegovaných skupinách byli muži i ženy považováni za rovnocenné. Rasová teorie národního socialismu se držela genderových vztahů, ale v jejich pohledu pouze ženy v „nadřazených“ etnických skupinách byly jiné než muži a byly hodné zaujmout místo v oddělené sféře. Ovšem i tzv. rasově nadřazené ženy byly nuceny být spíše matkami, aby příslušníky této rasy dále plodily a vychovávaly. Ženy i muži v „nižších“ etnických skupinách, ať už to byli např. Židé, představovali „pohlavní rovnost“. Rasová politika nebyla přímo zaměřena proti ženám. Ženské oběti se staly obětmi ne proto, že byly ženy, ale jako genderově neutrální příslušníci určité etnické skupiny. Rasa byla tedy v tomto kontextu pro nacisty výše postavena než gender.³⁵ Stručně řečeno rasa tedy byla nadřazená, prvotně rozdělovala lidi, ale poté byl gender další rozlišující charakteristikou (zejména v oné tzv. nadřazené skupině). Z tohoto pohledu mohla druhá světová válka přinést zdánlivé a formální zrovnoprávnění žen a mužů, a to především s ohledem na pracovní trh – díky tomu, že ženy musely vstoupit do válečného průmyslu, takže vlastně začaly pracovat ve sféře, jež do té doby byla vyhrazená spíše mužům.

Sokolová také upozorňuje na to, že po prvotním rozdělení lidí do kategorií již gender hrál roli, a to roli velmi důležitou. Podle Sokolové to bylo patrné zejména v rámci

³³ Harding, S. *The Science Question in Feminism*; Havelková, H. *České badatelky mezi východem a západem: komparativní pohled*.

³⁴ Bock, Gisela. *Equality and Difference in National Socialism*. In: J. Scott (ed.): *Feminism and History*. Oxford: University Press, 1992.

³⁵ Bock, G. *Equality and Difference in National Socialism*.

deportací do ghatt nebo na životě v koncentračních táborech, kde hodně záleželo na tom, jakého je člověk pohlaví. Vzhledem k patriarchální povaze společnosti pak nutně záleželo na pohlaví i v rámci árijské rasy samotné.³⁶ Nahlédneme-li v tomto smyslu i přetrvávající patriarchální charakter české společnosti, obtížná situace žen, které se chtěly věnovat vědecké činnosti, je nasnadě: byly perzekuovány několikanásobně – jako příslušnice podřadné rasy, jako příslušnice okupovaného národa, jako ženy. Pohled nacistů na české ženy lze konfrontovat i s antinatalismem a kultem otcovství a maskulinity. Antinatalismus přehlížel úlohu ženy coby matky, byl zaměřen téměř výhradně proti ženám, zejména proti těm, které představovaly pracovní sílu a těm v koncentračních táborech. V těchto ohledech byla ženská odlišnost použita k zabránění mateřství. Židovské ženy byly vražděny na základě své rasové a genderové rozdílnosti, jako potenciální matky židovských dětí.

K tomu, jaké genderové stereotypy uplatňovala nebo využívala německá nacistická ideologie, se dále vyjadřuje Sokolová. Podle ní byla tato diktatura postavená na naprosté disciplíně a poslušnosti obyvatelstva. Sokolová říká, že: „...pro takové fungování společnosti jsou všechny možné binarity důležité, ať už to je to muž-žena, árijec-neárijec, dělnické profese-inteligence, dobro-zlo, my-oni, heterosexuálové-homosexuálové, přítel-nepřítel, atd. Je samozřejmě jednodušší kontrolovat společnost, pokud funguje na jednoduchém rozdělení a příslušnosti k jasně definovaným a vymezeným skupinám“.³⁷ Sokolová upozorňuje i na to, že stejně jako ostatní státy v tehdejší době, bylo i nacistické Německo patriarchálním státem, ve kterém byly ženy situované převážně do domácí sféry a muži se pohybovali ve veřejném prostoru. Sokolová konstatuje, že „stejně jako antisemitismus, i genderová konzervativnost byla součástí společnosti, NSDAP ji na lidi nenatlačila shora, pouze těchto postojů využila k prosazení a upevnění vlastních cílů“.³⁸

Jakou roli hrál za druhé světové války mezi českými vědci a vědkyněmi fakt, jakého pohlaví je konkrétní jedinec, je tedy otázkou poměrně složitou. Zdá se, že otázka genderová v době protektorátu ustoupila do pozadí a nejdůležitější se stala otázka existenciální. Přesto byly české vědkyně kromě toho, že se musely vypořádat s podmínkami, které nastolila okupace, konfrontovány i s problémy tzv. běžnými, které přinášel každodenní život. Mám na mysli třeba péči o malé děti v době, kdy se rozpadl systém mateřských škol. Podle Hany Havelkové tkví privilegium muže mimo jiné v jeho

³⁶ Sokolová, Věra. *Důležitější než kult matky byl v nacistickém Německu kult otce*, 2007. [online] [cit. 28.7.2008]. Dostupné z: <<http://www.ta-gita.cz/publicistico/dulezitejsi-nez-kult-matky-byl-v-nacistickem-nemecku-kult-otce/>>.

³⁷ Sokolová, V. *Důležitější než kult matky byl v nacistickém Německu kult otce*. Online, citováno 28.7.2008.

³⁸ Sokolová, V. *Důležitější než kult matky byl v nacistickém Německu kult otce*. Online, citováno 28.7.2008.

samozřejmém osvobození od celého komplexu domácnosti. A tato „zdánlivě ‚drobná‘ nespravedlnost je pro vědeckou kariéru zcela fatální, neboť v ní je nutné plné nasazení víc než jinde“.³⁹

Z ženských představitelk českého vědeckého života té doby je nejznámější odbojová činnost Růženy Vackové⁴⁰, která byla v únoru 1945 zatčena za velezradu. V cele smrti se dočkala osvobození. Méně známým příkladem je postava Boženy Komárkové (28. ledna 1903 – 27. ledna 1997), která studovala filozofii na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity (dále FF MU). Mravní i filozofické postoje Boženy Komárkové byly ovlivněny i jejími učiteli, mezi které patřil např. Julius Glücklich či Josef Tvrdý. B. Komárková se již na začátku okupace zapojila do odbojové činnosti v organizaci Obrana národa. Byla zatčena začátkem roku 1942 a po dvou letech, strávených ve vyšetřovací vazbě odsouzena na dvanáct let vězení za přípravu velezrady. Mohla hovořit o velkém štěstí, protože její odbojoví spolupracovníci byli popraveni. V únoru 1945 byla osvobozena Rudou armádou z věznice v Javoru ve Slezsku.⁴¹

Sama B. Komárková později vzpomínala, že po svém zatčení si potřebovala udělat filozoficky a historicky jasno v některých otázkách. Ve vězení v roce 1940 ještě platil takový vězeňský řád, že díky instituci vězeňských duchovních mohla požádat o poskytnutí četby. Tak jí bylo umožněno studovat díla Platona a Augustina. Tak také vznikl základ její disertační práce, kterou pod názvem *Obec Platonova a Augustinova* podala na FF MU v roce 1947, promována byla roku 1948.⁴²

V každém případě druhá světová válka a zapojení žen do odbojové činnosti, jejich totální nasazení, deportace do koncentračních táborů, to vše se argumentačně snažily využít představitelky ženského hnutí při dalších emancipačních snahách po skončení války.⁴³ Ženské hnutí bylo ale po roce 1945 značně personálně oslabené. V roce 1942 byla např. nacisty popravena jedna z vůdčích osobností ženského hnutí u nás, Františka Plamínková. V témže roce ukončila činnost i Ženská národní rada, jejíž byla Plamínková předsedkyní.

³⁹ Havelková, H. *České badatelky mezi východem a západem: komparativní pohled*. Online, citováno 25.7.2008.

⁴⁰ Více o Vackové viz příloha č. 20 - Záznam rozhovoru s PhDr. Zdeňkem Poustou o Růženě Vackové.

⁴¹ Podrobně o Boženě Komárkové Zouhar, J. – Pavlincová, H. – Gabriel, J. *Česká filosofie v letech protektorátu*, s. 278-283.

⁴² Viz Zouhar, J. – Pavlincová, H. – Gabriel, J. *Česká filosofie v letech protektorátu*, s. 279.

⁴³ Viz Bahenská, M. – Hezcková, L. – Musilová, D. *Ženy na stráž! České feministické myšlení 19. a 20. století*, s. 25.

2.3. Historické pozadí úlohy žen v otázce vzdělávání

„Ženské studium je složkou ženské otázky, respektive kulturního a sociálního hnutí, jež se rok od roku stává mocnějším činitelem historickým.“⁴⁴

PhDr. Albína Honzáková, rok 1930.

Jak uvozuje již citát Albíny Honzákové, ženské studium představovalo jednu z významných složek ženské otázky. V kontextu této práce je důležité, připomenout si některé historické aspekty spojené s bojem za ženské vzdělávání. Snaha o pozdější prosazení žen ve vědeckém prostředí mohla být totiž v mnohém podobná (a podobně motivovaná) jako samotné úsilí o možnost stejného vzdělávání, jaké mají muži.

Obecně řečeno, ženské hnutí se snažilo rozbít model tradičních „oddělených sfér“, kdy ženě je přiřknuta sféra privátní a muži veřejná. Chybou by bylo myslet si, že ženy chtěly opustit sféru domácí a zcela se vrhnout do sféry veřejné. Tendence ženského hnutí charakterizuje Gisela Bock spíše jako „otevření sféry“⁴⁵, tedy možnost participovat na obou. Možnost lepšího uplatnění na trhu práce byla ale úzce spjata i s možností volby předmětu studia. V tomto směru se ženy musely potýkat s mnoha předsudky. Albína Honzáková např. upozorňuje na studii Prof. C. Vogtové z Ústavu pro výzkum mozku v Berlíně, která prokázala, že z důvodu fyziologie mozku nelze zásadně vylučovat ženy z žádného povolání. Doplnuje ještě, že zatím věda nedokázala uspokojivě odpovědět na otázku, jsou-li vůbec a případně jaké rozdíly v mozkové struktuře podle pohlaví.⁴⁶

Honzáková zde naráží na klišé o ženské psychické i fyzické méněcennosti (v porovnání s muži), zformulovaná některými antropology, evolučními biology či gynekology. Například populární byl názor, že ženy mají vrozeně nižší inteligenci, takže jejich přípuštění ke studiu by snížilo úroveň celého akademického vzdělávání. Nebo se soudilo, že žena má tak slabou fyzickou konstituci, že studium by poškodilo její dělohu a způsobilo neplodnost (nebo zapříčinilo, že bude rodit postižené děti). Dalším argumentem

⁴⁴ Honzáková, Albína. *Ze světového studia ženského*. In: A. Honzáková (ed.): *Československé studentky let 1890-1930. Almanach na oslavu čtyřicátého výročí založení ženského studia* Eliškou Krásnohorskou. Praha: Ženská národní rada a spolek Minerva, 1930, s. 303.

⁴⁵ Bock, Gisela. *Ženy v evropských dějinách od středověku do současnosti*. Praha: Lidové noviny, 2007, s. 155.

⁴⁶ Honzáková, A. *Ze světového studia ženského*, s. 304.

bylo, že ženy budou rozptylovat mužskou část studentstva, nebo že ženy mužská společnost natolik pomužští, že se budou hrubé a hlučné.⁴⁷

Se soustavným podceňováním možností žen studovat a pracovat přinejmenším stejně kvalitně jako muži souvisela i hierarchie mezd, kdy byla ženská práce permanentně podhodnocována.⁴⁸ Pro svobodné ženy zůstával pracovní trh otevřený, ale zbývala na ně práce podobná té doma – vaření, uklízení apod. Vdaným ženám bylo umožněno vstoupit na pracovní trh zejména v období válek. Výše zmíněná kliše dávala také záminky k argumentaci proti samotné schopnosti žen studovat. Přitom absence možnosti rovných podmínek pro vzdělání s sebou nesla ještě jeden aspekt – ženy byly takřka vyloučeny z politického života a jejich možnost na spolurozhodování o věcech veřejných tak byla minimální.

Margaret Benston⁴⁹ například charakterizovala ženy jako třídu, která produkuje užitkové hodnoty spojené s domácností a rodinou. A to neznamená, že jejich práce je méně náročná, než produkce prodejného zboží. Pokud tedy vstoupí na pracovní trh, je to spíše krok, který je vzdaluje svobodě – protože vlastně vykonávají práce dvě, doma i na pracovním trhu. Klíčem k ženskému osvobození je tak podle ní zespolečenštění práce domácí.⁵⁰

K tématu symbolické nadvlády mužů, která je výše naznačena, se vyslovilo mnoho autorů a autorek. Pierre Bourdieu nabízí vysvětlení nerovného postavení obou pohlaví ve společnosti dějinnými mechanismy. Bourdieu vysvětluje, že dispozice k poddanosti, stejně jako dispozice k uplatňování nadvlády, nejsou dány od přírody, ale vytvářejí se dlouhodobým aktivním diferencováním mezi pohlavími. Neviditelné, ale neustálé příkazy sexuálně hierarchizovaného světa mají na ženy stejný vliv jako příkazy výslovné, předpisy a zákazy přijímají jako něco evidentního a samozřejmého. Ženské dispozice, vštěpované rodinou a celým sociálním řádem, se tedy setkávají s objektivním očekáváním. Oběti nadvlády mohou své podřízené úkoly plnit vlastně s pocitem štěstí. Minorizace ženy je o to neúprosnější, že nevychází z výslovné zlovolnosti, muži se často chovají diskriminačně s těmi nejlepšími úmysly. Všechny jejich neuvědomělé činy (např. bez rozmýšlení upírají ženám právo na autoritativní postavení) dohromady posilují druhořadé postavení žen, jejich nahromaděné účinky zaznamenávají statistiky ve formě slabého zastoupení žen

⁴⁷ Viz Howe, Florence. *Myths of coeducation*. Bloomington, University of Indiana Press, 1984. Více o tom také Renzetti Claire M. – Curran Daniel J. *Ženy, muži a společnost*. Praha: Karolinum, 2005, s.125-128.

⁴⁸ Podrobně o tom Bock, Gisela. *Ženy v evropských dějinách od středověku do současnosti*, s. 133-144.

⁴⁹ Margaret Benston (1865-1916), anglická feministka, autorka a amatérská egyptoložka, jedna z prvních žen přijatých na Oxfordskou univerzitu.

⁵⁰ Benston, Margaret. *The Political Economy of Women's Liberation*. Toronto: New Hogtown press, 1973.

v mocenských funkcích. Všimněme si také radikální asymetrie v hodnocení mužských a ženských aktivit. Tytéž činnosti, jevící se v ženských rukách jako nedůležité, mohou se jevit jako vznešené, obtížné, pokud je vykonává muž. Je třeba rozdíl mezi kuchařem a kuchařkou, stačí, aby si práce, považované za ženské podjali muži, a hned se jaksi povznese. Tak může vznikat „naučená bezmocnost“, tento efekt se u žen projevuje brzy, je trvalý a probíhá takřka bez povšimnutí. Pro držitele nadvlády je příznačné, že svůj vlastní způsob bytí dokáží prosadit jako všeobecně uznávaný. Normy, podle nichž se měří ženám, nejsou univerzální.⁵¹

Argumenty, které používá Bourdieu, můžeme aplikovat i na způsob, jakým nahlížela tehdejší společnost na otázku ženského vzdělávání. Dalo by se říci, že vyšší vzdělání dívek (maturita a následné vysokoškolské studium) bylo obecně vnímáno jako něco nadbytečného, nepotřebného, co nebude žena při své funkci hospodyně, matky a manželky potřebovat. Tento postoj panoval většinou právě i mezi ženami, u kterých feministické snahy nenacházely podporu. V průběhu 19. století se začala pozvolna tato situace českých zemích zlepšovat, a to i díky přechodu od výhradně domácího vzdělávání, které se zaměřovalo na dovednosti, spojené s úlohou manželky a matky, ke vzdělávání odbornému. Odborné školy se těšily rostoucí oblibě, zatímco snahy o vyšší vzdělání dívek stále nenacházely v tehdejší společnosti stejnou míru tolerance.⁵² Představa pojetí ženských povinností navíc neslučovala profesní život, manželství a mateřství. Což potvrzuje i fakt, že žádná z první generace vysokoškolských pedagožek nebyla vdaná a neměla děti.⁵³

Nevyhnutelně spolu se snahou vydobýt ženám možnost stejného vzdělání, jako mají muži, přišly i snahy o proniknutí žen do politiky, kde by hájily zájmy žen. Zde je pro české země zásadní jméno spisovatelky Terezy Novákové, která organizovala vznik Výboru pro volební právo žen. Několik pokusů o prosazení ženské kandidátky přineslo úspěch, když byla v roce 1912 zvolena do zemského parlamentu Božena Viková-Kunětická.⁵⁴ Formální rovnoprávnosti mezi pohlavími bylo dosaženo přijetím první československé ústavy 29. února 1920.⁵⁵

⁵¹ Bourdieu, Pierre. *Nadvláda mužů*. Praha: Karolinum, 2000.

⁵² Především v 80. letech 19. století bylo založeno několik odborných škol. Tyto školy se staly respektovanou součástí dívčího vzdělávacího procesu a pro jejich studium se vžilo označení „průmyslové vychování“.

Viz Bahenská, Marie – Hezcková, Libuše – Musilová, Dana. *Ženy na stráž! České feministické myšlení 19. a 20. století*. Praha: Masarykův ústav a Archiv Akademie věd ČR, 2010, s. 13.

⁵³ Více k tomuto tématu viz kapitola 5.1. První české akademičky a mateřství.

⁵⁴ Ta byla posléze v roce 1927 zvolena také členkou ČAVU. Božena Viková-Kunětická je v rámci našeho emancipačního hnutí rozporuplnou osobou. Ač její postoje můžeme označit za feministické, ve svém projevu na mnichovském mezinárodním sjezdu žen v roce 1912 se distancovala od mezinárodního ženského hnutí. Po

Problematika absence žen v politice byla otázkou mezinárodní. Evropa čekala po první světové válce na svou obnovu a odpůrci volebního práva žen vznášeli obavy, že za války padlo mnoho mužů a tím se otevře prostor pro vstup žen do politiky. Příliv žen do jednotlivých národních parlamentů skutečně nastal, ovšem nikoli tak zásadní, jakého se jeho odpůrci obávali. Zpravidla byly ženy svými stranami umísťovány na nevolitelná místa. V britském parlamentu byla roku 1918 ze sedmnácti kandidátek zvolená jediná žena, která jako Irka a členka organizace Sinn Féin své místo nakonec ani nezaujala. Nejvyšší počet žen ve svých řadách zaznamenal britský meziválečný parlament v roce 1931, kdy v jeho řadách zasedlo 15 žen, tedy 2,5% všech poslanců. Např. v německém říšském sněmu bylo v roce 1930 7% žen, v roce 1933 již ženy kandidovat nesměly.⁵⁶

Otázkou je, proč bylo v meziválečné době v kontextu minimálně celé Evropy zvoleno tak málo kandidujících žen. Teoreticky ženské jméno na kandidátce mohlo skýtat v této době, kdy bylo stále co prosazovat v otázce rovnosti pohlaví, možnost jakéhosi vzednutí ženské solidarity. Můžeme si buď odpovědět spolu s Pierrem Bourdieu, že většině žen vyhovovala role, kterou od nich očekávala společnost, ona „naučená bezmocnost“? Gisela Bock upozorňuje, že k přechodu od pouhé volitelnosti žen ke skutečnému volení bylo zapotřebí kulturní revoluce. Ta pomohla zrodit tzv. novou ženu⁵⁷, symbol, šířený zábavnými časopisy a literaturou. Bock „nové ženy“ charakterizuje takto: „Měla rezervovaný postoj vůči manželství a rodinnému životu a jako zaměstnankyně, studentky nebo novinářky si vytvářely nová hodnotová měřítka sexuálního chování, partnerství a soukromého i pracovního života.“⁵⁸ Do tohoto pomyslného boomu ženského sebevědomí či sebeuvědomění vstoupila druhá světová válka.

Hovoříme-li znovu výhradně o českém prostředí a otázce vzdělání, je nutné zmínit i postavu prvního československého prezidenta – Tomáše Garrigue Masaryka, který byl

svém zvolení do zemského sněmu pak na veřejné schůzi ve své řeči např. uvedla: „Ke cti českého národa zůstane, že zvolení ženy do jeho sboru zákonodárneho nebylo nedůstojné a krvavé. Alespoň z postupu sufražetek v Anglii dalo by se souditi, že zvolení ženy bude zároveň děsným zhanobením jejího ušlechtilého ženství. Boj sufražetek nepoukazuje na malou kulturní úroveň ženinu, ale ukazuje na strašné sesurování dnešní doby, která nutí ženu, aby se chápala prostředků stejně surových, chce-li si v ní zajistiti rovnocenný život.“ Citováno podle Viková-Kunětická, Božena. *O ženském mandátu do sněmu království českého*. In: Bahenská, M. – Hezcková, L. – Musilová, D. *Ženy na stráž! České feministické myšlení 19. a 20. století*, s. 206.

⁵⁵ Bahenská, M. – Hezcková, L. – Musilová, D. *Ženy na stráž! České feministické myšlení 19. a 20. století*, s. 18-19.

⁵⁶ Bock, Gisela. *Ženy v evropských dějinách od středověku do současnosti*, s. 232.

⁵⁷ Bock zde hovoří o přelomu let 1929/1930 a letech následujících. Jako vzory ženám posloužily např. Marlene Dietrichová či Erika Mannová. Více o tom Bock, Gisela. *Ženy v evropských dějinách od středověku do současnosti*, s. 228-237.

⁵⁸ Bock, Gisela. *Ženy v evropských dějinách od středověku do současnosti*, s. 235.

velkým zastáncem ženského studia.⁵⁹ Podle některých autorů ale aktivistky, sdružené zejména kolem Ženské národní rady k Masarykovi až nekriticky vzhlížely a přejímaly absolutně jím formulované teze ženské otázky, čímž rezignovaly na vlastní tvůrčí koncept této problematiky.⁶⁰ Masaryk byl významný nejen pro ženské hnutí, ale i pro samotnou vědu. Jeho jména je spjato i s některými vědeckými společnostmi, které podporoval nejen z hlediska politického, ale i finančního (Masarykova akademie práce, Královská česká společnost nauk).

Již zmíněná Albína Honzáková charakterizovala jako nejsilnější motiv v českém úsilí po prosazení ženského studia motiv vlastenecký⁶¹. Honzáková doslova uvádí: „Je to přímé a vědomé pokračování velkého, obrozeneckého děje. [...] Zaklíněna v střeoevropské baště konservatismu a reakce, česká průbojnost rostla pod tlakem vnucené vlády habsburské. Žízeň po vědění planula v ženách českých živena touhou po osvobození národa silněji než kde jinde.“⁶²

Samotný časový sled otevření univerzit ženám pak Albína Honzáková označuje jako odraz kulturních a politických poměrů daného národa. Prvenství drží Amerika, kde v roce 1833 byla ženám otevřena univerzita Oberlin v Ohio, v roce 1845 pak Geneva College ve státě New York; první lékařka Elisabeth Blackwellová promovala roku 1849. Ve Francii se jako zlomový rok pro ženské vysokoškolské studium zapsal rok 1863, ve Švýcarsku 1864 (Curych), v Anglii byla roku 1874 založena Medical School of Women. Ve Švédsku se ženám univerzity otevřely roku 1870, v Dánsku 1875 a v Norsku 1878. První připuštěná žena k doktorské zkoušce v Holandsku byla roku 1878.⁶³

Ovšem i na školách tzv. ženám otevřeným, musely studentky respektovat odlišný přístup, než jejich mužští kolegové. Např. na Berlin College, která byla proslulá jako liberální, se od žen vyžadovalo, že budou svým kolegům prát prádlo, uklízet pokoje a připravovat jídlo. Také se neměly projevovat na veřejných shromážděních.⁶⁴ Výmluvný je i fakt, že na pražské české medicíně nebyly ještě ve 20. letech ani dámské toalety. Prof. MUDr. Vladimír Vondráček, DrSc. ve svých pamětech např. vzpomíná, jak těžkou situaci

⁵⁹ Více o tom v následující kapitole 2.4. Z historie českého ženského vysokoškolského studia.

⁶⁰ Viz Bahenská, M. – Hezcková, L. – Musilová, D. *Ženy na stráž! České feministické myšlení 19. a 20. století*, s. 21.

⁶¹ Zde se nabízí zajímavá paralela s americkou válkou za nezávislost, která přinesla vlnu vlastenečství. Renzetti – Curran dávají do souvislosti vzdělání a vlastenečství, doslova uvádějí: „V období po válce za nezávislost začalo být formální vzdělání vnímáno jako způsob, jak v občanech – kteří měli od nynějška sami volit své politické vůdce – pěstovat vlastenečství a občanské ctnosti.“ Renzetti C. M. – Curran D. J. *Ženy, muži a společnost*, s.125.

⁶² Honzáková, A. *Ze světového studia ženského*, s. 305.

⁶³ Honzáková, A. *Ze světového studia ženského*, s. 306.

⁶⁴ Renzetti C. M. – Curran D. J. *Ženy, muži a společnost*, s.127.

měly první studentky, když uvádí: „O koedukaci se mezi pedagogy mnoho diskutovalo, byly hlasy pro i proti. Jedni říkali, že chlapci ve společnosti dívek zjemní, druzí, že dívky naopak zhrubnou. Nedovedu to posoudit. Přinášelo to jistě mnoho problémů, vždyť třeba na lékařské fakultě ještě roku 1914 nebyly záchody pro ženy.“⁶⁵ Jak je vidět z další Vondráčkovy vzpomínky, situace se v tomto směru měnila jen pomalu. Svůj nástup do Farmakologického a farmakognostického ústavu Karlovy Univerzity v roce 1922 okomentoval těmito slovy: „V dějinách lidstva byly různé boje, boj o náboženství, o investuru, a zde se rozpoutával boj o klíč od záchodu. [...] S ženami se tehdy ještě vůbec nepočítalo.“⁶⁶

Prakticky na všech školách pak byly ženy tlačeny do jiných oblastí studia než muži. Ženám byla podsouvána zejména tzv. home economics (nauka o ekonomickém vedení domácnosti, zdravotní péče či základní vzdělávání). Zatímco muži se věnovali oborům jako inženýrství, přírodní vědy či právo a lékařství.⁶⁷

⁶⁵ Vondráček, Vladimír. *Lékař vzpomíná (1895-1920)*. Praha: Avicenum, 1937, s. 196.

⁶⁶ Vondráček, Vladimír. *Lékař dále vzpomíná (1920-1938)*. Praha: Avicenum, 1977, s. 40.

⁶⁷ Howe, F. *Myths of coeducation*. Renzetti C. M. – Curran D. J. *Ženy, muži a společnost*, s.128.

2.4. Z historie českého ženského vysokoškolského studia

„...je veliký nedostatek pokojských a vůbec ženské obsluhy v hotelích a nedostatek by ještě vzrůstal, kdyby se dívky obrátily ke studiu!“⁶⁸

Člen moravského zemského výboru k otázce ženského studia, rok 1909.

Než se v českých zemích stalo samozřejmostí, že i ženy mohou studovat na vysokých školách, bylo nutné akceptovat změny v tomto směru v systému vysokoškolského vzdělávání a to změny jen velmi pozvolné. Výnos rakouského ministerstva kultu a vyučování z 5. února 1849 povolil ve výjimečných případech absolventkám obecných a specializovaných dívčích škol přístup do univerzitních poslucháren. Mohly zde být pouze se souhlasem přednášejícího jako hospitantky, nikoli řádné nebo mimořádné studentky. Nebylo jim umožněno ani zapsat se ke studiu. Zájem o ženské studium byl především mezi dcerami ze zámožnějších buržoazních rodin nebo z prostředí intelektuálních povolání jako úředníci či učitelé.⁶⁹

V únoru roku 1890 podaly české ženy petici k Radě říšské a požadavkem, aby jim bylo umožněno studovat na vysokých školách, zejména na lékařské fakultě. Petice zůstala nevyřízena, ale přesto měla odezvu na zcela nečekaném místě. V polovině dubna 1890 povolil císař ruské lékařce Rose Kerschbaumové provozovat v Rakousku lékařskou praxi.⁷⁰

Posun v otázce ženského studia znamenaly i volby v lednu 1891, které přinesly pád Riegrovy strany. V nově složené poslanecké sněmovně promluvili 30. června 1891 T. G. Masaryk a 1. července 1891 poslanec Blažek o nedostacích českých vysokých škol zejména s tím ohledem, že ženy nejsou připuštěny ke studiu. Masaryk uvedl: „Jest podivno, že při svých školních starostech zapomínáme na polovinu společnosti lidské, na ženy. Žena má býti lépe vzdělávána, poněvadž ona především jest vychovatelkou. [...]“

⁶⁸ Citováno z Kleinschnitzová, Flora. *Jak jsme začínaly...* In: A. Honzáková (ed.): Československé studentky let 1890-1930. Almanach na oslavu čtyřicátého výročí založení ženského studia Eliškou Krásnohorskou. Praha: Ženská národní rada a spolek Minerva, 1930, s. 127.

⁶⁹ Petráň, Josef. *Ženy na pražské filozofické fakultě*. In: České dějiny ve znamení kultury. Výbor studií. Pardubice: Univerzita Pardubice, 2010, s. 368-369.

⁷⁰ Harmach, Kamil. *Otázka vyššího vzdělání žen a rakouský parlament*. In: A. Honzáková (ed.): Československé studentky let 1890-1930. Almanach na oslavu čtyřicátého výročí založení ženského studia Eliškou Krásnohorskou. Praha: Ženská národní rada a spolek Minerva, 1930, s. 20.

Doufám, že bychom lepším vychováním žen přivedli do školy, a tím i celé společnosti lepší, čerstvější živel, že by názornost a prostnost myšlení byly vlivem žen zesíleny.“⁷¹ Masarykova řeč vzbudila velký ohlas a pokrokové stanovisko české delegace došlo uznání téměř všech vídeňských novin.⁷² Věci se daly do pohybu, i když opět jen velmi pomalu.

Situace se pro ženy změnila až v roce 1897. Před tímto rokem odpromovaly ve Švýcarsku⁷³ první dvě Češky – lékařky: v roce 1880 Bohumila Kecková a o rok později Anna Bayerová. Kecková měla přesto problém uplatnit se v českých zemích jako lékařka, protože až do roku 1896⁷⁴ zde vídeňské ministerstvo kultu a vyučování neuznávalo její diplom.

Vídeňské ministerstvo kultu a vyučování pak 23. března 1897 vydalo výnos, kterým byly zpřístupněno ženám vysokoškolské studium.⁷⁵ Na pražské české filozofické fakultě začalo studovat prvních deset řádných a šestnáct mimořádných posluchaček.⁷⁶ Pomohla tomu zajisté i petice dívek, které se nechtěly spokojit s postavením pouhých hospitantek.⁷⁷ Obrátily se na poslaneckou sněmovnu říšské rady a požadovaly, aby bylo přihlédnuto k potřebám ženského obyvatelstva a společenským poměrům. Jako argument také např. uváděly, že ženy – lékařky by byly „dobrodiním pro ušetření ženského ostychu a studu“⁷⁸.

O tom, že to první vysokoškolské studentky neměly jednoduché, svědčí výpověď studentky medicíny Anny Honzákové. Její přihláška na medicínu byla roku 1895 českou lékařskou fakultou v Praze zamítnuta, proto začala studovat na pražské německé univerzitě. Na českou fakultu mohla přejít až v roce 1897. Anna Honzáková vzpomínala na

⁷¹ Cit. podle Harmach, K. *Otázka vyššího vzdělání žen a rakouský parlament*, s. 22.

⁷² Viz. Harmach, K. *Otázka vyššího vzdělání žen a rakouský parlament*, s. 24, 25.

⁷³ Eliška Krásnohorská k jejich studiu uvedla následující: „Těmto předchůdkyním našim nebylo přáno podrobiti se maturitě na ústavě domácím, nýbrž v cizině, ve Švýcarsku, aby na základě jejím mohly býti přijaty na univerzitu švýcarskou, neboť nebylo v tehdejší době nejmenší naděje, že by mohly vystudovati na fakultě domácím. Nebylo také naděje, že by po ukončených studiích mohly jako lékařky působit ve svém domově. Tím vším neodstrašeny, s vyhlídkou na doživotní snad vyhnanství z vlasti, bez přátel, bez pomoci – netažte se, s jakými obětmi a strastmi, s jakými ztrátami a s jakým odříkáním, s jakým napětím veškeré síly mravní, s jakou námahou a nezloznomou, nadšenou, vítěznou odhodlaností dospěly tam, kde je znáte a ctíte – na tu dráhu vyvolené práce a milované povinnosti, na níž jako vzory Vaše vynikají obě naše první lékařky Češky.“ Citováno podle Krásnohorská, Eliška. *Slovo k prvním abiturientkám našim*. In: A. Honzáková (ed.): *Československé studentky let 1890-1930. Almanach na oslavu čtyřicátého výročí založení ženského studia Eliškou Krásnohorskou*. Praha: Ženská národní rada a spolek Minerva, 1930, s. 14-15.

⁷⁴ Výnosem vídeňského ministerstva kultu a vyučování ze dne 19. 3. 1896 mohly být nostrifikovány lékařky, které získaly v cizině doktorský diplom a to pokud dovršily 24 let a měly v pořádku další nacionále. Viz Petráň, J. *Ženy na pražské filozofické fakultě*, s. 370-371.

⁷⁵ Srovnej – v letech 1899-1900, kdy se u nás zapsaly první medičky ke studiu, mělo už Švýcarsko 355 posluchaček lékařství. Viz Bahenská, Marie. *Žena lékařkou?!*, s. 127.

⁷⁶ Petráň, J. *Ženy na pražské filozofické fakultě*, s. 371, 373.

⁷⁷ Od roku 1895 mohly dívky navštěvovat přednášky a semináře jako hospitantky, ale výhradně se souhlasem vyučujícího.

⁷⁸ Citováno podle Bahenská, Marie. *Žena lékařkou?!*, s. 125.

počátky studia takto: „Byly jsme jen několik dní na fakultě lékařské a už se nad námi stáhla mračna. Před první přednáškou čekaly jsme na prof. Rabla, abychom se mu představily. Vtom přistoupili k nám 2-3 studenti, zřejmě semitského původu, a oslovili nás česky. [...] Příchodem prof. Rabla byla rozmluva ukončena a nevzpomínaly jsme ji více. Za několik dní nato jsme byly volány k prof. Rablovi. Oznámil nám, že si studenti na nás stěžovali, že jsme provokovaly českou řečí na německé půdě a žádali, abychom byly propuštěny. [...] V posluchárně pak (prof. Rabl – pozn. autorky) bojovně, k bouři připravené studenty, rychlým, energickým zakročením utišil. Vedle trapného pocitu příkoří a urážky, zasazené německým šovinismem, dala nám tato příhoda jasně pocítit nejistotu našeho postavení; vstup na university mohl nám býti kdykoliv z libovůle nebo nepřízně jednotlivce zakázán.“⁷⁹ Po přestoupení na českou fakultu nebyla situace lepší. Anna Honzáková k tomu uvedla: „Studenti nepřijali nás vlídně, spolek českých mediků vyslovil se proti ženskému studiu. Tento fakt i vrozená moje uzavřenost, byly příčinou, že moje styky s kolegy byly minimální.“⁸⁰

Karolina Světlá dokonce organizovala petiční akci na podporu lékařského působení Anny Bayerové v Čechách. Díky tomu ji, jak uváděla, přestávali zdravit pražští lékaři.⁸¹ Sama Bayerová vzpomínala na negativní postoj vídeňského chirurga Eduarda Alberta k možnosti hospitování žen na svém oddělení, který říkal, že buď budou na jeho chirurgické klinice lékařky, nebo on.⁸² Bayerová zápasila během studia a prakticky až do konce života s nedostatkem finančních prostředků. Působila v Bosně, Bernu, Ženevě, přesto ji trápilo, že nemůže svou lékařskou praxi vykonávat doma, v Rakousku.⁸³

První absolventky vysokoškolského studia, které před vědeckou kariérou daly přednost rodinnému životu, nebyly zpravidla po sňatku vědecky činné. Jak uvádí Petráň, ani ty, které se věnovaly pedagogické dráze (míněno středoškolské), se nesnažily konkurovat mužům na poli vědy. V tištěných výročních zprávách škol, kde působily jako profesorky, jsou odborné příspěvky výhradně mužských kolegů.⁸⁴ Veřejnost už se na přelomu 20. století nestavěla tak negativně k samotnému studiu žen, spíše k otázce

⁷⁹ Cit. podle Honzáková, Anna. *K zápasu o lékařské studium*. In: A. Honzáková (ed.): Československé studentky let 1890-1930. Almanach na oslavu čtyřicátého výročí založení ženského studia Eliškou Krásnohorskou. Praha: Ženská národní rada a spolek Minerva, 1930, s. 69-70.

⁸⁰ Cit. podle Honzáková, Anna. *K zápasu o lékařské studium*, s. 71.

⁸¹ Viz Bahenská, Marie. *Žena lékařkou?!* In: Dagmar Blümllová – Petr Kubát (eds.): Čas zdravého ducha ve zdravém těle. Kapitoly z kulturních dějin přelomu 19. a 20. století. Jihočeské muzeum v Českých Budějovicích, 2009, s. 122-123.

⁸² Bahenská, M. *Žena lékařkou?!*, s. 122.

⁸³ Podrobně o Bayerová viz Bahenská, M. *Žena lékařkou?!*, s.128-146.

⁸⁴ Petráň, J. *Ženy na pražské filozofické fakultě*, s. 373.

následného uplatnění. Navíc po sňatku ve valné většině opouštěly ženy svá zaměstnání, i když už to nenařizoval úřední výnos.⁸⁵

Tabulka č. 1 – První ženy graduované na českých vysokých školách:

Jméno	Titul	Datum	Prvenství
Marie Baborová	PhDr.	17. června 1901	první doktorát na filozofické fakultě
Anna Honzáková	MUDr.	1902	první česká lékařka (která vystudovala pražskou lékařskou fakultu)
Milada Petříková-Pavlíková	Ing. Arch.	1921	první inženýrka architektury
Marie Tumlířová-Kuklová	Ing. Arch.	1921	první doktorka technických věd
Ludmila Zlesáková	Ing.	1921	první komerční inženýrka
Helena Bochořáková-Dittrichová	akademická malířka	1921	první absolventka Akademie výtvarných umění
Anděla Kozáková	JUDr.	1922	poprvé byl udělen doktorát na pražské právnické fakultě ženě
Eliška Krásnohorská		1922	jako první ženě jí byl udělen čestný doktorát Univerzity Karlovy
Milada Paulová	Doc.	1925	první československá docentka, jako první žena získala u nás právo přednášet na univerzitě
Milada Paulová	Prof.	1936 – mimořádná profesura 1939 - řádná profesura (ex post 1945)	první univerzitní profesorka
Markéta Bezpalcová	Ing.	1937	první lesnická inženýrka

Zdroj: Štrbáňová, Soňa. *The Institutional Position of Czech Women in Bohemia 1860-1938*. In: S. Štrbáňová – I. H. Stamhuis – K. Mojsejová (eds.). *Women, Scholars and Institutions*. Praha: Výzkumné centrum pro dějiny vědy, 2004, s. 69-97.
Petraň, J. *Ženy na pražské filozofické fakultě*, s. 372.

⁸⁵ Petraň, J. *Ženy na pražské filozofické fakultě*, s. 374.

Jako první žena se na českých univerzitách habilitovala Milada Paulová, a to až v roce 1925⁸⁶ (o ní podrobněji v samostatné kapitole 4.3. Milada Paulová).⁸⁷ První česká chemička H. Fischerová a architektka M. Petříková-Pavlíková promovaly na ČVUT roku 1921. První lesnická inženýrka M. Bezpalcová promovala roku 1937. První žena – profesorka na vysoké škole technického typu, J. Hamáčková, byla jmenována na VŠCHT dokonce až dlouho po druhé světové válce, roku 1954.⁸⁸ Jak uvádí Štrbáňová, v roce 1930 byla sestavena statistika, která dokumentuje počet absolventek vysokých škol zaměstnávaných v některých profesích v Československu. Jako středoškolské profesorky působilo v té době 535 žen, ale např. inženýrky, absolventky technických oborů, uplatňovaly své vědomosti v praxi pouze ve 162 případech. Inženýrek ekonomie, které působily ve svém oboru, bylo již jen 61.⁸⁹ Vezmeme-li v úvahu, že po roce 1918 ženy mohly, alespoň bez legislativních překážek studovat,⁹⁰ jsou tato čísla velmi nízká.

Lze se domnívat, jak již upozorňuje Štrbáňová, že mnoho z těch, které vysokoškolská studia ukončily, se nevěnovalo vědecké práci, ale dalo přednost rodině před vědeckým bádáním. Co se týče akademické dráhy, nejvyšší zastoupení měly ve srovnání s muži absolventky lékařských fakult, které tvořily v letech 1909-1939 14% z celkového počtu asistentů.⁹¹ Do roku 1938 jmenovala např. Přírodovědecká fakulta pouze čtyři ženy-asistentky. Habilitovaly se jen dvě ženy – v roce 1932 Albína Dratvová a roku 1934 Julie Moschelesová. Filozofická fakulta UK měla čtyři docentky – historičky Miladu Paulovou (habilitovala se roku 1925) a Floru Kleinschnitzovou (habilitovala se roku 1929), archeoložku Růženu Vackovou (habilitovala se roku 1930)⁹² a etnografku Drahomíru Stránskou (habilitovala se roku 1932). Na ČVUT působilo několik asistentek, ale žádná docentka nebo profesorka.⁹³

⁸⁶ Srov. – první žena, která získala na pražské univerzitě doktorát byla Marie Baborová, která vystudovala zoologii a to 17. 6. 1901. Viz Petráň, J. *Ženy na pražské filozofické fakultě*, s. 372.

⁸⁷ Srov. zejména Brádlarová, Daniela – Hálek, Jan. *Osobní a profesní vztahy Milady Paulové a Jaroslava Bidla na pozadí jejich vzájemné korespondence*. In: *Inter laurum et olivam*. Praha, 2007, a. 163-170.

⁸⁸ Srovnej se Štrbáňová, Soňa. *The Institutional Position of Czech Women in Bohemia 1860-1938*. In: S. Štrbáňová -I. H. Stamhuis – K. Mojsejová (eds.). *Women, Scholars and Institutions*. Praha: Výzkumné centrum pro dějiny vědy, 2004, s. 90.

⁸⁹ Štrbáňová, S. *The Institutional Position of Czech Women in Bohemia 1860-1938*, s. 87.

⁹⁰ O studiu žen na české univerzitě v Praze před r. 1918 se věnuje např. Štemberková, Marie. *Doktorky filozofie a medicíny na pražské univerzitě od r. 1901 do konce první světové války*. Praha: Documenta Pragensia, 1996.

⁹¹ Štrbáňová, Soňa. *Ženy ve vědě v letech 1840–1989*. [online] [cit. 29.7.2008] Dostupné z: <<http://www.veda.cz/article.do;jsessionid=FE21222AD835D9823FFC03C77201D22?articleId=22769>>

⁹² O ní dosud nejpodrobněji Zdeněk Poustka v úvodu knihy Vacková, Růžena. *Vězeňské přednášky*. Praha: Archiv Univerzity Karlovy, 1999.

⁹³ Štrbáňová, S. *Ženy ve vědě v letech 1840-1989*.

V letech 1925-1935 se na Karlově Univerzitě habilitovalo celkem devět docentek. Pak se až do roku 1945 nehabilitovala žádná další žena. V roce 1939 působily na filozofické fakultě kromě profesorky Milady Paulové a soukromých docentek i čtyři jazykové lektorky: Antonie Dickertová⁹⁴ jako lektorka španělského jazyka, Isa Šaunová jako lektorka polského jazyka (působila zároveň i na německé univerzitě), lektorka slovenštiny Viera Štětková a Madeleine Davidová-Vokounová⁹⁵ jako lektorka francouzštiny. V roce 1948 pak na fakultě působila Milada Paulová jako řádná profesorka, Růžena Vacková⁹⁶ jako profesorka mimořádná a soukromá docentka Drahomíra Stránská. Dr. Antonie Patzaková vedla přednášky a semináře hudební vědy a dalších jedenáct lektorek mělo jazykové kurzy. Z celkového počtu 170 učitelů bylo 9% žen.⁹⁷

Tabulka č. 2 – Ženy, které se habilitovaly na Karlově Univerzitě v letech 1925-1935:

Jméno	Datum habilitace	Obor	Fakulta
Milada Paulová	30. července 1925	všeobecné dějiny východní Evropy a Balkánu	filozofická
Jarmila Veselá	1928	trestní právo	právníká
Flora Kleinschnitzová	11. června 1929	novější dějiny literatury československé	filozofická
Růžena Vacková	16. prosince 1930	klasická archeologie	filozofická
Drahomíra Stránská	20. května 1932	slovanský národopis	filozofická
Albína Dratvová	13. července 1932	filozofie exaktních věd přírodních	přírodovědecká
Vlasta Říhová	1932	dermatovenerologie	lékařská
Julie Moschelesová	1937	antropogeografie	přírodovědecká

Zdroj: Petráň, J. *Ženy na pražské filozofické fakultě*, s. 380-381; J. Havránek. – Z. Pousta, (red.). *Dějiny Univerzity Karlovy IV.*, s. 81, 103, 175.

⁹⁴ Antonie Dickertová se narodila 7.10.1862 v Praze, vzdělávala se ve Vídni a ve Švýcarsku, působila mimo jiné také jako ředitelka Ústavu řeči a hudby v Buenos Aires. Zde se roku 1898 provdala za pruského důstojníka. Po jeho smrti v roce 1907 se vrátila do Prahy. Působila pak jako soukromá lektorka francouzštiny, němčiny, španělštiny a portugalštiny, roku 1920 se stala učitelkou španělštiny na Karlově Univerzitě. Parafrazováno podle článku z Národních listů, 7.10.1932. Osobní spis Antonie Dickertové, Ústav dějin a archivu UK (ÚDAUK), fond Filozofická fakulta UK. Fotografie Antonie Dickertové viz příloha č. 25.

⁹⁵ Více o ní v kapitole 3.2.2. Orientální ústav.

⁹⁶ Viz příloha č. 21 – fotografie Růženy Vackové.

⁹⁷ Petráň, J. *Ženy na pražské filozofické fakultě*, s. 381.

Jako pedagožky na vysokých školách u nás začaly ženy působit jen velmi pomalu. První tuto výsadu získala již výše uvedená Milada Paulová roku 1925. Do roku 1948 mohl na univerzitě přednášet pouze profesor (řádný či mimořádný) a soukromý docent, který ale byl na fakultě ve vztahu externího učitele.⁹⁸ Na vysokých školách působili i asistenti, kteří také vedli některé přednášky. Na svou práci asistenta historického semináře Karlovy univerzity⁹⁹ vzpomínal historik Zdeněk Kalista těmito slovy: „Mojí povinností bylo především sedět za velikým psacím stolem na pódiu v čele seminární cvičebny [...] a vydávat posluchačům sem docházejícím knihy [...], případně udílet jim rozličné informace, jak co se týkalo jejich vlastního studia (výběru literatury, postupu při jejím zpracovávání, odkazů k archívům atd.), tak co se týkalo rozličných zcela vnějších věcí, jako byly jejich audience u pánů profesorů, testy jednotlivých ředitelů semináře, čas seminárních cvičení apod.“¹⁰⁰ Kalista připomíná i případ, kdy asistentura sloužila jako prostředek ryze praktický. Kalista uvádí: „I můj vlastní předchůdce dr. Josef Klik, který zastával asistenturu obecného, západního a československého oddělení historického semináře v letech 1922-1924, byl v té době ovšem ještě asistentem. Ale jeho asistentura byla jen formální, neplacená, a měla mu dopomoci k tomu, aby se jako středoškolský učitel udržel v Praze.“¹⁰¹

Problém v uplatnění měly kromě výše zmíněných i ostatní absolventky vysokoškolského studia. Jak uvádí Musilová, snaha absolventek vysokých škol o dosažení rovnoprávného přístupu do intelektuálních povolání byla komplikována faktem, že společnost stále akceptovala genderové stereotypy. Navíc samotná výdělečná činnost byla považována za něco, co ženu odvádí od její „důležitější“ role matky, manželky a hospodyně.¹⁰² Štrbáňová upozorňuje na krátkodobý pozitivní vývoj, který v tomto směru nastal po hospodářské krizi v letech 1929-1933. Ten však zarazila právě 2. světová válka.¹⁰³

Mezník ve feminizaci školství vidí Petrůň v akademickém roce 1927/1928, kdy se na řádné studium filozofie zapsalo 52% žen. Od té doby (až na akademický rok 1931/1932) neklesl počet žen v řádném studiu filozofie na polovinu. Dále ve 30. letech i po

⁹⁸ Petrůň, J. *Ženy na pražské filozofické fakultě*, s. 379.

⁹⁹ Kalista nastoupil jako asistent v roce 1924.

¹⁰⁰ Kalista, Zdeněk. *Po proudu života* (2). Brno: Atlantis, 1996, s. 65.

¹⁰¹ Kalista, Z. *Po proudu života* (2), s. 63.

¹⁰² Musilová, Dana. *Uplatnění absolventek vysokých škol v období první republiky*. In: Pokorná, M. (ed.): *Semináře Výzkumného centra pro dějiny vědy z let 2000-2001, Práce z dějin vědy 3*. Praha: Arenga, 2002, s. 171-180.

¹⁰³ Štrbáňová, S. *The Institutional Position of Czech Women in Bohemia 1860-1938*, s. 93- 94.

druhé světové válce do roku 1948 se procento uchazeček o doktorát ustálilo na jedné třetině až dvou pětinach celkového počtu v jednotlivých letech.¹⁰⁴

Před uzavřením vysokých škol v důsledku vypuknutí druhé světové války v roce 1939 je z počtu předložených doktorských disertačních prací žen na filozofické fakultě patrné, že největší zájem měly studentky o sociologii, českou literaturu, národopis či germanistiku.¹⁰⁵ Po druhé světové válce trval zájem o českou literaturu a ani u dalších oborů nedošlo k zásadnímu odlivu ženských posluchaček. Snad jen v prvních letech po válce u germanistiky.

Když byla česká vláda nucena 30. září 1938 čelit mnichovskému diktátu, nebylo možné v této situaci na Karlově Univerzitě začínat nový akademický rok. O vývoji situace na univerzitě se radil za bouřlivých diskuzí univerzitní senát, který se po Mnichovské dohodě sešel na první mimořádné schůzi 4. října 1938. Jak je patrné z jeho složení, členkou nebyla žádná žena.¹⁰⁶ I tímto faktem byl vliv žen, působících v této době na univerzitě, na její další možné fungování takřka eliminován.

Německá univerzita vyvěsila v březnu 1939 na Karolinum vlajku s hákovým křížem a v jejích prostorách se ustavila pražská organizace NSDAP. Několik profesorů odešlo do emigrace (např. Zdeněk Nejedlý nebo Otakar Odložilík). Během srpna 1939 musela Karlova Univerzita odevzdat na příkaz říšského protektora insignie ministroví školství, ty pak byly následně dány univerzitě německé. Česká univerzita musela brzy nato vyklidit i Karolinum, byla zbavena práva užívat velkou aulu a Německé univerzitě musela předat archivní fondy, vzniklé před rokem 1882. Profesori a asistenti byli penzionováni nebo dáni na tzv. dovolenou s čekatelným. Řada z nich se zapojila do domácího či zahraničního odboje.¹⁰⁷ Na způsobu, jakým nacisté převzali moc nad Karlovou Univerzitou v době druhé světové války, je patrná snaha o likvidaci české kultury a vzdělanosti, typická pro chování nacistů k české vědě a jejím představitelům obecně.

Za připomenutí jistě stojí i genderové rozlišování, které bylo zřejmé v přístupu nacistů 17. listopadu 1939, kdy jednotky SS obsadily studentské koleje. Nejprve Masarykovu kolej v Dejvicích a krátce poté i šest dalších kolejí. Studenti byli pozatýkáni a již následující den jich bylo 1185 deportováno do koncentračního tábora Sachsenhausen. Studenti a studentky ze zbývajících kolejí, tentokrát i dívčích, dostali příkaz ihned se

¹⁰⁴ Petráň, J. *Ženy na pražské filozofické fakultě*, s. 377.

¹⁰⁵ Petráň, J. *Ženy na pražské filozofické fakultě*, s. 379.

¹⁰⁶ Petráň, Josef. *Univerzita Karlova ve dnech mnichovské krize 1938*. In: *České dějiny ve znamení kultury*. Výbor studií. Pardubice: Univerzita Pardubice, 2010, s. 392.

¹⁰⁷ Havránek, Jan. *Univerzita Karlova, rozmach a perzekuce 1918-1945*. In: J. Havránek. – Z. Pousta, (red.): *Dějiny Univerzity Karlovy IV.*, s. 47-57.

vystěhovat. Dívčí kolej Budeč byla v těchto raziích např. zcela opomenuta.¹⁰⁸ Jednotky SS se vyhnuly také Štefánkově a Alexandrově koleji, kde byli ubytováni Slováci a Jugoslávci, a to ze zcela prozaického důvodu – Němci si nechtěli tyto státy znepřátelit.¹⁰⁹

Tabulka č. 3 - Předložené doktorské disertační práce žen na filozofické fakultě Univerzity Karlovy v letech 1936/1937 – 1948/1949:

Obor	1936/ 1937	1937/ 1938	1938/ 1939	1945/ 1946	1946/ 1947	1947/ 1948	1948/ 1949	Celkem
Filozofie	1	1	0	0	1	0	6	9
Sociologie	1	2	3	1	0	0	0	7
Psychologie	0	0	0	1	0	0	3	4
Pedagogika	0	0	0	0	0	0	2	2
Estetika	0	0	0	0	1	0	1	2
Československé dějiny a archivnictví	1	0	1	2	1	1	3	9
Obecné dějiny	1	0	0	1	0	0	2	4
Archeologie	0	0	0	0	0	0	1	1
Dějiny umění	3	0	0	4	0	1	2	12
Národopis	2	1	2	1	0	0	2	8
Hudební věda	0	0	1	0	0	2	0	2
Český jazyk	1	1	0	1	0	1	1	5
Česká literatura	1	5	1	6	4	7	8	32
Germanistika	0	1	4	0	2	0	1	8
Anglistika	2	2	0	0	2	0	2	8
Romanistika	2	0	6	2	1	0	4	15
Ruský a ukrajinský jazyk a literatura/ruská a sovětská literatura	0	0	0	0	0	0	1	1
Srovnávací literatury	0	0	0	2	1	0	1	4
Klasická filologie	0	0	0	0	0	0	0	0
Orientalistika	0	0	0	0	0	1	0	1
Geografie	0	0	1	0	0	0	0	1
Celkem	15	13	19	21	13	13	40	134

Zdroj: Petráň, J. *Ženy na pražské filozofické fakultě*, s. 379, 380.

¹⁰⁸ Havránek, Jan. *Univerzita Karlova, rozmach a perzekuce 1918-1945*, s. 52-53.

¹⁰⁹ Viz Leikert, Jozef. *Černý pátek sedmnáctého listopadu*. Praha: Univerzita Karlova, 2000, s. 94.

2.5. Střetávání české a německé vědy za druhé světové války

Zavření českých vysokých škol a ztráta možnosti pedagogicky působit neznamenala pro osobnosti naší vědy úplný odchod do ústraní. Představitelé německé vědy (ale i představitelé německé politické scény) se naopak snažili mít přehled o české intelektuální elitě. Jak je patrné z archivních materiálů, i po odchodu pedagogů o nich byly i nadále zjišťovány a shromažďovány informace o jejich dalším působení.

Např. Univ. Prof. Dr. Eugen Rippl¹¹⁰ poslal 26. října 1942 děkanovi filozofické fakulty Německé univerzity Univ. Prof. Dr. Erichu Hofmannovi¹¹¹ deset posudků na profesory a docenty zavřené České univerzity v Praze. Rippl v dopise uvádí: „Anbei ersende ich die wissenschaftlichen Beurteilungen über die Professoren und Dozenten der geschlossenen tschech. Uni. in Prag: Smetánka, Pražák, Szykowski, Hýsek, Šmilauer, Vážný, Kleinschnitzová, J. B. Čapek, Oberpfalzer und Grund, im Ganze 10 Stück. Der Uebersichtlichkeit halber gabe ich jede Begutachtung auf einen iegenen Zettel vermerkt. Heil Hitler.“¹¹²

Jak vyplývá z dopisu, jedinou ženou, na kterou se posudek vztahuje, je Flora Kleinschnitzová. Na adresu její osoby je uvedeno, že je žákyní českého literárního historika Jaroslava Vlčka a je nastíněna její badatelská orientace. V posudku je uvedeno: „Schülerin des tschech. Literarhistorikers Jar. Vlček. In ihrer Frühzeit befasste sie sich mit den tschech. Schiftstellern Neruda, K. Světlá und Ter. Nováková. Dann wandte sie sich den slowak. Schrifttum zu. [...] Als Bibliothekarin der Prager Univ. Bibliothek befasste sie sich u. a. mit den tschech. Beziehungen zum Norden, so zu Schweden.“¹¹³

Tyto posudky nebyly ojedinělé. Ve fondu Německé univerzity se jich nachází více, než výše zmíněných deset. V návaznosti na téma této práce jsou zajímavé zejména ty, které byly napsány na ženy, působící před válkou na univerzitě.

¹¹⁰ Eugen Rippl (1888-1945), slavista, profesor Karlo-Ferdinandovy univerzity v Praze. V roce 1937 převzal na pražské univerzitě místo bohemisty Franze Spiny. Obor zde pak vedl až do roku 1945. Rippl přednášel od počátku 30.let témata na rozhraní literární vědy a národopisu. Viz Pešek, Jiří – Míšková, Alena – Svobodný, Petr – Janko, Jan. *Německá univerzita*. In: J. Havránek. – Z. Pousta (red.): *Dějiny Univerzity Karlovy IV*. Praha: Karolinum, 1998, s. 195-196.

¹¹¹ Erich Hofmann (1895-1982), jazykovědec. V ZS 1941/1942 proděkan a v LS 1942 a ZS 1942/1943 děkan filozofické fakulty Německé univerzity v Praze. Viz Míšková, Alena. *Německá univerzita za 2. světové války*. In: J. Havránek. – Z. Pousta (red.): *Dějiny Univerzity Karlovy IV*. Praha: Karolinum, 1998, s. 222. Dále také *Seznam rektorů, prorektorů, děkanů a proděkanů Německé univerzity v Praze 1918-1945*. In: J. Havránek. – Z. Pousta (red.): *Dějiny Univerzity Karlovy IV*. Praha: Karolinum, 1998, s. 587-593.

¹¹² Citováno z dopisu Eugena Rippla Erichu Hofmannovi, 26.10.1942. ÚDAUK, fond Filozofická fakulta Německé univerzity (dále jen FF NU), k. 95, i. č. 1074.

¹¹³ Citováno z dopisu Eugena Rippla Erichu Hofmannovi, 26.10.1942. ÚDAUK, FF NU, k. 95, i. č. 1074.

Na etnografku Drahomíru Stránskou psal posudek Edmund Schneeweis¹¹⁴. Posudek je vcelku věcný, drží se vědeckých a pracovních aktivit Stránské. Dá se říci, že je z něj patrná snaha o apolitičnost. Závěrem označuje vědeckou kvalifikaci Stránské a její pracovní výsledky jako kladné. Schneeweiss v posudku uvádí: „Geboren 1899 in Prag. Stammt aus einer sehr begabten Familie: Ihr Vater war akademischer Bildhalter, ihre Mutter ist die Tochter des Brünner Karstforschers Absolon und als Schriftstellerin tätig. Stránská ist Schülerin Horáks, Polívka, Choteks und Mrkos. 1923 war sie ein Jahr lang auf Studienurlaub in Belgrad; sie kennt sehr gut die Slowakei, über deren Volksleben /besonders Trachten/ sie eine Reihe von guten Aufsätzen geschrieben hat. [...] Hauptberuflich war sie bis 1940 Leiterin des tsch. volkskundlichen Museum /Kinsky-Garten/, jetzt tut sie Dienst am Náprstek-Museum. [...] Das Gesamturteil über die wissenschaftliche Befähigung und Leistung Stránská ist positiv.“¹¹⁵

O tom, že tato hodnocení mohla být pro jejich aktéry velmi nebezpečná, svědčí co do rozsahu velmi obsáhlý¹¹⁶ popis osoby Milady Paulové od Josefa Pfitznera¹¹⁷. Pfitzner zmiňuje, že na M. Paulovou měl velký vliv její učitel – Jaroslav Bidlo. Připomíná také její politické kontakty s Karlem Kramářem a Přemyslem Šmálem. Pfitzner zmiňuje i její dílo a sympatie k boji Čechů za národní samostatnost. Na adresu M. Paulové uvádí: „Nachdem sie zunächst genau so wie ihr Lehrer¹¹⁸ ihren Tribut mit ihrer ersten wissenschaftlichen Arbeit über die ‚Beziehungen der tschechischen Hussiten zu der Kirche in Konstantinopel auf Grund der byzantinischen Kirchenverhältnisse‘ /1918/ an ein von der tschechischen chauvinistischen Wissenschaft bevorzugtes Zeitalter abgeleistet hatte, widmete sie sich in der Folgezeit ausschliesslich den sogenannten Freiheitskämpfen der Tschechen und Südslawen während des Weltkrieges.“¹¹⁹

¹¹⁴ Edmund Schneeweis (1886-1964); slavista. V ZS 1942/1943 proděkan filozofické fakulty Německé univerzity v Praze, taktéž v LS 1943, ale už v průběhu toho semestru zastupoval děkana Ericha Hofmanna. V ZS 1943/1944 už byl Schneeweis děkanem. Viz Seznam rektorů, prorektorů, děkanů a proděkanů Německé univerzity v Praze 1918-1945. In: J. Havránek. – Z. Pousta (red.): Dějiny Univerzity Karlovy IV. Praha: Karolinum, 1998, s. 592-593.

¹¹⁵ Citováno z posudku Edmunda Schneeweise na Drahomíru Stránskou, 2.11.1942. ÚDAUK, FF NU, k. 95, i. č. 1074

¹¹⁶ Posudky měly většinou rozsah cca ½ strany A4. Pfitznerovo hodnocení Paulové je na 2 celé strany A4 a Pfitzner se v něm pouští i do svých teorií, proč Paulová píše o jednotlivých věcech a velmi ostře ji odsuzuje politicky i vědecky.

¹¹⁷ Josef Pfitzner (1901-1945); kontroverzní historik, pro jehož vědeckou práci je charakteristický obrat od česko-německé spolupráce k nacismu; popraven 6. září 1945 v Praze jako válečný zločinec. Více o něm např. Pešek, J. – Míšková, A. – Svobodný, P. – Janko, J. *Německá univerzita*, s. 186-187.

¹¹⁸ Míněn historik Jaroslav Bidlo.

¹¹⁹ Citováno z posudku Josefa Pfitznera na Miladu Paulovou, 27.11.1942. ÚDAUK, FF NU, k. 95, i. č. 1074.

Pfitzner dále upozorňuje i na nejslavnější dílo M. Paulové – Maffie, když píše: „Auf dem Titelbild erscheint das Haupt der tschechischen Maffisten Přemysl Šámal, des langjährigen Kanzlers Masaryks. Er hat an dem Zustandekommen des Werkes Paulová einen sehr erheblichen Anteil. Bei Paulová Einstellung nimmt es nicht wunder, wenn sie die Maffisten ‚eine Gruppe unerschrockener und vorausschauender Männer von durchdringendem Weitblick‘ nannte, ‚in deren hand sich vor allem die Aktion für die Befreiung des tschechischen und südslawischen Volkes in der Monarchie während des Weltkrieges konzentrierte‘. Im interesse des neuen tschechischen Staates rührte sie gleichzeitig immer wieder die panslawistische Leier. [...] Ihr Verhältnis zum Deutschtum war stets kühl und reserviert.“¹²⁰ Takto „nepříznivý“ posudek, zdůrazňující chladný a rezervovaný postoj M. Paulové k „němectví“ od člověka s Pfitznerovým vlivem, přiživený ještě spojením s Přemyslem Šámalem, mohl mít pro M. Paulovou velmi nepříjemné důsledky.

Další ženou, na kterou bylo zpracováno hodnocení, je Růžena Vacková. Autor jejího posudku u R. Vackové zdůrazňuje německý vliv na její vědeckou práci. Což by se dalo vyložit jako snaha neproblematizovat její osobu. V hodnocení je mimo jiné uvedeno: „Die Vertreter der klassischen Archäologie sind derzeit bei den Tschechen der unbesoldete a.o. Profesor Dr. Jindrich Čadík¹²¹, Direktor am Kunstgewerbemuseum in Pilsen und Fräulein Dozentin Dr. Ruzena Vackova, Assistentin am Archäologischen Institut der geschlossenen Tschchischen Universität. Beide sind in der deutschen wie überhaupt in der internationalen Fachwelt ziemlich unbekannt, da sie nur in tschechischer Sprache publiziert haben.“¹²²

Posudek také zdůrazňuje, že v díle R. Vackové je patrný německý vliv a je připomenuta osoba jejího učitele Vojtěcha Birnbauma. Autor o R. Vackové uvádí: „Dozentin Ruzena Vackova: sie hat ein sehr umfangreiches, zweibändiges Werk über das historische Relief bei den Römern verfasst: Römische historické reliefs I, II, Prag 1929, 1936. Der Verfasserin kommt es her nicht so sehr darauf an, neue Ergebnisse oder neue Anschauungen vorzutreten, als vielmehr, eine These der Wiener kunsthistorischen Schule an Hand des gesamten vorliegenden Materials eingehend zu begründen. Die Arbeit ist insofern interessant, weil sie sich ganz auf die Ergebnisse der deutschen Forschung stützt

¹²⁰ Citováno z posudku Josefa Pfitznera na Miladu Paulovou, 27.11.1942. ÚDAUK, FF NU, k. 95, i. č. 1074.

¹²¹ Míňen profesor Dr. Jindřich Čadík (1891-1979), ředitel Umělecko-průmyslového muzea v Plzni.

¹²² Citováno z posudku neznámého autora na Růženu Vackovou a Jindřicha Čadíka, nedatováno. ÚDAUK, FF NU, k. 95, i. č. 1074.

und sie weiter zu befestigen trachtet. Der deutsche Einfluss in der wissenschaftlichen Forschung ist auf sie jedenfalls durch ihren Lehrer, dem bekannten, vor einigen Jahren verstorbenen tschechischen Kunsthistoriker Birnbaum, der an der Wiener Universität seine wissenschaftliche Ausbildung erhalten hat, übertragen worden.“¹²³

Text v závěru shrnuje vědecké kvality R. Vackové slovy: „Jedenfalls besitzt die Verfasserin, die auch sehr fleissig ist, die Fähigkeit, selbständig zu denken und schwierige wissenschaftliche Probleme zu behandeln.“¹²⁴

Na základě těchto a podobných posudků byl zřejmě zpracován seznam důležitých osob české vědy, kde je u každého jména uvedena (pravděpodobně na základě posudku, protože s ním koresponduje) krátká charakteristika. V seznamu je tak např. u jména Flory Kleinschnitzové uvedeno: „Behandelt u.a. tschechisch-schwedische Beziehungen“; u Drahomíry Stránské je konstatováno, že posudek je pozitivní, u jejího jména je uvedeno následující: „positiv zu beurteilen, aus sehr begabter Familie“; Růžena Vacková je označena také kladně slovy „fleissig, schöne Anfangsleistung, stütz sich auf deutsche Forschung „.¹²⁵

Postoj představitelů Německé univerzity k české vědě byl do jisté míry velmi individuální. Před podpisem Mnichovské dohody vyzvala vláda představitele německé vysokoškolské elity k písemnému prohlášení loajality, což měli učinit 18. září 1938 všichni rektori a děkani německých vysokých škol. Zhruba polovina jejich vyučujících ovšem narychlo opustila republiku ve snaze vyhnout se tomuto podpisu.¹²⁶ Československá vláda rozhodla výnosem ze 4. února 1939 o tom, že všichni vyučující židovského původu přestanou vykonávat státní službu. Jak uvádí Míšková, Německá univerzita provedla tzv. arizaci převážně vlastní iniciativou. Bylo uvolněno 77 vyučujících. Ti, kteří neemigrovali, byli transportováni do ghatt a koncentračních táborů, kde jich minimálně 12 zahynulo. Německá univerzita se s 34% vyučujících židovského původu, kteří byli odstraněni, se zařadila v tomto směru na přední místo (spolu s univerzitami ve Frankfurtu a Berlíně) mezi německy mluvícími univerzitami.¹²⁷

Po skončení války chtěli někteří členové profesorského sboru zůstat v Praze, kterou považovali za svůj domov. V bouřlivé atmosféře jich ale 15 zemřelo ve sběrných

¹²³ Citováno z posudku neznámého autora na Růženu Vackovou a Jindřicha Čadíka, nedatováno. ÚDAUK, FF NU, k. 95, i. č. 1074.

¹²⁴ Citováno z posudku neznámého autora na Růženu Vackovou a Jindřicha Čadíka, nedatováno. ÚDAUK, FF NU, k. 95, i. č. 1074.

¹²⁵ Citováno ze seznamu osob, kde je uvedeno i krátké osobné hodnocení. ÚDAUK, FF NU, k. 95, i. č. 1074.

¹²⁶ Míšková, A. *Německá univerzita za 2. světové války*, 213.

¹²⁷ Míšková, A. *Německá univerzita za 2. světové války*, 214-215.

odsunových táborech. O příkladu dobrých vztahů mezi českými a německými vědci svědčí pak např. přímluvy českých historiků umění (Cibulky, Matějčka a Wirtha), aby mohl v Praze i nadále setrvat německý historik umění K. M. Swoboda, ten přesto nakonec odešel na vídeňskou univerzitu. Ale někteří židovští vědci, kteří válku přežili, zůstali po jejím skončení v Praze (např. Emil Utitz nebo fyzikální chemik Jan Böhm). Německá univerzita v Praze byla uzavřena na základě dekretu prezidenta republiky o zrušení německých vysokých škol ze dne 18. října 1945 (se zpětnou platností k 17. listopadu 1939).¹²⁸

¹²⁸ Míšková, Alena. *Německá (Karlova) univerzita od Mnichova k 9. květnu 1945*. Praha: Karolinum, 2002, s. 188-189.

3. SÍŤ VĚDECKÝCH INSTITUCÍ ČESKÉ VĚDY V DOBĚ DRUHÉ SVĚTOVÉ VÁLKY

„Česká inteligence musí být zničena.
Národ už ji potřebovat nebude.“

Jozef Leikert o postoji nacistů k české inteligenci
v knize *Černý pátek sedmnáctého listopadu*.¹²⁹

Síť vědeckých institucí v českých zemích, která se postupně rozrůstala, doznala s příchodem druhé světové války pochopitelně nemálo trhlin. Většina těchto institucí upadla do období stagnace, které se zdálo být přijatelnější, než podléhat diktátu nacistů. Také účast žen ve vrcholných vědeckých spolcích té doby je velmi skrovná. Je to dáno zejména tím, že v době vypuknutí druhé světové války naše první docentky a profesorky teprve dosahovaly svého profesního vrcholu, ke kterému jistě patřilo i členství v prestižních vědeckých organizacích. A v době válečné bylo přijímání nových členů povětšinou zastaveno nebo značně omezeno.

Z dostupných pramenů lze částečně rekonstruovat podíl žen na vrcholných vědeckých pozicích. Již samotné členství v některé z učených společností je samo o sobě důkazem odborné erudice a dobrého postavení ve vědecké komunitě. Dále je ovšem třeba vidět i konkrétní osoby, jako třeba Jiřina Popelová, která sice nebyla (v době druhé světové války) členkou žádné z níže uvedených institucí, ale napsala a publikovala v letech 1939 – 1945 mnoho svých zásadních vědeckých prací.

¹²⁹ Viz Leikert, J. *Černý pátek sedmnáctého listopadu*, s. 97.

3.1. Zastřešující organizace

Vědecké organizace lze rámcově rozdělit do dvou hlavních proudů. Tzv. zastřešující organizace a profesní (specializované) organizace. Zastřešující vědecké organizace lze charakterizovat jako „obecné“, které nebyly vyhraněné podle jednotlivých vědních oborů.

Do roku 1952, kdy byla ustavena Československá akademie věd (dále ČSAVU), působily v Čechách čtyři zásadní učené společnosti, o kterých pojednávají následující kapitoly (Královská česká společnost nauk, Masarykova akademie práce, Československá národní rada badatelská a Česká akademie věd a umění). Členství v uvedených vědeckých společnostech bylo nejen záležitostí pracovní, ale zejména reprezentativní. Existence těchto společností přinesla bezesporu české vědě mnoho pozitivního – rozvoj české vědecké tradice, udržování vědeckých kontaktů a spolupráce se zahraničím apod.

Kromě přínosných faktorů narážely vědecké společnosti ve své činnosti ovšem i na problémy, které jejich působení ztěžovaly. Byla to zejména absence potřebného množství finančních prostředků. Dále je třeba upozornit na často nesourodé složení členské základny, které ve svém výsledku přineslo nemožnost založit širší mezioborovou spolupráci.¹³⁰

Následující kapitoly pojednávají o konkrétních aspektech, jež provázely fungování těchto vědeckých společností a spolků. Každá z nich měla svá specifika, proto považují za nutné neomezit tyto kapitoly pouze na léta válečná, ale přiblížit i okolnosti jejich vzniku a proměny ve složení členské základny. Komplexní pohled na jejich vývoj totiž může zároveň (v kontextu s dobou jejich fungování) přinést odpověď na otázku, proč se v těchto prestižních organizacích objevuje tak málo žen. Je třeba také vnímat, že právě po vypuknutí druhé světové vzrostla úloha vědeckých institucí, které byly po uzavření vysokých škol často jedinými organizacemi, kde mohla dále pokračovat vědecká a pedagogická činnost. Dále také v této době představovalo fungování vědeckých společností možnost přípravy budoucí organizace české vědy a její znovuzkřížení po skončení druhé světové války.¹³¹

¹³⁰ Viz *Členové Československé akademie věd a členové českých národních institucí na něž ČSAV navazuje ve své činnosti*. Praha: ČSAV, 1968, s. 3.

¹³¹ Srovnej s Petráň, Josef. *Královská česká společnost nauk: Místo České učené společnosti v dějinách proudu vědy*. In: *České dějiny ve znamení kultury*. Výbor studií. Pardubice: Univerzita Pardubice, 2010, s. 291.

3.1.1. Královská česká společnost nauk (KČSN)

Královská česká společnost nauk (dále KČSN) je naší nejstarší vědeckou společností. Doba jejího vzniku spadá až do osvícenství, kdy byla založena jako společnost jazykově utrakvistická (což ostatně platilo i za druhé světové války). Jak uvádí Pokorná, označení „královská“ se v názvu této společnosti objevuje až v roce 1790. V předchozích patnácti letech činnosti se vystřídaly názvy Soukromá společnost nauk a Česká společnost nauk, až k finálnímu KČSN.¹³² Hlavní zásluhu na založení KČSN měl významný rakouský mineralog rytíř Ignaz Born. Mezi první členy lze počítat představitele různých vědních oborů – patřil sem slavný český slavista Josef Dobrovský, historik František Martin Pelcl, historik a filolog Gelasius Dobner, astronom Antonín Strnad nebo např. lékař Johann Mayer.¹³³ Původní název společnosti byl Soukromá společnost nauk (té vyslovil svou podporu v dekretu z 3. listopadu 1784 Josef II.), za vlády Leopolda II. Byl do názvu vložen přívlastek „královská“.¹³⁴

Společnost měla své stanovy, které předepisovaly podmínky členství. Členy mohli být i zahraniční učenici, museli ale sepsat stať, která byla přijata do *Abhandlungen* – periodika společnosti. Stanovy také postulovaly rovnost členů bez ohledu na společenské postavení. Podle stanov se KČSN měla zabývat všemi vědami kromě teologie, „pozitivních“ a právních věd a „krásných věd“.¹³⁵ Za zmínku jistě stojí i fakt, že od roku 1839 byl sekretářem KČSN významný muž českých dějin, František Palacký¹³⁶. Doba, po kterou stál v čele společnosti, bývá hodnocena velmi kladně. Řádnými členy se v tomto období stali např. Karel Jaromír Erben či Jan Evangelista Purkyně a další příslušníci intelektuální elity, což jen odráží význam této instituce. Neopomenutelná je vzhledem k historii KČSN i mecenášská aktivita Josefa Hlávky, který byl také iniciátorem jednání o vzniku ČAVU. Obě instituce pak od roku 1891 fungovaly paralelně.¹³⁷

Kromě pravidelných schůzí, přednáškové činnosti a vydávání již zmíněného periodika *Abhandlungen* KČSN také vypisovala odměny na vyřešení tzv. cenných

¹³² Pokorná, Magdaléna. *Královská česká společnost nauk*. In: A. Míšková. – M. Franc. – A. Kostlán (eds.): *Bohemia Docta*. Praha: Academia, 2010, s. 58.

¹³³ Pokorná, M. *Královská česká společnost nauk*, s. 60-61.

¹³⁴ *Členové Československé akademie věd a členové českých národních institucí na něž ČSAV navazuje ve své činnosti*, s. 55.

¹³⁵ Pokorná, M. *Královská česká společnost nauk*, s. 64, 67.

¹³⁶ Od roku 1867 byl jejím předsedou.

¹³⁷ Pokorná, M. *Královská česká společnost nauk*, s. 91-92, 102-105.

otázek¹³⁸. Přes útlum společnosti, který přinesla doba Napoleonských válek, kdy se KČSN potýkala s nedostatkem financí, činnost společnosti se podařilo zase pozvednout právě Palackému.¹³⁹ Počet členů pak dále vzrůstal. Jak uvádí Pokorná, v roce 1904 dosáhl již čísla 245 a koncem dvacátých let již měla společnost více než 278 členů.¹⁴⁰ 12. ledna 1927 pak byla do této společnosti zvolena jako přesporní člen první žena Marie Curie Skłodowská.¹⁴¹

Organizační struktura společnosti se během doby jejího trvání několikrát proměnila. Ustálila se roku 1868, od té doby KČSN pracovala (a to až do konce své existence) ve dvou třídách – I. pro filozofii, historii a filologii; II. pro matematiku a vědy přírodní.¹⁴² Členové se dělili na řádné, přesporní, mimořádné a dopisující a voleni mohli být i členové čestní. Vedení společnosti ovšem zajišťovali zejména řádní členové a to převážně ti, jejichž bydliště bylo v Praze a v nejbližším okolí.¹⁴³ Členská základna se nijak zásadně často neobměňovala, o čemž svědčí zvyšující se věkový průměr zejména u řádných členů. U přesporních, mimořádných a dopisujících členů byla naopak zachována jistá věková proporcionalita.¹⁴⁴

KČSN byla společností dvojjazyčnou, což pomalu přestalo platit v období mezi světovými válkami, kdy již nebyli mezi nové členy voleni Němci.¹⁴⁵ Mezi významné členy v meziválečném období patřili např. Jaroslav Heyrovský, Bohumil Němec či pozdější diplomaté Kamil Krofta a Vlastimil Kybal.¹⁴⁶ Roku 1924 byla ustavena komise pověřená vydáním a oceněním vědeckého díla Bernarda Bolzana. Záštitu nad tímto záměrem převzal prezident T. G. Masaryk, který realizaci podpořil i finančním darem v hodnotě

¹³⁸ Zadání těchto otázek mělo odrážet tehdejší vědecké priority KČSN, takže např. hned v roce 1784 zněla „cenná otázka“ takto: „Co dosud bylo psáno o přírodopise Země české? Co v něm ještě chybí? Kterými nejlepšími prostředky mohl by byti přiveden k větší dokonalosti, aby vlast' mohla z něho bráti co největší užitek?“ Citováno podle Pokorná, M. *Královská česká společnost nauk*, s. 83. Více o cenných otázkách např. také Petráň, J. *Královská česká společnost nauk: Místo České učené společnosti v dějinách proudu vědy*, s. 288.

¹³⁹ Pokorná, M. *Královská česká společnost nauk*, s. 81,91.

¹⁴⁰ Pokorná, M. *Královská česká společnost nauk*, s. 67.

¹⁴¹ Šlechtová, Alena – Levora, Josef. *Členové České akademie věd a umění 1890 – 1952*. Praha: Academia, 2004, s. 362.

¹⁴² Pokorná, M. *Královská česká společnost nauk*, s. 69-71.

¹⁴³ *Členové Československé akademie věd a členové českých národních institucí na něž ČSAV navazuje ve své činnosti*, s. 55.

¹⁴⁴ Petráň, J. *Královská česká společnost nauk: Místo České učené společnosti v dějinách proudu vědy*, s. 291.

¹⁴⁵ Přesto bylo až do roku 1945 mezi členy KČSN vždy několik německých vědců. Viz Pokorná, M. *Královská česká společnost nauk*, s. 98.

¹⁴⁶ Pokorná, M. *Královská česká společnost nauk*, s. 116-117.

50.000 Kč¹⁴⁷. Během následujících sedmi let postupně přispěl ještě celkem 45 000 Kč.¹⁴⁸ Vydávání Bolzanových spisů zastavila druhá světová válka, stejně jako prakticky celou publikační činnost KČSN.

Okupace přinesla KČSN nejen přiškrcení publikačních aktivit; kvůli norimberským zákonům bylo ukončeno členství Juliu Glücklichovi, Arnoštu Krausovi, Emilu Schönbaumovi a Bedřichu Mendlovi¹⁴⁹. Dalších 20 členů KČSN zahynulo během druhé světové války v koncentračním táboře, bylo popraveno anebo zemřeli na následky věznění. Během války se také společnost musela vystěhovat ze svého sídla v Klementinu a přesídlit do nevyhovujících prostor v domě U Helmů v Katarské ulici v Praze, čímž utrpěla hlavně nedávno uspořádaná knihovna. Ta byla v roce 1944 z rozkazu německého komisaře dokonce převezena do Českého Krumlova.¹⁵⁰

V seznamu funkcionářů¹⁵¹ KČSN nenajdeme za celou dobu jejího fungování žádnou ženu.¹⁵² Můžeme si klást otázku, nakolik k tomu přispěla i druhá světová válka. Obecně lze v tomto směru spíše uvažovat o jistém typu konzervativizmu, daném dlouhou tradicí společnosti. Jelikož muži byli do KČSN voleni většinou v mladším věku než do ČAVU, lze v případě KČSN možná sledovat i větší setrvačnost tradičního patriarchálního přístupu. Za druhé světové války byla z českých vědkyň členkou KČSN jediná žena – Milada Paulová. Zvolena byla 9. ledna 1929 jako mimořádná členka I. třídy, tedy filozoficko – historicko – filologické.¹⁵³ Po skončení války byla zvolena do KČSN ještě jedna žena a to dne 9. ledna 1946 Albína Dratvová, také jako mimořádná členka I. třídy.¹⁵⁴

Zajímavým detailem je fakt, že Albína Dratvová je v dopise, kterým byla jmenována do KČSN, oslokována „slovutný pane“. Tato zdánlivá drobnost ale poukazuje na skutečnost, že KČSN používala ke sdělení jmenování předtištěný formulář s tímto oslovením, který nepočítal s eventualitou zvolení ženy. Jak uvádí Petráň, členství v KČSN

¹⁴⁷ Masaryk kromě toho přispěl např. i další komisi KČSN, která měla na starost vydávání spisů Josefa Dobrovského a to částkou ve výši jednoho miliónu korun. Tento obnos byl vyšší, než celkové množství prostředků KČSN vůbec. Viz Pokorná, M. *Královská česká společnost nauk*, s. 122.

¹⁴⁸ Pokorná, M. *Královská česká společnost nauk*, s. 120-121.

¹⁴⁹ Mendla zasáhl tato událost natolik, že 3 měsíce po svém vyloučení ze společnosti spáchal sebevraždu. Více o Mendlovi např. Míšková Alena – Paďourek Jan. *Bedřich Mendl 29. srpna 1892 – 28. září 1940*. In: *Vědecká konference k 100.výročí narození Bedřicha Mendla, prvního profesora hospodářských dějin Univerzity Karlovy 1898-1992*. Praha 1997.

¹⁵⁰ Pokorná, M. *Královská česká společnost nauk*, s. 123-125.

¹⁵¹ Funkcionáři jsou míněni prezidenti, direktori (od roku 1868 předsedové), místopředsedové, hlavní tajemníci a pokladníci.

¹⁵² Pokorná, M. *Královská česká společnost nauk*, s. 142-144.

¹⁵³ *Členové Československé akademie věd a členové českých národních vědeckých institucí na něž ČSAV navazuje ve své činnosti*, s. 66, 69.

¹⁵⁴ Viz dopis, kterým byla Albína Dratvová jmenována mimořádnou členkou KČSN. MÚA AV ČR, fond Albíny Dratvové, k. 1 , i. č. 1. Originál dopisu viz příloha č. 26.

bylo prestižní záležitostí. Samotný fakt, že ženy do KČSN pronikly jen minimálně, je sám o sobě dost výmluvný. V poslední fázi fungování společnosti se mimořádnou členkou stala ještě literární historička Flora Kleinschnitzová.¹⁵⁵

V poválečných letech se KČSN snažila o obnovení své předchozí činnosti. Tyto snahy zpřetrhal zejména rok 1948. Definitivní konec společnosti přinesl 29. říjen 1952, kdy Národní shromáždění přijalo zákon o Československé akademii věd (dále ČSAV), která byla zřízena přebudováním KČSN a České akademie věd a umění.¹⁵⁶ V době svého zániku měla KČSN 270 členů, z toho 187 domácích a 83 zahraničních a byla společností, která české vědě zajišťovala výměnu s vědeckými ústavy i korporacemi domácími i zahraničními.¹⁵⁷

Tabulka č. 4 - Počet členů (s ohledem na zastoupení mužů a žen) I. třídy (filozoficko – historicko - filologická) KČSN – stav k 1. listopadu 1952:

TŘÍDA	I.	I.	I.	I.
ČLENSTVÍ	řádné	mimořádné	přespolní	dopisující
MUŽŮ	15	59	29	32
ŽEN	0	2	0	0
CELKEM	15	61	29	32

Zdroj: *Členové Československé akademie věd a členové českých národních vědeckých institucí na něž ČSAV navazuje ve své činnosti*, s. 55-83.

Tabulka č. 5 - Počet členů (s ohledem na zastoupení mužů a žen) II. třídy (matematicko - přírodovědná) KČSN – stav k 1. listopadu 1952:

TŘÍDA	II.	II.	II.	II.
ČLENSTVÍ	řádné	mimořádné	přespolní	dopisující
MUŽŮ	15	51	23	39
ŽEN	0	0	0	0
CELKEM	15	51	23	39

Zdroj: *Členové Československé akademie věd a členové českých národních vědeckých institucí na něž ČSAV navazuje ve své činnosti*, s. 55-83.

¹⁵⁵ Petráň, J. *Královská česká společnost nauk: Místo České učené společnosti v dějinách proudu vědy*, s. 291.

¹⁵⁶ Pokorná, M. *Královská česká společnost nauk*, s. 133.

¹⁵⁷ *Členové Československé akademie věd a členové českých národních institucí na něž ČSAV navazuje ve své činnosti*, s. 55.

3.1.2. Masarykova akademie práce (MAP)

Když byla v roce 1952 zřízena ČSAV, znamenalo to konec i pro nejmladší z vědeckých společností, které byly ČSAV nahrazeny, Masarykovu akademii práce (dále MAP). Ta byla zřízena o více než 30 let dříve, konkrétně 29. ledna 1920 zákonem č. 86 Sb. Tento zákon formuluje i cíle nově vzniklé vědecké instituce a to následovně: „Masarykova Akademie Práce je samostatný a samosprávný ústav vědecký se sídlem v Praze. Jeho úkolem jest organisovati technickou práci k hospodárnému využívání schopností veškerého lidu i přírodního bohatství československého státu k nejvyššímu obecnému prospěchu.“¹⁵⁸ Dále je zákonem upravena i organizace společnosti: „Třetinu prvních členů jmenuje vláda. Předsedu Masarykovy Akademie Práce a jeho náměstky potvrzuje prezident republiky. Státu náleží dozor k hospodaření Masarykovy Akademie Práce.“¹⁵⁹

MAP vznikla díky růstu významu technických věd ve společnosti. Tato skutečnost totiž nekorespondovala se zastoupením odborníků (techniků a inženýrů) v KČSN a ČAVU. Odborná veřejnost volala po vzniku jakési „akademie inženýrských věd“. Původní záměr k jejímu zřízení přednesl předseda České matice technické Emil Zimmler na její valné hromadě 25. března 1917. Prvotní představu, že technicky orientovaná společnost vznikne jako pátá (technická) třída ČAVU, zmařil negativní postoj zejména IV. Třídy ČAVU (uměnovědní). Nespokojení technici se ale stále sdružovali (jako tzv. technická mafie) a diskutovali o úkolech, které techniku čekají po konci 1. světové války.¹⁶⁰

Schválení zákona O Masarykově akademii práce předcházelo jednání 20. prosince 1918 tzv. revolučního Národního shromáždění, které podpořilo vznik nové vědecké akademie, která se bude věnovat jak samostatnému výzkumu, tak i prezentaci dosažených výsledků v zahraničí. Prezident Masaryk také podpořil vznik MAP, a to dopisem z 24. prosince 1919 a darem jednoho milionu korun, které jemu samotnému byly věnovány americkými Čechoslováky. O pár dní později také svolil, aby nová vědecká společnost nesla jeho jméno. Dne 20. ledna 1920 byla založena MAP jako „veřejná korporace pod protektorátem prezidenta republiky“, a to zákonem Národního shromáždění.¹⁶¹ Samotná organizace MAP pak byla upravena Základním řádem vydaným nařízením vlády ze dne

¹⁵⁸ Zákon č. 86 Sb. Ze dne 29. ledna 1920 o Masarykově akademii práce, § 1.

¹⁵⁹ Zákon č. 86 Sb. Ze dne 29. ledna 1920 o Masarykově akademii práce, § 2.

¹⁶⁰ Těšínská, Emilie - Schwippel, Jindřich. *Masarykova akademie práce*. In: A. Míšková. – M. Franc – A. Kostlán. (eds.): *Bohemia Docta*. Praha: Academia, 2010, s. 286–288.

¹⁶¹ *Členové Československé akademie věd a členové českých národních vědeckých institucí na něž ČSAV navazuje ve své činnosti*, s. 107.

2. března 1920¹⁶², kde byly konkretizovány i pracovní úkoly společnosti. MAP měla Sbor odborných znalců¹⁶³ (byli voleni na 6 let s právem znovuzvolení) a Vědeckou radu (členové byli voleni doživotně). MAP měla také svého prezidenta a generálního tajemníka a tzv. představenstvo Vědecké rady.¹⁶⁴

Sbor odborných znalců se dále členil na šest odborů: I. Přírodovědecký a lékařský; II. Zemědělský a lesnický; III. Stavebně technický; IV. Strojní a elektrotechnický; V. chemickotechnický; VI. Národohospodářský a sociální. Z těchto oborů měl každý ve vědecké radě zastoupeno maximálně 10 členů. Jednotlivec mohl být zároveň členem několika odborů. Mezi odbornými znalci se rozlišovali domácí a zahraniční. Vědecká rada se dělila na třídy, podobné odborům.¹⁶⁵

Aby se členkami MAP mohly stát i ženy zaručoval článek 5 tzv. Základního řádu, který deklaroval, že za odborné znalce MAP mohou být zvoleni „příslušníci československého státu obojího pohlaví a též cizinci.“¹⁶⁶ Přesto mezi členy bylo žen jen velmi málo. V roce 1920 byly zvoleny čtyři: Alice Masaryková, Albína Honzáková a dvě učitelky nezjištěného jména. Albína Honzáková s Alicí Masarykovou ale v roce 1923 z MAP vystoupily. Jedna ze zvolených učitelek byla roku 1924 zvolena opět členkou, ovšem roku 1929 následovala Albínu Honzákovou a Alici Masarykovou a z MAP vystoupila. Druhá zemřela již v roce 1924. Dochoval se dopis Alice Masarykové, kde děkuje za své „kooptování“ do MAP, ovšem upozorňuje na svou vytíženost. Členství, jak píše, přijímá pouze jako předsedkyně Československého červeného kříže.¹⁶⁷ Její pozdější vystoupení z MAP lze tedy vysvětlit nedostatkem času, který ji znemožňoval aktivně v MAP působit.

O tom samém důvodu by se dalo spekulovat i v případě Albíny Honzákové, která na nedostatek času a zdravotní potíže upozorňovala i při své činnosti ve spolku Sdružení vysokoškolsky vzdělaných žen, jehož byla zakladatelkou (více v kapitole 3.3.1. Sdružení vysokoškolsky vzdělaných žen). Honzáková byla v MAP členkou VI. Národohospodářského a sociálního odboru a byla mimo jiné přizvána do eugenické komise. Mezi projekty této komise patřil např. výzkum rodu Pejšků, převzatý roku 1923 od

¹⁶² Těšínská, E. - Schwippel, J. *Masarykova akademie práce*, s. 291.

¹⁶³ Sbor odborných znalců se dále dělil na odbory, vědecká rada na třídy.

¹⁶⁴ *Členové Československé akademie věd a členové českých národních vědeckých institucí na něž ČSAV navazuje ve své činnosti*, s. 107.

¹⁶⁵ *Členové Československé akademie věd a členové českých národních vědeckých institucí na něž ČSAV navazuje ve své činnosti*, s. 107.

¹⁶⁶ Citováno podle: Těšínská, E. - Schwippel, J. *Masarykova akademie práce*, s. 296.

¹⁶⁷ Těšínská, E. - Schwippel, J. *Masarykova akademie práce*, s. 297-298

Lékařské fakulty UK anebo tzv. vlohový soupis ČSR prováděný ve spolupráci s Československým ústavem pro národní eugeniku.¹⁶⁸

I mezi zahraničními členy MAP najdeme ženy, např. američanku Lillian Moller Gilbreth.¹⁶⁹ Spojené státy americké byly vůbec dominujícím partnerem MAP, z evropských zemí to byla Jugoslávie.¹⁷⁰ MAP si dělala ambice být moderní vědeckou institucí, která není zaměřena jen na teoretický výzkum, ale i technickou a národohospodářskou praxi. Přes původní záměr obracet se jen technickým směrem, orientovala se MAP i na další obory (přírodověda, lékařství, psychologie).¹⁷¹

Stejně jako u dalších vědeckých organizací, znamenala i pro MAP okupace prakticky utlumení veškeré aktivity. Někteří činovníci se na nátlak ministerstva školství museli vzdát funkcí a nové volby členů nebyly vůbec konány. Třináct členů a spolupracovníků bylo během nacistické okupace popraveno nebo umučeno. Podobně jako KČSN, musela i MAP opustit své dosavadní sídlo v Lobkovickém paláci v Praze. Výnosem říšského protektora v Čechách a na Moravě z 1. června 1940 došlo i k dočasné vynucené změně názvu společnosti na Česká akademie technická.¹⁷²

I když ihned po skončení druhé světové války obnovila MAP svou aktivitu, již v roce 1952 dochází k jejímu zániku v souvislosti se založením ČSAV. V roce 1950 byly ještě do MAP zvoleny dvě ženy: jako členka II. odboru (zemědělského a lesnického) ředitelka zahradnické školky v Krči Anna Horynová a jako členka VI. odboru (národohospodářského a sociálního) tajemnice Studijního a zkušebního ústavu Československého svazu žen Božena Krchová. Horynová se specializovala na obor zahradnictví a Krchová na organizaci práce v domácnosti.¹⁷³ Ve fondu Albíny Dratvové je také dokument, ze kterého je patrné, že byla dne 8. prosince 1950 zvolena externím členem Komise pro organizaci domácnosti při IV. ekonomickém odboru MAP.¹⁷⁴ Poválečné

¹⁶⁸ Těšínská, E. - Schwippel, J. *Masarykova akademie práce*, s. 328-329.

¹⁶⁹ Lillian Miller Gilbreth (1878-1972) byla velmi úspěšná americká průmyslová inženýrka a psychologka, která byla mimo jiné zajímavá tím, že se svým manželem (Frankem Bunkerem Gilbrethem, také průmyslovým inženýrem; oba byli známí technokraté) měla 12 dětí. Při péči o děti se jí podařilo vybudovat i velmi úspěšnou vědeckou kariéru.

¹⁷⁰ Těšínská, E. - Schwippel, J. *Masarykova akademie práce*, s. 298.

¹⁷¹ Těšínská, E. - Schwippel, J. *Masarykova akademie práce*, s. 307.

¹⁷² Viz. Těšínská, E. - Schwippel, J. *Masarykova akademie práce*, s. 314.

¹⁷³ *Členové Československé akademie věd a členové českých národních vědeckých institucí na něž ČSAV navazuje ve své činnosti*, s. 107-148

¹⁷⁴ Viz příloha 27 - Dopis vedení MAP Albíně Dratvové, kterým byla jmenována externím členem komise pro organizaci domácnosti při IV. ekonomickém odboru MAP. MÚA AV ČR, fond Albíny Dratvové, k. 1, i. č. 1.

zastoupení žen v MAP, které do jisté míry odráží i stav v době válečné, zachycují následující tabulky.

Tabulka č. 6 – Zastoupení žen a mužů v jednotlivých třídách MAP – stav k 1. listopadu 1952:

TŘÍDY	I. přírodovědecká a lékařská	II. zemědělská a lesnická	III. stavebně technická
MUŽŮ	9	7	9
ŽEN	0	0	0
CELKEM	9	7	9

TŘÍDY	IV. strojní a elektrotechnická	V. chemickotechnická	VI. národohospodářská a sociální
MUŽŮ	8	9	8
ŽEN	0	0	0
CELKEM	8	9	8

Zdroj: *Členové Československé akademie věd a členové českých národních vědeckých institucí na něž ČSAV navazuje ve své činnosti*, s. 107-148.

Tabulka č. 7 – Zastoupení žen a mužů v jednotlivých odborech MAP – stav k 1. listopadu 1952:

ODBOR	I. přírodovědecký a lékařský	II. zemědělský a lesnický	III. stavebně technický
MUŽŮ	49	49	58
ŽEN	0	1	0
CELKEM	49	50	58

ODBOR	IV. strojní a elektrotechnický	V. chemickotechnický	VI. národohospodářský a sociální
MUŽŮ	45	48	43
ŽEN	0	0	4
CELKEM	45	48	44

Zdroj: *Členové Československé akademie věd a členové českých národních vědeckých institucí na něž ČSAV navazuje ve své činnosti*, s. 107-148.

3.1.3. Československá národní rada badatelská (ČSNRB)

Po první světové válce mělo nově vzniklé Československo snahu zapojit se do světového vědeckého fóra. Obnovit vzájemné vědecké kontakty bylo cílem i dalších zemí, proto byly roku 1919 v Bruselu založeny Mezinárodní rada Badatelská (dále CIR – Conseil International de Recherches)¹⁷⁵ pro exaktní a přírodní vědy a Mezinárodní svaz akademií (dále IAU – International Academic Union) pro vědy společenské. Na založení těchto mezinárodních vědeckých společností se v kontextu s výsledky první světové války neúčastnili zástupci Německa¹⁷⁶ a jeho válečných spojenců, kteří byli ke spolupráci přizváni až později. Na výzvu CIR ke spolupráci zareagovala Ministerstvo školství a národní osvěty velmi rychle. Do IAU vstoupily ČAVU, KČSN i MAP. Československé zastoupení v CIR bylo komplikovanější a zdlouhavé, řádným členem CIR se stala 1. ledna 1925 nově ustavená Československá národní rada badatelská (dále ČSNRB).¹⁷⁷ Samotné založení ČSNRB a vydání stanov bylo schváleno usnesením vlády již 7. března 1924.¹⁷⁸

Většina členů ČSNRB vzešla z řad vysokoškolských profesorů. Hlavním kritériem pro zvolení měla být vědecká kvalifikace. Prvním předsedou byl zvolen internista Ladislav Sylaba, místopředsedou se stal matematik Bohumil Bydžovský a generálním tajemníkem fyzik Václav Posejpal. Kromě již zmíněných vědeckých styků se zahraničím ČSNRB také zajišťovala např. terminologickou správnost a finanční přístupnost překladů tuzemských vědeckých prací anebo podávala československým ministerstvům dobrozdání v přírodních vědách. Vývoj společnosti si vyžádal do roku 1925 postupný vznik 10 tzv. odborů (např. astronomický, chemický, lékařský a technický atd.). Do roku 1935 pak ČSNRB rozšířila svou působnost i na oblast věd společenských, což si vyžádalo vznik dalších 10 odborů (např. filozofie, archeologie, dějiny umění atd.). Z podnětů odborů byly zakládány tzv. komitáty, které vedly po vědecké stránce řešení různých úkolů, jež vyplynuly z mezinárodní spolupráce.¹⁷⁹

Počet členů ČSNRB se běžně pohyboval do číselky sto. Roku 1938 ale měla ČSNRB 158 členů, a to zejména díky rozšíření o humanitní oblast, ke kterému došlo

¹⁷⁵ V roce 1931 došlo k reorganizaci CIR na Mezinárodní radu vědeckých unií (CIUS – Conseil International des Unions Scientifiques), která existuje dodnes. Viz Brádlarová, Daniela. *Československá národní rada badatelská*. In: A. Míšková. – M. Franc. – A. Kostlán. (eds.): *Bohemia Docta*. Praha: Academia, 2010, s. 339.

¹⁷⁶ O přistoupení Německa bylo rozhodnuto až v roce 1926 s tím, že ve vědě by neměly existovat politické překážky. Viz Brádlarová, D. *Československá národní rada badatelská*, s. 342.

¹⁷⁷ Brádlarová, D. *Československá národní rada badatelská*, s. 332-337.

¹⁷⁸ *Členové Československé akademie věd a členové českých národních vědeckých institucí na něž ČSAV navazuje ve své činnosti*, s. 151.

¹⁷⁹ Brádlarová, D. *Československá národní rada badatelská*, s. 338-340.

v letech 1934-1935. Podle všeho bylo zastoupení žen v ČSNRB nulové. Při výběru nových členů se hledělo zejména k vědecké kvalifikaci. Samotné volby se odehrávaly v jednotlivých odborech. Při výběru nových členů byla žádoucí také tendence, aby v ČSNRB byly zastoupeny (prostřednictvím svým členů) nejdůležitější vědecké instituce té doby. Volbu poté schválilo Ministerstvo školství a národní osvěty.¹⁸⁰

Léta válečná 1939-1944 ale přinesla pro tuto vědeckou instituci období naprosté stagnace. Vzhledem k agresi nacistického režimu, který se projevil nejen represemi českého vysokého školství, ale i české inteligence obecně, utlumila řada členů svou aktivní vědeckou činnost v tomto období na minimum. Řada členů se také uchýlila k emigraci. Za protektorátu vykonával funkci předsedy Bohumil Němec. I díky němu získala ČSNRB i po uzavření českých vysokých škol jistou finanční podporu od Ministerstva školství a národní osvěty (dále MŠANO), kterou ale nevyužívala jen k podpoře práce vědecké, ale např. k podpoře rodin zatčených nebo popravených českých vědců.¹⁸¹

Činnost ČSNRB byla obnovena hned po válce v květnu 1945, kdy se sešlo představenstvo a přeživší členové. Vyhrocená atmosféra vyrovnávání se s válečnou minulostí vygradovala sebevraždou Josefa Šusty.¹⁸² V roce 1945 byly přece do ČSNRB zvoleny dvě ženy. Byla to tehdejší rektorka Palackého univerzity v Olomouci Jiřina Popelová-Otáhalová¹⁸³ (obor filozofie) a profesorka pražské univerzity Milada Paulová¹⁸⁴ (obor byzantologie).

V již klidnější atmosféře byl 18. května 1946 zvolen novým předsedou právník Jan Krčmář. V poválečných letech se začala činnost ČSNRB opět velmi slibně rozvíjet. Komunistický převrat v roce 1948 ale zasadil společnosti tvrdou ránu. Mnoho členů znovu odcházelo do exilu nebo skončili ve vězení. Činnost ČSNRB byla definitivně ukončena roku 1953 v souvislosti s vytvořením ČSAV.¹⁸⁵

¹⁸⁰ Členové Československé akademie věd a členové českých národních vědeckých institucí na něž ČSAV navazuje ve své činnosti, s. 151.

¹⁸¹ Brádlarová, D. Československá národní rada badatelská, s. 346-352.

¹⁸² Brádlarová, D. Československá národní rada badatelská, s. 353-356.

¹⁸³ Členové Československé akademie věd a členové českých národních vědeckých institucí na něž ČSAV navazuje ve své činnosti, s. 168.

¹⁸⁴ Členové Československé akademie věd a členové českých národních vědeckých institucí na něž ČSAV navazuje ve své činnosti, s. 169.

¹⁸⁵ Brádlarová, D. Československá národní rada badatelská, s. 353-356.

Tabulka č. 8 – Počet členů¹⁸⁶ ČSNRB k 1. listopadu 1952 (s ohledem na zastoupení mužů a žen).

ODBOR	I. matematický	II. astronomický	III. geodeticko-fyzikální
MUŽŮ	12	11	16
ŽEN	0	0	0

ODBOR	IV. fyzikální	V. chemický	VI. geologický a mineralogický
MUŽŮ	11	10	14
ŽEN	0	0	0

ODBOR	VII. geografický	VIII. botanicko – zoologický (biologický)	IX. lékařský
MUŽŮ	9	12	15
ŽEN	0	0	0

ODBOR	X. technický	XI. a XII. (sloučeny) věd právních a státních	XIII. věd hospodářských
MUŽŮ	10	13	6
ŽEN	0	0	0

ODBOR	XIV. věd filosofických	XV. sociologie a pedagogika	XVI. věd historických
MUŽŮ	9	6	6
ŽEN	1	0	1

ODBOR	XVII. archeologie, dějin umění a hudební vědy	XVIII. historicko – filologický pro antiku a orient	XIX. filologie cizích jazyků
MUŽŮ	5	7	9
ŽEN	0	0	0

ODBOR	XX. české, slovenské a slovanské lingvistiky	XXI. české, slovenské a slovanské literární vědy
MUŽŮ	12	8
ŽEN	0	0

Zdroj: *Členové Československé akademie věd a členové českých národních vědeckých institucí na něž ČSAV navazuje ve své činnosti*, s. 151-178.

¹⁸⁶ Do tohoto počtu nejsou počítáni členové, jejichž členství bylo pozastaveno po roce 1945 nebo 1946, ve skutečnosti neměli práva ani povinnosti a nebyli zváni na schůze apod.

Tabulka č. 9 – Celkový počet členů ČSNRB (stav k 1. listopadu 1952) s ohledem na zastoupení mužů a žen:

MUŽŮ	201
ŽEN	2
CELKEM	203

Zdroj: *Členové Československé akademie věd a členové českých národních vědeckých institucí na něž ČSAV navazuje ve své činnosti*, s. 151-178.

3.1.4. Česká akademie věd a umění (ČAVU)

Jistě nejznámější vědeckou organizací u nás byla ve sledované době Česká akademie věd a umění (dále ČAVU). Duchovním otcem jejího vzniku byl již ve 2. polovině 19. století Jan Evangelista Purkyně. Jeho představu vědecké společnosti uvádějí Niklíček – Kostlán takto: „...akademie v širším slova smyslu, která by měla na základě vědy a humanity ve spolupráci s obdobnými institucemi zahraničními řešit vztahy mezi státy a národy... [...] Prioritní zde byla jeho představa akademie, která by nebyla pouze institucí sdružující přední učence, ale institucí pracovní, vybavenou vlastními badatelskými zařízeními, vědeckými ústavu.“¹⁸⁷ Tuto představu dle něj nemohla naplnit KČSN, protože v ní „není žádné společné činnosti, jen nahodilé práce se vyskytují.“¹⁸⁸ Podobně to cítil (tehdy profesor) T. G. Masaryk a mecenáš Josef Hlávka (který akademii věnoval 200 000 zlatých jako její základní majetek), kteří se zasazovali o vznik nové vědecké instituce. Zřízení České akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění¹⁸⁹ bylo nakonec povoleno císařem 23. ledna 1890.¹⁹⁰

Stanovy, které byly schváleny téhož dne, charakterizovaly novou akademii celkem jasně jako „samostatný vědecký ústav, jehož úlohou jest pěstovati a podporovati vědy jazykem českým i jazyk tento a jeho literaturu, pečovati o zdokonalení umění domácího a šířiti jazykem českým výsledky všeliké činnosti té, jakož i výsledky činnosti vědecké, literární a umělecké uveřejněné v jazycích jiných“¹⁹¹. Akademie se dělila do čtyř tříd. I. třída se věnovala vědám společenským, II. třída vědám přírodním, III. třída byla ustavena jako filologická a IV. se měla starat o umění. Členství v akademii bylo řádné, mimořádné, čestné, dopisující a přespolní. V rámci akademie působily i komise, které se dělily podle formy působení např. na mezitřídní či akademické. V čele akademie stál její prezident (prvním byl již zmíněný Josef Hlávka), druhým mužem akademie byl generální sekretář.¹⁹²

¹⁸⁷ Niklíček, Ladislav – Kostlán, Antonín. *Vývoj českých vědeckých institucí a spolků do 80. let 19. století a návrh Akademie věd J. E. Purkyně*. In: A. Míšková. – M. Franc. – A. Kostlán. (eds.): Bohemia Docta. Praha: Academia, 2010, s. 156-157.

¹⁸⁸ Cit. podle Niklíček, L. – Kostlán, A. *Vývoj českých vědeckých institucí a spolků do 80. let 19. století a návrh Akademie věd J. E. Purkyně*, s. 157.

¹⁸⁹ Přejmenování na akademii věd a umění (ČAVU) schválilo valné shromáždění akademie 10.11.1918. Více viz Mádlová, Vlasta. *ČAVU v nové republice*. In: A. Míšková. – M. Franc. – A. Kostlán (eds.): Bohemia Docta. Praha: Academia, 2010, s. 365.

¹⁹⁰ Pokorný, Jiří. *Česká akademie věd a umění do roku 1918*. In: A. Míšková. – M. Franc. – A. Kostlán (eds.): Bohemia Docta. Praha: Academia, 2010, s. 199.

¹⁹¹ Cit. podle Pokorný, J. *Česká akademie věd a umění do roku 1918*, s. 205-207.

¹⁹² Více viz Pokorný, J. *Česká akademie věd a umění do roku 1918*, s.208-209, 211, 219.

ČAVU samozřejmě s postupujícími léty procházela vývojem. Po vzniku samostatné republiky v roce 1918 vyjadřovaly v kontextu nového státního zřízení jednotlivé třídy ČAVU své požadavky v uspořádání akademie. Opět se objevily i snahy o založení V. třídy, která by se zabývala technickými obory.¹⁹³ V nárocích na změnu stanov, které si kladly jednotlivé třídy, vznesla pouze IV. třída ČAVU požadavek na možné členství žen. Upravené stanovy byly nakonec schváleny vládou 23. května 1923 a mimo jiné deklarovaly, že členy ČAVU se mohou stát i ženy.¹⁹⁴ Přitom ve stanovách z roku 1890 nebylo výslovně řečeno, že se členkami ČAVU nemohou stát ženy.¹⁹⁵ V praxi ovšem žádná žena do roku 1923 zvolena nebyla¹⁹⁶. Změna stanov v tomto smyslu pak na tuto skutečnost poukázala a první žena coby řádná členka byla zvolena roku 1924.

Tabulka č. 10 – srovnání poměru mužů a žen v počtu členů ČAVU v letech 1890-1948:

TRÍDA	MUŽŮ	ŽEN	CELKEM
I.	223	1	224
II.	204	1	205
III.	182	0	182
IV.	241	10	251

Zdroj: Šlechtová, A. – Levora, J. *Členové ČAVU 1890-1952*.

Ve vedení ČAVU bychom ženy hledali marně.¹⁹⁷ Po výše zmíněné změně stanov se ale členkami staly spisovatelka Eliška Krásnohorská (byla zvolena roku 1924 jako členka IV. třídy), spisovatelky Amálie Vrbová a Gabriela Preissová (obě zvoleny roku 1925 jako členky IV. třídy). Dále byly postupně zvoleny (vždy do IV. třídy) spisovatelky Božena Viková-Kunětická (zvolena r. 1927), Růžena Jesenská (zvolena r. 1928) a Božena Benešová (zvolena r. 1932).¹⁹⁸ Všechny ženy, které byly zvoleny jako členky ČAVU v letech 1890 – 1948 ukazuje tabulka č. 11.

¹⁹³ Více o tom v kapitole 3.1.2. Masarykova akademie práce.

¹⁹⁴ Mádlová, V. *ČAVU v nové republice*, s. 368.

¹⁹⁵ Srovnej s Šlechtová, A. – Levora, J. *Členové ČAVU 1890-1952*, s. 8.

¹⁹⁶ S výjimkou zahraničního členství Marie Curie.

¹⁹⁷ Viz Šlechtová, A. – Levora, J. *Členové ČAVU 1890-1952*, s. 11-12, 438-442.

¹⁹⁸ Mádlová, V. *ČAVU v nové republice*, s. 379.

Tabulka č. 11 – všechny členky ČAVU zvolené v letech 1890-1948:

JMÉNO	ČLENSTVÍ	PROFESE	DATUM ZVOLENÍ	TŘÍDA
Marie Curie Skłodowska	zahraniční	profesorka fyziky a chemie	28. listopadu 1908 (císařem potvrzeno 27. června 1909)	II.
Eliška Krásnohorská	řádné	spisovatelka	17. června 1924	IV.
Gabriela Preissová	řádné	spisovatelka	19. května 1925	IV.
Jiří Sumín (Amálie Vrbová)	řádné	spisovatelka	17. listopadu 1925	IV.
Božena Viková - Kunětická	řádné	spisovatelka	18. ledna 1927	IV.
Růžena Jesenská	řádné	spisovatelka	20. listopadu 1928	IV.
Selma Lagerlöf	zahraniční	spisovatelka	21. ledna 1930 (čs. vládou potvrzeno 9. května 1930)	IV.
Božena Benešová	řádné	spisovatelka	24. května 1932	IV.
Marie Majerová	řádné	spisovatelka	5. března 1940	IV.
Anna Marie Tilschová	řádné	spisovatelka	2. dubna 1946	IV.
Milada Paulová	řádné	prof. slovan. dějin a byzantologie	9. dubna 1946	I.
Marie Pujmanová	řádné	spisovatelka	18. června 1946	IV.

Zdroj: Šlechtová, A. – Levora J. *Členové ČAVU 1890-1952*.

S narůstající válečnou hrozbou stoupaly i obavy o osud ČAVU. Josef Šusta jako prezident ČAVU 19. února 1939 v tisku uvedl: „...musíme napnouti všechny síly k zvýšené výkonnosti, ale nikoliv jen ve vleku mechanické rutiny, nýbrž se zvýšeným důvtipem a bystrou záměrností.“¹⁹⁹ Tento náznak nutného taktizování v chování samotné ČAVU byl jistě na místě, když byla později ČAVU nucena zajistit pokračování vědecké práce v nepřátelském prostředí protektorátu. Léta okupace samozřejmě výrazně ovlivnila fungování ČAVU. Po uzavření vysokých škol se ČAVU stala vrcholnou institucí české vědy. Dostala se tak po obrovský politický tlak.²⁰⁰

I přes nejrůznější perzekuce se vedení ČAVU snažilo zajistit i v této době nepřerušovaný chod vědecké činnosti. Šusta vytvořil členům ČAVU solidní podmínky pro pokračování vědecké činnosti, o čemž svědčí i fakt, že v letech 1939-1945 ČAVU vydala

¹⁹⁹ Josef Šusta o svých úkolech a programu, *Národní politika*, 19.2.1939. Citováno podle Pokorný, Jiří. *Odkaz Josefa Hlávky*. Praha: Academia, 2008, s. 79.

²⁰⁰ Viz Pokorný, Jiří. *Odkaz Josefa Hlávky*, s. 78-82.

311 publikací.²⁰¹ Muselo být ale např. omezeno svolávání valných shromáždění, kde by Akademie musela zaujmout kladný postoj k Říši. Nebyly také svolávány vrcholné orgány a správa ČAVU tak spadala do kompetence jednotlivých funkcionářů a tzv. správní komise. Členové ČAVU se také museli podrobit dotazníkové akci zjišťující židovský původ. Na jejím základě byli vyloučeni historik Julius Glücklich a germanista Arnošt Kraus, který v roce 1923 zahynul v koncentračním táboře. Za okupace přišli o život i další členové ČAVU, např. fyzik František Závíška, filozof a psycholog Josef Tvrđý či hudební skladatel Rudolf Karel. Jako oběť války je označován i historik Josef Šusta, prezident Akademie v době okupace, který spáchal sebevraždu v důsledku poválečného (nutno dodat že velmi pochybného)²⁰² obvinění z kolaborace.²⁰³

Činnost ČAVU v době okupace byla charakterizována snahou izolovat se od politického života a minimalizovat styky s vládními úřady. Na druhou stranu byla patrná snaha zajistit pokračování vědecké činnosti a neztratit kontakt s veřejností.²⁰⁴ Během druhé světové války svolalo vedení ČAVU pouze jedno valné shromáždění 29. dubna 1942²⁰⁵, aby se vyhnuli nucenému proklamování kladného vztahu k říši. Mnoho vědců přesto prošlo výslechy na gestapu, neušli domovním prohlídkám apod.²⁰⁶

V době protektorátu byla mezi členy Akademie zvolena jediná žena, spisovatelka Marie Majerová. Výmluvný je fakt, že na prvním valném shromáždění, které se konalo po skončení války a to dne 3. července 1945, není mezi přítomnými jediná žena.²⁰⁷ V roce 1946 se staly členkami ČAVU spisovatelky Marie Pujmanová a Anna Maria Tilschová, historička Milada Paulová a in memoriam hudební skladatelka a dirigentka Vítězslava Kaprálová.²⁰⁸ Poválečný vývoj Akademie pak zcela fatálně zasáhl komunistický puč v roce 1948, v jehož důsledku byla prosazena také idea jednotné akademie. ČSAV vznikla v roce 1953 sloučením KČSN, MAP, ČSNRB a ČAVU.

²⁰¹ Pokorný, Jiří. *Odkaz Josefa Hlávky*, s. 81.

²⁰² Více o jeho činnosti za války např. Pokorný, Jiří. *Odkaz Josefa Hlávky*, s. 80. Dále např. Šámal, Petr. *Josefa Šusty léta protektorátní*. In: A. Kostlán. (ed.): *Věda v českých zemích za druhé světové války*. Praha: AAV ČR, 1998, s. 69-86.

²⁰³ Mádlová, V. *ČAVU v nové republice*, s. 372-373, 380-381. Více k Šustovi např. Lach, Jiří. *Josef Šusta a dějiny lidstva*. Historica. Acta Universitatis Palackianae Olomucensis Facultas Philosophica, 1998, roč. 28, s. 93-103.

²⁰⁴ Viz Martinovský, Martin. *Česká akademie věd a umění v době nacistické okupace českých zemí 1939-1945*. In: A. Kostlán. (ed.): *Věda v českých zemích za druhé světové války*. Praha: AAV ČR, 1998, s. 39.

²⁰⁵ Martinovský, M. *Česká akademie věd a umění v době nacistické okupace českých zemí 1939- 1945*, s. 40.

²⁰⁶ Více o tom viz Pokorný, Jiří. *Odkaz Josefa Hlávky*, s. 82.

²⁰⁷ Viz část protokolu o prvním valném shromáždění konaném po skončení druhé světové války; Mádlová, V. *ČAVU v nové republice*, s. 374.

²⁰⁸ Mádlová, V. *ČAVU v nové republice*, s. 383-384.

3.2. Výzkumné ústavy a odborné společnosti s přímou podporou státu

Oproti zastřešujícím vědeckým organizacím představovaly profesní organizace oborově úzce vyhraněné společnosti. Byly buď odkázané na získávání financí zcela z vlastních zdrojů, nebo byly částečně podporovány státem. Mezi státem podporované patřily dvě prestižní vědecké společnosti – Slovanský ústav a Orientální ústav.

3.2.1. Slovanský ústav

Slovanský ústav představoval vědeckou společnost, orientovanou zejména na pěstování kulturních a hospodářských styků se slovanskými zeměmi. Mezi další úkoly patřila výchova odborných pracovníků. Struktura Slovanského ústavu byla charakteristická zejména dělením na dva odbory – kulturní a národohospodářský. V čele stál předseda, vedení společnosti dále představovalo presidium, výbor, pléna obou odborů a valné shromáždění řádných členů. Členové se dělili na řádné, mimořádné, zahraniční a čestné.²⁰⁹

Tato vědecká společnost byla ustavena zákonem ze dne 25. ledna 1922 o zřízení ústavu Slovanského a Orientálního²¹⁰, činnost ale zahájila až v roce 1928. Koncem roku 1927 jmenoval prezident T.G.Masaryk (na jeho přání instituce vůbec vznikla)²¹¹ 43 řádných členů. Postupem času byla zavedena i kategorie tzv. činných členů²¹², kteří se mohli aktivně zúčastnit práce ve Slovanském ústavu. Při výběru kandidátů platila zásada, že mají být zastoupeny různé vědní obory. Mezi zahraničními členy byli zástupci např. Ruska, Ukrajiny či Německa.²¹³

Slovanský ústav kladl důraz zejména na publikační činnost. Uznání získal zejména vědecký Sborník Byzantoslavica, dále byla vydávána Ročenka, Knihovna, Práce a Rukověti Slovanského ústavu. Společnost pořádala jazykové kurzy, udělovala badatelská stipendia, stipendia ke studiu hospodářských poměrů slovanských zemí nebo stipendia mladým hospodářským odborníkům ze slovanských zemí (hlavně Jugoslávie a Bulharska)

²⁰⁹ Barvíková, Hana – Janderová, Helena – Podaný, Václav. *Fondy a sbírky Archivu Akademie věd České republiky*. Praha: Archiv Akademie věd České republiky, 1999, s. 44-45.

²¹⁰ Viz *Návrh prezidentu republiky na jmenování prvních členů Orientálního ústavu*, MÚA AV ČR, fond Orientálního ústavu, k. 6, i. č. 19.

²¹¹ Viz Bečka, Jiří. *Slovanský ústav v dobách nacistické okupace*. In: A. Kostlán (ed.): *Věda v českých zemích za druhé světové války*. Praha: AAV ČR, 1998, s. 87.

²¹² Od roku 1934 se změnila terminologie a činné členové byli označováni jako členové mimořádní.

²¹³ Souhrnný přehled členů Slovanského ústavu nebyl zatím vydán tiskem. Tabulka je zpracována na základě databáze členů, kterou sestavil PhDr. Marek Ďurčanský, PhD. v rámci přípravy výstavy k výročí Slovanského ústavu v roce 2008. Jsem mu zavázána za poskytnutí těchto podkladů.

k poznání československého hospodářství.²¹⁴ Na zasedání volební komise dne 18. ledna 1929 bylo rozhodnuto, že jako činní členové budou voleni „především zdejší odborníci, avšak nevylučují se zahraniční slavisté“²¹⁵. Na tomto volebním zasedání také komise navrhla jako první ženskou členku Slovanského ústavu Miladu Paulovou. Komise celkem navrhla 25 činných členů, Paulová mezi nimi byla jedinou ženou.²¹⁶

Když došlo k úmrtí některého z členů, byl zpravidla dovolen člen nový. Za celou dobu svého působení prošlo Slovanským ústavem 583 členů.²¹⁷ Z tohoto počtu se jednalo pouze o čtyři ženy. České vědkyně pak byly zastoupeny pouze dvěma badatelkami, Miladou Paulovou a Drahomírou Stránskou (viz následující tabulka).

Tabulka č. 12 - Ženské členky Slovanského ústavu za celou dobu jeho fungování (1922-1953):

JMÉNO	NÁRODNOST	ODBOR	ČINNÝ ČLEN OD	OBOR
Milada Paulová	česká	I.	28. března 1929	historie
Marija Andreevová	ruská (ČSR)	I.	18. května 1931	historie
Naděžda Meľniková - Papoušková	ruská (ČSR)	I.	31. května 1932	spisovatelka
Drahomíra Stránská	česká	I.	26. června 1934	etnografie

Zdroj: Souhrnný přehled členů Slovanského ústavu nebyl zatím vydán tiskem. Tabulka je zpracována na základě databáze členů, kterou sestavil PhDr. Marek Ďurčanský, PhD. v rámci přípravy výstavy k výročí Slovanského ústavu v roce 2008. Jsem mu zavázána za poskytnutí těchto podkladů.

Jelikož se jednalo o instituci ryze „slovanskou“, propagující slovanskou kulturu, jazyk apod., je nasnadě, že nacisté měli tuto vědeckou společnost v obzvlášť velké nelibosti. Mnichovská dohoda roku 1938 znamenala pro Slovanský ústav velkou ránu. Linie, kterou se společnost do té doby ubírala, se kryla se záměry československé vlády. Politika tzv. druhé republiky se od této linie zásadně odchýlila. Setkání valné hromady začátkem roku 1939 překazila nová spolčovací nařízení, což nakonec bylo bráno členy

²¹⁴ Barvíková, H. – Janderová, H. – Podaný, V. *Fondy a sbírky Archivu Akademie věd České republiky*, s. 45.

²¹⁵ Citováno podle *Protokolu o zasedání volební komise Slovanského ústavu ze dne 18.1.1929*, MÚA AV ČR, fond Slovanského ústavu, k. 8, i. č. 43.

²¹⁶ Viz *Protokol o zasedání volební komise Slovanského ústavu ze dne 18.1.1929*, MÚA AV ČR, fond Slovanského ústavu, k. 8, i. č. 43.

²¹⁷ Srov. poznámku výše o databázi členů Slovanského ústavu.

Slovanského ústavu (převážně váženými vědci a národohospodářskými pracovníky) vzhledem k zostřující se politické situaci s povděkem.²¹⁸ Nacisté však již mezitím prověřovali význačné členy Slovanského ústavu. Informace jim podával také docent Konrád Bittner, který byl v redakčním kruhu časopisu *Germanoslavica* a který se již v roce 1937 projevil v jednom svém článku jako vyznavač nacistické ideologie. Zpráva pro říšského protektora z 18. července 1940, zpracovaná na základě Bittnerových myšlenek vedla nacisty k názoru, že je nutné Slovanský ústav – jakožto centrálu panslavismu – zlikvidovat. Zvláštním pověřencem pro Slovanský ústav se stal rektor německé univerzity Wilhelm Saure.²¹⁹

Dopisem Ministerstva školství a národní osvěty²²⁰, datovaném 13. června 1940, bylo prezidiu Slovanského ústavu nařízeno do 30. června 1940 podat zprávu o tom, kteří členové Slovanského ústavu jsou židé nebo židovského původu. Těm bylo v důsledku § 4, ods. 1, č. 7 vládního nařízení ze dne 4. července 1939, vyhlášeného ve sbírce zákonů a nařízení z 24. dubna 1940²²¹ ukončeno členství.²²² Tehdejší předseda Matija Murko odpověděl 26. června 1940 s tím, že zatím bylo ukončeno členství dvěma lidem (spisovateli Pavlu Eisnerovi a průmyslníku Karlu Bächerovi). Ostatní členové neodpověděli na zasláný dotazník a tedy není možné rozhodnout o jejich členství.²²³ Murkovi se tímto dopisem podařilo získat čas, ale definitivní kontrolu nacistů nad Slovanským ústavem nemohl odvrátit.

Změny a obnovení řádného členství se roku 1941 dostalo pod kompetenci Ministerstva školství a národní osvěty, což de facto znamenalo vyloučení všech vědců nepohodlných nacistům. Ve funkci předsedy tak skončil prof. Murko. 18. února 1943 bylo dekretem říšského protektora jmění Slovanského ústavu včetně inventáře včleněno do Nadace Reinhard Heydrich Stiftung. Jméno Slovanského ústavu tak zmizelo ze seznamu vědeckých institucí, stejně jako mj. Ústav českého jazyka a literatury, Ústav pro lidovou píseň a lidovou tvorbu a Orientální ústav. Fyzicky bylo nacisty zlikvidováno deset členů

²¹⁸ Podrobně o tom Bečka, Jiří. *Slovanský ústav v letech 1922-1963*. In: *Slavia*. Časopis pro slovanskou filologii. Ročník 68, sešit 3-4, Praha 1999, s. 408.

²¹⁹ Bečka, J. *Slovanský ústav v dobách nacistické okupace*, s. 88, 90.

²²⁰ Viz příloha č. 1- Sdělení Ministerstva školství a národní osvěty, adresované prezidiu Slovanského ústavu, podle kterého nemohou být v souladu s vládním nařízením ze 4.7.1939 Židé členy veřejných vědeckých ústavů, učených společností a jiných vědeckých institucí povahy vědecké.

²²¹ Toto nařízení zakazovalo židům být členy veřejných ústavů.

²²² *Dopis Ministerstva školství a národní osvěty prezidiu Slovanského ústavu* ze dne 13.6.1940, MÚA AV ČR, fond Slovanského ústavu, k. 8, i. č. 43.

²²³ *Dopis předsedy Slovanského ústavu Murka Ministerstvu školství a národní osvěty* ze dne 26.6.1940, MÚA AV ČR, fond Slovanského ústavu, k. 8, i. č. 43.

Slovanského ústavu, mezi nimi např. bývalý kancléř prezidenta republiky Přemysl Šámal.²²⁴

Pohromou bylo pro Slovanský ústav také vystěhování z prostor Lobkowiczského paláce, který poté sloužil jako ubytovna pro německé důstojníky. Od roku 1943 se Slovanský ústav stěhoval po různých stísněných prostorách v Praze a v podstatě přežíval až do osvobození. I po osvobození setrval Slovanský ústav ve složité situaci, vzhledem k politické atmosféře. Valné shromáždění v roce 1945 rozhodlo, že do budoucna bude institucí ryze vědeckou a bude zaplňovat mezery vůči ruské vědě.²²⁵

Milada Paulová měla velkou zásluhu na vydávání mezinárodního časopisu *Byzantoslavica*. V roce 1946 uvažovalo prezidium Slovanského ústavu, že zastaví vydávání tohoto periodika. V mezičase se ale Miladě Paulové podařilo domluvit s předsedou českých matematiků, že bude časopis tisknout v *Promethu*. Díky tomu zůstalo vydávání časopisu zachováno. Přestože Milada Paulová měla na jeho vydávání hlavní zásluhu, nebylo jí svěřeno místo šéfredaktorky, zůstala pouze členem redakce.²²⁶ V roce 1948 bylo zrušeno členství řádné i činné a zákon, kterým byl roku 1922 založen Slovanský a Orientální ústav přestal právně existovat a byl nahrazen zákonem o ČSAV.²²⁷

²²⁴ Bečka, J. *Slovanský ústav v dobách nacistické okupace*, s. 93-96.

²²⁵ Bečka, J. *Slovanský ústav v letech 1922-1963*, s. 410-411.

²²⁶ Bečka, J. *Slovanský ústav v letech 1922-1963*, s. 413.

²²⁷ Podrobně o tom viz Bečka, J. *Slovanský ústav v letech 1922-1963*, s. 415.

3.2.2. Orientální ústav

Orientální ústav byl co do struktury vědeckou institucí hodně podobnou Slovanskému ústavu, ovšem jeho zájmy byly obráceny k budování vědeckých a hospodářských styků s Orientem. Podobně jako Slovanský ústav byl Orientální ústav zřízen zákonem v roce 1922, samotnou činnost ale zahájil až v roce 1928.²²⁸ Návrh na jmenování prvních členů byl zaslán Ministerstvu zahraničních věcí v červenci 1927. Jako první členové bylo navrženo 32 převážně profesorů vysokých škol. Mezi navrženými jsou ale např. i Karel Svoboda, ředitel Agrární banky československé nebo průmyslník Josef Sochor. Žena nebyla v tomto návrhu uvedena žádná.²²⁹

Členové ústavu se dělili na čestné, řádné, činné a dopisující. Strukturu společnosti pak dále tvořily dva odbory – kulturní a hospodářský. V čele Orientálního ústavu stál prezident, výkonnými orgány byly prezidium, výbor a kuratorium. Dále v rámci ústavu fungovala územní sdružení, která se svou činností vždy orientovala k jedné zemi (např. sdružení japonské či indické). Mezi aktivity ústavu patřilo pořádání vědeckých přednášek, jazykové kurzy, vydávání populárně vědeckého časopisu *Nový Orient* a další publikační činnost, představovaná zejména Archivem orientálním a Monografiemi Archivu orientálního.²³⁰

V návrzích nových členů z let 1937 a 1939²³¹ se objevují dvě ženská jména²³² – Vlasta Průšková²³³ a Sybille von Bolla²³⁴. V dostupných schválených seznamech členů ale jejich jména dále chybí. V seznamech členů k roku 1934 je ale např. jméno Jaroslava Průška, známého českého sinologa a podle všeho manžela Vlasty Průškové. Do roku 1935 se stalo členkami Orientálního ústavu celkem pět žen. Všechny byly členkami po celou druhou světovou válku a následující léta po ní. Byly to PhDr. Ludmila Matiegková²³⁵,

²²⁸ Barvíková, H. – Janderová, H. – Podaný, V. *Fondy a sbírky Archivu Akademie věd České republiky*, s. 118.

²²⁹ *Návrh prezidentu republiky na jmenování prvních členů Orientálního ústavu z července 1927*, MÚA AV ČR, fond Orientálního ústavu, k. 6, i. č. 19.

²³⁰ Barvíková, H. – Janderová, H. – Podaný, V. *Fondy a sbírky Archivu Akademie věd České republiky*, s. 42-43.

²³¹ Viz příloha č. 2 - Návrh na nová členství v Orientálním ústavu z roku 1939.

²³² *Návrh na nová členství v Orientálním ústavu*, MÚA AV ČR, fond Orientálního ústavu, k. 6, i. č. 19.

²³³ Autorka knihy „Lidé a věci v Japonsku“, kterou vydal v roce 1941 Orbis.

²³⁴ Absolventka německé Karlo-Ferdinandovy Univerzity v Praze a pozdější profesorka Právnické fakulty v Rakousku.

²³⁵ Egyptoložka Ludmila Matiegková byla dcerou slavného lékaře, antropologa, profesora a rektora Karlovy Univerzity Prof. MUDr. Jindřicha Matiegky, RNDr. Podrobně o ní v Havlůjová, Hana. *Okouzlení Egyptem. Ludmila Matiegková (1889-1960)*. Praha: SET OUT, 2005.

spisovatelka a středoškolská profesorka, MUDr. Vlasta Kálalová-Di Lottiová²³⁶, lékařka ústředí Společnosti československého Červeného kříže, PhDr. Anna Klecandová, manželka divizního generála²³⁷, Pavla Fořtová-Šámalová²³⁸, výtvarná umělkyně a choť kancléře presidenta republiky a Madeleine Vokounová-Davidová²³⁹, lektorka francouzského jazyka na filozofické fakultě Karlovy univerzity v Praze²⁴⁰.

Tabulka č. 13 – Ženské členky Orientálního ústavu v letech 1931-1948:

JMÉNO	ČLENSTVÍ	OBOR	DATUM ZVOLENÍ
Ludmila Matiegková	činná členka kulturního odboru	egyptologie	6.3.1930
Vlasta Kálalová-Di Lottiová	činná členka kulturního odboru	lékařství	26.1.1931
Anna Klecandová	činná členka kulturního odboru	orientalistika	5.2.1932
Pavla Fořtová-Šámalová	činná členka kulturního odboru	výtvarnice	12.4.1934
Madeleine Vokounová-Davidová	činná členka kulturního odboru	francouzský jazyk	12.4.1934

Zdroj: *Seznamy členů Orientálního ústavu v letech 1931-1948*, MÚA AV ČR, fond Orientálního ústavu, k. 6, i. č. 19.

²³⁶ Do svých životopisných dat pro Archiv Orientálního ústavu o sobě např. uvedla, že jejím oborem je chirurgie a tropická pathologie. Zároveň byla ještě členkou Čs. chirurgické společnosti, Spolku českých lékařů v Praze a dopisujícím členem Přírodovědeckého sboru při Národním muzeu v Praze. Viz *Osobní spis Vlasty Kálalové di Lottiové*, dokument datován 9.10.1937, MÚA AV ČR, fond Orientálního ústavu, k. 6, i. č. 19.

²³⁷ Jejím mužem byl pravděpodobně generál V. Klecanda, jehož život skončil tragicky v roce 1947 pádem z okna v důsledku politické štvaniče.

²³⁸ Do svých životopisných dat pro Archiv Orientálního ústavu o sobě např. uvedla, že její činnosti tvoří hlavně práce v oboru malířského akvarelu, kresby a grafiky, obzvláště kresby staré architektury. I po sňatku s kancléřem presidenta republiky její umělecké jméno zůstává Pavla Fořtová. Podepsána je ale jako Pavla Šámalová. Viz *Osobní spis Pavly Fořtové-Šámalové*, dokument datován 17.10.1937, MÚA AV ČR, fond Orientálního ústavu, k. 6, i. č. 19.

²³⁹ V oficiálních materiálech Orientálního ústavu je uváděno jméno Madelaine Vokounová-Davidová, ona sama ale uváděla své jméno jako Madelaine Vokounová-David. Viz *Osobní spis Madelaine Vokounové-Davidové*, dokument datován 29.8.1937, MÚA AV ČR, fond Orientálního ústavu, k. 6, i. č. 19.

²⁴⁰ Viz *Seznamy členů Orientálního ústavu v letech 1934-1936*, MÚA AV ČR, fond Orientálního ústavu, k. 6, i. č. 19.

Tabulka č. 14 – Počty členů kulturního odboru Orientálního ústavu v jednotlivých letech:

	Kulturní odbor, ŘČ - MUŽI	Kulturní odbor, ŘČ - ŽENY	Kulturní odbor, ČČ - MUŽI	Kulturní odbor, ČČ - ŽENY	Kulturní odbor, ČD - MUŽI	Kulturní odbor, ČD - ŽENY
1934	17	0	22	3	38	0
1935	19	0	28	5	39	0
1937	19	0	33	5	51	0
1938	19	0	38	5	59	0
1940	13	0	29	5	37	0
1948	17	1	33	5	47	0

Zdroj: *Seznamy členů Orientálního ústavu v letech 1934, 1935, 1937, 1938, 1940 a 1948*, MÚA AV ČR, fond Orientálního ústavu, k. 6, i. č. 19.

Tabulka č. 15 – Počty členů hospodářského odboru Orientálního ústavu v jednotlivých letech:

	Hospod. odbor, ŘČ - MUŽI	Hospod. odbor, ŘČ - ŽENY	Hospod. odbor, ČČ - MUŽI	Hospod. odbor, ČČ - ŽENY	Hospod. odbor, ČD - MUŽI	Hospod. odbor, ČD - ŽENY
1934	27	0	38	0	20	0
1935	24	0	39	0	19	0
1937	29	0	42	0	20	0
1938	28	0	44	0	23	0
1940	13	0	31	0	12	0
1948	18	0	38	0	24	0

Zdroj: *Seznamy členů Orientálního ústavu v letech 1934, 1935, 1937, 1938, 1940 a 1948*, MÚA AV ČR, fond Orientálního ústavu, k. 6, i. č. 19.

V roce 1940 čelil Orientální ústav podobnému tlaku ze strany nacistů jako Slovanský ústav. Někteří členové byli coby neárijci vyloučeni, jiní suspendováni po dobu války.²⁴¹ Jiní byli třeba převedeni z kategorie řádný člen do kategorie člen dopisovatel

²⁴¹ Viz *Seznamy členů Orientálního ústavu v letech 1934-1936*, MÚA AV ČR, fond Orientálního ústavu, k. 6, i. č. 19.

apod.²⁴² Členská základna Orientálního ústavu tak značně prořídla. Všechny výše uvedené ženy – členky Orientálního ústavu, ale zůstaly činnými členkami i po celou dobu druhé světové války.

Tabulka č. 16 - Počty členů Orientálního ústavu v roce 1940, včetně počtu suspendovaných, vyloučených a zemřelých:

	Kulturní odbor, ŘČ	Kulturní odbor, ČČ	Kulturní odbor, ČD
suspendováno po dobu války	2	5	22
vyloučeno (neárijec)	1	1	0
zemřelo	3	1	1
zbylý počet členů	13	34	37

	Hospodářský odbor, ŘČ	Hospodářský odbor, ČČ	Hospodářský odbor, ČD
suspendováno po dobu války	3	4	14
vyloučeno (neárijec)	7	5	3
zemřelo	1	1	0
zbylý počet členů	13	31	12

Zdroj: *Seznam členů Orientálního ústavu v roce 1940*, MÚA AV ČR, fond Orientálního ústavu, k. 6, i. č. 19.

Během druhé světové války hlavně v důsledku uzavření vysokých škol se v orientálním ústavu rozšířila výuka orientálních jazyků. Orientální ústav mohl tuto pedagogickou činnost zaštiťovat i po dobu války zejména proto, že nebyl před válkou součástí univerzity. V roce 1944 ale musel své sídlo – Lobkovický palác vyklidit, protože jej obsadila vojenská správa SS. Orientální ústav byl přemístěn do nevyhovujících prostor v Budečské ulici č. 6 na Vinohradech, kde setrval až do konce války. 18. května 1945 rozhodnutím Ministerstva školství a osvěty byla ústavu namísto těchto stísněných prostor přidělena budova znárodněného konventu řádu Maltézských rytířů v Lázeňské ulici č. 4.

²⁴² Viz příloha č. 3 - Náhled stránky z revidovaného seznamu členů Orientálního ústavu z doby okupace z roku 1940.

Tato budova se stala základem pro obsáhlou a stále se rozrůstající knihovnu²⁴³, která umožňovala i rozsáhlou přednáškovou činnost. Po skončení války – v září 1945 vyšlo první číslo populárně vědeckého měsíčníku Nový Orient, vycházejícího dodnes.²⁴⁴

²⁴³ O té podrobně Čihař, Václav. *Das Orientalische Institut in Prag während der deutschen Okupation*. In: A. Kostlán (ed.): *Wissenschaft in der böhmischen Ländern 1939-1945*. Praha: Výzkumné centrum pro dějiny vědy, 2004, s. 82-96.

²⁴⁴ Viz *Historie Orientálního ústavu*. [online] [navštívenou dne 2.6.2011] Dostupné z: <<http://www.orient.cas.cz/o-nas/historie/>>.

3.3. Profesionální vědecké organizace

Z vědeckých společností, které nemohly počítat s podporou státních financí, je pro účely této práce nejzásadnější Sdružení vysokoškolsky vzdělaných žen. Tato organizace nebyla sice úzce profesně specializovaná, ale její členky spojoval zásadní fakt – absolutorium vysoké školy. Oproti tomu spolek Lotos byl velmi úzce profesně vyhraněn. Přesto obě tyto společnosti spojoval velký problém – nutnost sehnat dostatečné množství peněz nezbytných k samotnému fungování.

3.3.1. Sdružení vysokoškolsky vzdělaných žen (SVVŽ)

Jak vyplývá z předchozích kapitol, ženy měly v našich vědeckých organizacích minimální zastoupení (nejen během druhé světové války, ale i před ní). Zřejmě z potřeby změnit tento stav a pohled na ženské studium založily naše akademičky roku 1922 vědecký spolek ryze ženský, Sdružení vysokoškolsky vzdělaných žen (dále SVVŽ)²⁴⁵. Fakt, že si ženy musely založit svou vlastní vědeckou společnost, když v těch stávajících byly zastoupeny minimálně, rezonuje s výrokem nizozemské autorky Elise van Calcar, proneseným ovšem už roku 1884. Calcar uvedla: „Definice slova ‚ženský‘ se den ode dne rozšiřuje a pokud se společnost zdráhá dát nám, co je naším právem, potom se naše ženy spojí a vytvoří si vlastní organizace podobné těm, z nichž jsou vyloučeny.“²⁴⁶

Jak uvádí stanovy SVVŽ, toto sdružení bylo založeno za účelem hájení zájmů posluchaček a absolventek vysokých škol a pěstování solidárnosti a dále za cílem pomoci najít uplatnění vysokoškolsky vzdělaným ženám v životě „národním i mezinárodním“.²⁴⁷

Jak dále vyplývá ze stanov, příjmy sdružení měly být tvořeny členskými příspěvky, dary a výtěžky z tzv. podniků spolkem pořádaných (SVVŽ pořádalo např. koncerty, jejichž výtěžky tvořily jeden z příjmů). V čele společnosti stál výbor, tvořený předsedkyní a místopředsedkyní, další funkce zastávaly jednatelka, zapisovatelka, pokladní, dopisovatelka a ostatní členky.²⁴⁸ Zakladatelkou spolku byla Albína Honzáková, velmi oblíbená profesorka Minervy a sestra známé lékařky Anny Honzákové. První čestnou

²⁴⁵ V dopise, zaslaném Albíně Honzákové, kterým Ministerstvo vnitra potvrzuje založení spolku se jako název uvádí „Sdružení pro zájmy posluchaček a absolventek vysokoškolských“. Dále byl používán jednodušší název SVVŽ. *Zemská zpráva politická*, Literární archiv Památníku národního písemnictví (dále LA PNP), fond Sdružení vysokoškolsky vzdělaných žen, k. 1, i. č. 1615.

²⁴⁶ Citováno podle Bock, Gisela. *Ženy v evropských dějinách od středověku do současnosti*, s. 155.

²⁴⁷ *Stanovy SVVŽ*, LA PNP, fond Sdružení vysokoškolsky vzdělaných žen, k. 1, i. č. 1566.

²⁴⁸ *Stanovy SVVŽ*, LA PNP, fond Sdružení vysokoškolsky vzdělaných žen, k. 1, i. č. 1566.

členkou se stala spisovatelka Eliška Krásnohorská. Jako předsedkyně byla ve volbách dne 18. března 1931²⁴⁹ zvolena předsedkyní Ing. Dr. Mária Tumlířová²⁵⁰, vrchní komisařka ministerstva školství. Ze známějších jmen se mezi členkami výboru, zvolenými roku 1931 objevují např. Ph.Dr. Julie Moschelesová, asistentka geografického ústavu nebo jedna z prvních absolventek německé univerzity Ph.Dr. Anneliese Niethammner, docentka německé techniky. Mezi náhradnicemi figuruje jméno neméně známé JUDr. Milady Horákové-Králové, toho času magistrátní úřednice.²⁵¹ Sdružení mělo i své logo.²⁵²

Dle jednatelských zpráv (které se ovšem dochovaly jen z let 1923-1927) se spolek hned v počátcích své činnosti potýkal s nedostatkem zájmu (zejména mezi lékařkami – jak samy členky v jednatelských zprávách uváděly) a s nedostatkem aktivních pracovníků.²⁵³ Jako svůj cíl viděly aktivní členky snahu „organizovat k účinné práci všechny akademičky v republice“.²⁵⁴ Struktura spolku byla rozšířena o tzv. odbory – kooperativní, zábavní (společenský) a kulturně – školský, v roce 1926 přibyl i odbor právnícký a činnost byla rozšířena do odborů v Brně a Bratislavě. Proklamovanou solidárnost demonstrovaly členky SVVŽ např. hromadnou účastí na habilitační přednášce Milady Paulové 13. května 1925.²⁵⁵

Důležitou činností spolku bylo i připomínkování chystaných změn zákonů, což dokumentují dopisy tehdejšímu prezidentovi T. G. Masarykovi. Takto se např. členky SVVŽ ohrazovaly proti chystaným úsporným opatřením ve veřejné správě: „...SVVŽ v ČSR dovoluje si Vám předložit memorandum k chystaným návrhům na úsporná opatření [...] Rovnosti jsme v mnoha případech ještě nedosáhli - a bojíme se, že ztratíme i to co máme. [...] Obáváme se především trojího: snižování platů vdaných veřejných zaměstnankyň, snižování a zastavování pensí vdaných veřejných pensistek a restrikce žen. [...] věříme však, že zásadní oporou bude a zůstane nám v boji o nejzákladnější princip svobody –

²⁴⁹ Zápisy z voleb předchozích let se nedochovaly.

²⁵⁰ Viz příloha č. 4 - Náhled na seznam zvolených členek širšího výboru SVVŽ zvolených 18.3.1931.

²⁵¹ *Výbor spolku SVVŽ volený roku 1931*, LA PNP, fond Sdružení vysokoškolsky vzdělaných žen, k. 1, i. č. 1567.

²⁵² Viz příloha č. 5 – Logo sdružení vysokoškolsky vzdělaných žen.

²⁵³ *Jednatelská zpráva z let 1923- 1924*, LA PNP, fond Sdružení vysokoškolsky vzdělaných žen, k. 1, i. č. 1569.

²⁵⁴ *Jednatelská zpráva z let 1924-1925*, LA PNP, fond Sdružení vysokoškolsky vzdělaných žen, k. 1, i. č. 1570.

²⁵⁵ *Jednatelská zpráva z let 1924-1925*, LA PNP, fond Sdružení vysokoškolsky vzdělaných žen, k. 1, i. č. 1570.

svobodu práce, Vaše přesvědčení, projevené tolikrát za Vaší mnohostranné životní činnosti a to vždy jednosměrně – pro lidskou rovnoprávnost muže a ženy.²⁵⁶

I z další korespondence s T.G. Masarykem je jasný signál, který SVVŽ vysílalo svému okolí – a to že není možné diskriminovat lidi kvůli pohlaví. V dalším dopise se např. píše: „Zákony a nařízení musí mít pro všechny občany jednotnou logiku a vycházeti z jednotných premis. Nesmí býti proto části zaměstnanectva z titulu manželství a rodiny přiznána výhoda a ochrana a druhé části, z téhož titulu, ukládána mimořádná břemena, aniž se objektivně hodnotí opravdový sociální stav jejich rodin. [...] Obracíme se proto na Vás, pane presidente, jako jsou [jedná se zřejmě o překlep slova „svou“ – pozn. autorky] nejvyšší záštitu a nejspravedlivějšího rozhodčího v otázkách zájmu občanstva se týkajících a prosíme Vás snažně, abyste uvážil naše námitky a zasadil se o zachování principu rovnoprávnosti a stejné pravdy pro všechny, a učinil tak potřebnou hráz proti zaujatému a nenávistnému řešení, které by znamenalo průlom do poctivé snahy celých generací uvědomělých žen a nejlepších mužů, upevniti mravní charakter ženy její hospodářskou nezávislostí.“²⁵⁷

Snaha SVVŽ zabránit tomu, aby byly vdané ženy vyřazeny z profesního života, kulminovala před začátkem války roku 1938. V dopise nezjištěnému ministrovi zástupkyně SVVŽ uvádí: „Vážený pane ministře, v posledních dnech bylo vydáno vládní prohlášení, podle něhož budou v rámci úprav, vyplývajících z nových státních poměrů, propuštěny z veřejných služeb provdané zaměstnankyně, s přihlédnutím k jejich poměrům sociálním a rodinným. Věříme, že tento zásah do života pracujících žen je vlastně vyvlastněním výsledků jejich životního úsilí, a často krutých obětí, jež pro možnosti své práce přinesly, je a musí zůstatí opatřením přechodným, vyvolaným mimořádnými okolnostmi doby. [...] U vědeckých pracovníků záleží na nadání, Bohem určeném a na osobních vlastnostech, takže není možno nahraditi jednoho pracovníka kteroukoliv jinou osobou, byť měla stejné školské vzdělání. Z důvodů širších zájmů národa a jeho kultury nemělo by tudíž chystané opatření o propouštění vdaných žen se vztahovati na vědecké pracovnice vůbec, tedy by z něho měly býti vyloučeny vysokoškolské profesorky, docentky, asistentky a ty ženy

²⁵⁶ Citováno z *dopisu SVVŽ prezidentu T. G. Masarykovi*, 1932, LA PNP, fond Sdružení vysokoškolsky vzdělaných žen, k. 1, i. č. 1617.

²⁵⁷ Citováno z *dopisu SVVŽ prezidentu T. G. Masarykovi*, 1933, LA PNP, fond Sdružení vysokoškolsky vzdělaných žen, k. 1, i. č. 1618.

vědecky činné, jejichž práce prokázaly jejich vědeckou erudici. Práci jejich je třeba posuzovati jako umělecké tvoření.²⁵⁸

Libuše Pajerová se za SVVŽ zhostila úkolu vypracovat statistiku pohybu studia žen v jednotlivých oborech vysokých škol v ČSR.²⁵⁹ Tyto statistiky končí rokem 1931, ale i z nich je patrné, o kolik zhruba ročně narůstal počet žen studujících vysokou školu v ČSR a že tato tendence pokračovala až do začátku druhé světové války a následného uzavření českých vysokých škol. V následující tabulce, která vyplývá z dat shromážděných SVVŽ, je vzestupný trend studia žen na vysokých školách zcela zřejmý.

Tabulka č. 17 – O kolik stoupl v jednotlivých letech 20. století počet žen studujících na vysokých školách v ČSR:

1920-1921	1921-1922	1922-1923	1923-1924	1924-1925	1925-1926	1926-1927	1927-1928	1928-1929	1929-1930
509	61	130	208	152	96	214	714	285	515

Zdroj: *Statistika sestavená Libuší Pajerovou pro potřeby SVVŽ*, Literární archiv Památníku národního písemnictví, fond Sdružení vysokoškolsky vzdělaných žen, k. 1, i. č. 1708.

Za dobu fungování SVVŽ se stalo jeho členkami cca 600 vysokoškolsky vzdělaných žen.²⁶⁰ Ze známějších jmen to byly např. Anna Bauerová, Albína Honzáková, Anna Honzáková, Flora Kleinschnitzová, Ludmila Matiegková, Alice Masaryková, Milada Petříková-Pavlíková, Iza Šaunová, Jarmila Veselá nebo Eliška Vozábová. V seznamu „členek“ je ale i mužské jméno, a to Theodor Petřík – manžel výše uvedené Milady Petříkové-Pavlíkové. O tom, že SVVŽ spolupracoval i s dalšími významnými muži české vědy svědčí také korespondence se slavistou a jazykovědcem Františkem Pastrnkem²⁶¹ nebo již zmíněným T. G. Masarykem.

Činnost SVVŽ přerušila druhá světová válka. Stejně jakou většiny tehdejších vědeckých spolků došlo i u SVVŽ podle všeho k absolutnímu útlumu činnosti.

²⁵⁸ Citováno z *dopisu SVVŽ neznámému ministrovi*, 21.12.1938, LA PNP, fond Sdružení vysokoškolsky vzdělaných žen, k. 1, i. č. 1619.

²⁵⁹ Viz příloha č. 6 – Náhled na originál statistiky sestavený Libuší Pajerovou.

²⁶⁰ Viz *Seznam členek SVVŽ*, LA PNP, fond Sdružení vysokoškolsky vzdělaných žen, k. 1, i. č. 1573.

²⁶¹ Viz *dopis Františka Pastrnka z roku 1926*, LA PNP, fond Sdružení vysokoškolsky vzdělaných žen, k. 1, i. č. 1602.

V archivních materiálech fondu končí veškerá korespondence rokem 1938. Řada dochovaných novinových výstřížků je sice nedatovaná, ale z kontextu jejich obsahů lze usuzovat, že patří do doby předválečné. Spolkové zprávy končí již rokem 1927. Činnost sdružení byla ukončena definitivně roku 1950 za blíže nezjištěných okolností.

3.3.2. Lotos

Spolek Lotos byl založen roku 1848 původně jako studentské sdružení, brzy se stal ale spolkem vědeckým. Jeho cílem bylo podporovat zájem o přírodovědu mezi mladými lidmi v Čechách. U zrodu Lotosu stála skupina studentů a absolventů pražské univerzity z řad mediků, právníků a filozofů.²⁶² Spolek pořádal přednášky, diskuze, výlety, sbírání přírodnin či zakládání soukromých přírodopisných sbírek. Mezi činnosti spolku patřilo i poradenství a v neposlední řadě vydávání odborných spisů.²⁶³

Hlavním iniciátorem vzniku Lotosu a jeho prvním předsedou byl Bedřich Kolenatý, učitel přírodopisu na Gymnáziu. Ten vypracoval i první stanovy, které byly schváleny prvními jedenácti členy. Byly vypracovány v němčině i češtině.²⁶⁴ Přesto jsou dochované záznamy spolku v převážné většině psány pouze německy.²⁶⁵ Členové se – podobně jako u dalších vědeckých společností – dělili na řádné, zakládající, čestné a dopisující. V čele společnosti stálo tzv. direktorium, tvořené prezidentem, jeho zástupcem, čtyřmi členy výboru, tajemníkem a třemi kustody pro sbírky.²⁶⁶

Lotos vznikl zejména za účelem zpravování o vlastní vědecké činnosti jednotlivých členů, zakládání sbírek, pořádání exkurzí či výměnu přírodnin. Stanovy připouštěli jednání i přednášky ve všech řečech. Hlavním příjmem spolku byly členské příspěvky. Postupem času se rozrůstaly spolkové sbírky a po hledání vhodných prostor k setkávání našel Lotos své útočiště na univerzitě. Na schůzi 2. března 1849 bylo rozhodnuto o přeměně tohoto zatím studentského spolku v profesní přírodovědný spolek. Za zmínku jistě stojí i fakt, že čestným členem se stal roku 1848 J. E. Purkyně a jeho syn Emanuel byl dokonce členem řádným. Lotos se poměrně brzy stal uznávaným vědeckým sdružením, který našel odezvu v zájmu profesionálních vědeckých kruhů.²⁶⁷

Počáteční složení členské základny lze z dochovaných pramenů obtížně dešifrovat. Těšínská charakterizuje první členy takto: „Členská základna spolku jako celek přitom tvořila široký sociologický vzorek (selektivně rozvrstvený do jednotlivých členských

²⁶² Těšínská, Emilie. *Vznik a působnost přírodovědného spolku „Lotos“ v českých zemích*. In: H. Binder – B. Křivohlavá. – L. Velek. (eds.): *Místo národních jazyků ve výchově, školství a vědě v habsburské monarchii 1867-1918*. Praha: Výzkumné centrum pro dějiny vědy, s. 346.

²⁶³ Barvíková, H. – Janderová, H. – Podaný, V. *Fondy a sbírky Archivu Akademie věd České republiky*, s. 39-40.

²⁶⁴ Těšínská, E. *Vznik a působnost přírodovědného spolku „Lotos“ v českých zemích*, s. 346-347.

²⁶⁵ Viz Fond spolku Lotos, MÚA AV ČR, k. 1 a 2.

²⁶⁶ Barvíková, H. – Janderová, H. – Podaný, V. *Fondy a sbírky Archivu Akademie věd České republiky*, s. 39-40.

²⁶⁷ Těšínská, E. *Vznik a působnost přírodovědného spolku „Lotos“ v českých zemích*, s. 348-351.

kategorií); představitelé státní moci a aparátu, církevních kruhů, šlechty, buržoazie, vysokoškolské studenti; mezi členy figurovalo i několik dam.“²⁶⁸

S postupem času Lotos nabral výrazně německou orientaci, která vyvrcholila v roce 1895 změnou názvu na *Deutscher naturwissenschaftlich-medicinischer Verein für Böhmen* Lotos (i dále v textu se budu ale držet původního názvu „Lotos“) a němčina byla ustavena jako jediný jednací jazyk.²⁶⁹ Vzhledem k jednoznačné jazykové orientaci tak ale Lotos dále oslovoval zejména německou populaci v českých zemích.²⁷⁰ Z archivního fondu Lotosu lze jen obtížně rekonstruovat, kdo byli jeho členové. Jak je patrné z výše uvedeného citátu Těšínské, bylo členkami již v době počátku fungování Lotosu i několik žen. Konkrétně ale nelze říci jaké a to platí i o době vypuknutí druhé světové války a nacistická okupace Čech a Moravy, která přinesla zlom ve fungování Lotosu.²⁷¹ Přesto se nedá tvrdit, že mezi ženami v akademické sféře by nebyl zájem o přírodovědné obory. Svědčí o tom i fakt, že naše první absolventy vysokých škol (i když je absolvovaly ještě ve Švýcarsku) – Bohumila Kecková a Anna Bayerová byly lékařky. Navíc z prvních deseti posluchaček pražské české filozofické fakulty psaly tři disertace přírodovědné.²⁷²

Rok 1938 znamenal pro Lotos zejména citelný úbytek členů a to hlavně ze zabraných Sudet. Později „odešli“ i neárijské členové. To s sebou neslo i citelné finanční ztráty, protože po celou dobu své existence těžil Lotos zejména z členských příspěvků a až v druhé řadě z příležitostných darů.²⁷³ Druhá světová válka tak fakticky přinesla konec fungování Lotosu. Definitivně byla činnost spolku ukončena po skončení války. Bez ohledu na národnostní vyhranění lze říci, že Lotos představoval důležitý prvek ve vývoji přírodních oborů.²⁷⁴

²⁶⁸ Těšínská, E. *Vznik a působnost přírodovědného spolku „Lotos“ v českých zemích*, s. 356.

²⁶⁹ Viz *Statuten für den deutschen naturwissenschaftlich-medicinischen Verein für Böhmen „Lotos“*, MÚA AV ČR, k. 1, i.č.. 1.

²⁷⁰ Těšínská, E. *Vznik a působnost přírodovědného spolku „Lotos“ v českých zemích*, s. 364-365.

²⁷¹ Fungování Lotosu ovlivnila i první světová válka a to zejména výrazným zhoršením finanční situace spolku.

²⁷² Viz Petrání, J. *Ženy na pražské filozofické fakultě*, s. 372.

²⁷³ Viz příloha č. 7 – Finanční bilance spolku Lotos z 22.3.1938.

²⁷⁴ Viz Těšínská, E. *Vznik a působnost přírodovědného spolku „Lotos“ v českých zemích*, s. 384.

3.4. Ostatní vědecké spolky

Vědecké společnosti a spolky, představené v předchozích kapitolách, nejsou vyčerpávajícím výčtem společností, které v českých zemích za druhé světové války fungovaly. Jsou ovšem těmi nejzásadnějšími z hlediska vědecké prestiže (to platí zejména u zastřešujících organizací a profesních vědeckých organizací). U menších vědeckých spolků je jen velmi obtížné zjistit, jakým způsobem se na jejich činnosti podílely ženy. Vzhledem k velmi malému podílu na těch výše uvedených je pravděpodobné, že i v těch ostatních působily ženy jen velmi málo.

Zjištění podílu žen na fungování těchto společností může představovat zajímavé téma pro badatele. Významnou vědeckou společností byla např. také Československá společnost historická, založená nejen pro potřeby reprezentace čs. historiků na mezinárodní úrovni, ale také jako profesní organizace. Dále zde byl činný Historický klub, který byl původně založen jako podpůrný spolek posluchačů historie Karlo-Ferdinandovy univerzity v Praze. Historií se také zabýval Historický spolek, který ve své činnosti kladl důraz i na stránku uměleckohistorickou.²⁷⁵

Ze zájmových sdružení, spojujících odborníky a laiky, pak byla významnou vědeckou organizací Československá astronomická společnost. Snažila se popularizovat pomocí přednášek, exkurzí či výstav výsledky astronomie. Tato společnost byla roku 1959 začleněna do ČSAVU. Přední centrum jazykovědy představoval Pražský lingvistický kroužek.²⁷⁶ Odborníky širšího okruhu přírodovědců sdružoval Přírodovědecký klub. Literární dějepisce a teoretiky spojovalo členství v Literárně historické společnosti. Přínosem rozvoji svého oboru byla také Jednota československých matematiků a fyziků apod.²⁷⁷

²⁷⁵ Viz Barvíková, H.– Janderová, H. – Podaný, V. *Fondy a sbírky Archivu Akademie věd České republiky*, s. 35-36.

²⁷⁶ Pražský lingvistický kroužek je doposud činný.

²⁷⁷ Barvíková, H.– Janderová, H. – Podaný, V. *Fondy a sbírky Archivu Akademie věd České republiky*, s. 27-52.

4. KONKRÉTNÍ OSUDY

Žen ve vědě, jak bylo výše řečeno, bylo málo již v předválečné době. Jejich situace se za války ale ještě zhoršila. V této kapitole bych se ráda věnovala několika vědkyním, které kontinuálně (byť třeba „neoficiálně“) pokračovaly i za druhé světové války ve své práci. Na jejich osudech bych ráda ilustrovala některé aspekty genderové rovnosti, které lze v tomto kontextu a v tomto období sledovat.

Považuji za důležité o těchto významných ženách naší vědy mluvit, protože mimo jiné rozšiřují dějiny vědeckého bádání o nové rozměry, nové pohledy, které je nutné reflektovat. Je také dobře si všímat, do jak velké míry byly a jsou ženy stále spojovány s mateřstvím (o tom více v kapitole 5. První české akademičky a mateřství). Další kapitoly by měly dále ukazovat na strukturální nerovnosti, odhalovat znevýhodňování žen ve vědě.

Jiřině Popelové, Albíně Dratvové, Miladě Paulové a Elišce Vozábové patří následující kapitoly nejen proto, že jsou významnými představitelkami české vědy. Všechny čtyři byly za druhé světové války vědecky aktivní. Jiřina Popelová měla dokonce v době vypuknutí války již malou dceru. V archivech lze nalézt množství materiálů, které vypovídají o jejich osobní historii. Lze se tedy podívat na jejich životní příběh i v kontextu lidském.

Dějiny filozofie zahrnují i životní osudy jejich aktérů. Jiřině Popelové a Albíně Dratvové je tak věnován značný prostor, protože v době protektorátu patřily mezi našimi vědkyněmi k těm skutečně vědecky činným a aktivním. V českém filozofickém myšlení v době druhé světové války, které se snažilo i v tomto období držet tradičních tematických okruhů, představují obě tyto filozofky jedny z mála představitelk ženského pohlaví, které byly ve svém oboru ve vědecké pospolitosti přijaty mezi tzv. elitu. Jiřina Popelová díky svým textům o noetických otázkách filozofie z hlediska dějin a hodnot a Albína Dratvová uspěla zase svými pracemi z oblasti filozofie přírody.²⁷⁸

²⁷⁸ Srovnej se Zouhar, J. – Pavlincová, H. – Gabriel, J. *Česká filozofie v letech protektorátu*, s. 7-8.

4.1. Jiřina Popelová²⁷⁹

Jakým způsobem se mohla za druhé světové války u nás prosadit žena – vědkyně, je demonstrováno na příkladu filosofky Jiřiny Popelové²⁸⁰, jejíž životní příběh představuje v tomto směru jeden z osudů, jedno ze svědectví, které zrcadlí širší historické a strukturální souvislosti. Zajímavá je i skutečnost, že Popelová musela v této době skloubit svou práci s péčí o malou dceru. V tomto kontextu příspěvek zahrnuje i krátký historický exkurz do praxe v péči o děti za protektorátu jako jedné z důležitých podmínek pro možnost aktivní vědecké nebo jiné pracovní činnosti. Vzhledem k omezenému množství pramenů bylo kromě literatury a archivního fondu Popelové využito také orální historie.

Jiřina Popelová se narodila 29. února 1904 v Praze. Maturovala v roce 1926 na Spolkovém dívčím reformovaném gymnáziu v Praze. V letech 1923-1928 studovala na FF UK klasickou filologii a filozofii. V roce 1928 získala aprobaci pro učitelství na středních školách (latina, řečtina a filozofická propedeutika) a mezi léty 1928-1947 působila na řadě českých gymnázií. Dne 29. ledna 1929 jí byl udělen doktorát z filozofie na FF UK. V roce 1946 se habilitovala na FF MU v Brně prací „Tři studie z filozofie dějin“. Roku 1947 se stala mimořádnou a roku 1948 řádnou profesorkou Pedagogické fakulty UK v Praze. V letech 1950-1953 byla rektorkou Palackého univerzity v Olomouci. Po odchodu z této funkce se stala vedoucí katedry dějin filozofie pražské Filozofické fakulty, po převedení na katedru filozofie zůstala věrná tomuto místu až do penzionování roku 1970. Jejím manželem byl akademický sochař Karel Otáhal, se kterým měla své jediné dítě, dceru Jiřinu (nar. 1936). Jiřina Popelová zemřela 14. června 1985.

Jak vyplývá ze vzpomínek, jež zazněly na konferenci věnované 100. výročí jejího narození a 20. výročí úmrtí²⁸¹, disponovala neobyčejnými znalostmi, které prokazovala nejen ve svých knihách, statích a člancích, ale byla také velkou osobností pro své lidské kvality. Dokazují to vzpomínky jejích žáků a žákyň (např. Jiřina Šiklová). Jiřina Popelová je neobyčejnou postavou naší vědy ještě z jednoho důvodu – dovedla se jako jedna z mála vědkyň prosadit v navýsost maskulinizovaném oboru, jakým filozofie je. A dokázala skloubit práci vědeckou a svůj soukromý život. Na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy promovala roku 1929. Dcera se jí narodila roku 1936. Druhá světová válka ji tedy zastihla

²⁷⁹ Jiřina Popelová někdy užívala i příjmení Otáhalová nebo Popelová-Otáhalová, o čemž svědčí dobový tisk nebo vzpomínka Prof.PhDr. Ivo Tretery, CSc. – viz příloha č. 8. V této práci se držím používání příjmení Popelová.

²⁸⁰ V příloze č. 11 je portrétní fotografie Jiřiny Popelové.

²⁸¹ V příloze č. 10 je fotografie Jiřiny Popelové z přebalu *Sborníku ke 100. výročí narození a 20. výročí úmrtí významné české filosofky*. Praha: Univerzita Karlova, 2005.

nejen v momentě, kdy mohla usilovat o postup profesní, ale osobně také v období, kdy byla tradičně žena situována do sféry domácích, protože péče o malé dítě byla chápána jako její přirozená povinnost.

Otázku samotného obsahu díla Jiřiny Popelové ponechám v tomto případě stranou, protože se mi jedná zejména o její stránku lidskou. Připomenu snad jen, že J. Popelové bylo vytýkáno, že její dílo (zvláště to poválečné) je až příliš ovlivněné ideologií (zejména komunistickou). Sama byla už před válkou sociální demokratkou, druhá světová válka ale přispěla k jejímu příklonu k marxismu a po válce tento její myšlenkový posun vyvrcholil ve vstupu do KSČ.²⁸² Přesto je ze vzpomínek jejích žáků patrné, že její pozdější přednášky z dějin ruské filosofie a z dějin filosofie marxistické nebyly prvoplánově poplatné dobové ideologii. Tretera vzpomíná, že v jejím pojetí byl „Marx anticky kultivovaný, humanisticky a liberálně smýšlející... Zásluhou profesorky Popelové, aniž by ona sama v tomhle ohledu cokoli komentovala, jsme si uvědomovali nebetyčný rozdíl vůči tomu byzantizovanému, ba asiaticizovanému Marxovi, jaký k nám byl v podobě tzv. marxismu-leninismu ze Sovětského svazu nuceně importován“.²⁸³

Na druhou stranu vzpomínky jejích žáků a žákyň, přátel či pamětníků a pamětnic (Ivo Tretera, Jiřina Šiklová) dokládají, že J. Popelová byla ženou velice statečnou, empatickou a v neposlední řadě pracovitou. Nemohu než souhlasit s tím, jak o významu jejího díla hovoří Pešková: „Dílo filosofky Jiřiny Popelové je tak průzorem do dění dějin minulého století z úhlu pohledu ženy, která se musela vyrovnat s oběma válkami, s protikladem touhy po pozitivní relaci ideálních sociálních hodnot a realitou moci v dějinách“.²⁸⁴ Tato „ženská reflexe“ může být v mnoha ohledech zajímavá. Do filozofie vnesla ženský prvek, který je charakterizován hledáním smyslu bytí a dění a důrazem na hodnotu života samého.

Prof. PhDr. Ivo Tretera, CSc.²⁸⁵, který navštěvoval přednášky J. Popelové a poté byl jejím kolegou na Karlově univerzitě, v pamětnickém rozhovoru k osobě Jiřiny

²⁸² Martinovský, Martin. Jiřina Popelová-Otáhalová. *Úvod k inventáři osobního fondu. In: Archivní přehled. Fondy uspořádané v letech 1996-2004. Zpráva o činnosti Archivu AV ČR za rok 2004.* Praha: Archiv Akademie věd, 2004, s. 102-117.

²⁸³ Tretera, Ivo. *Vzpomínky na profesorku Jiřinu Otáhalovou-Popelovou z doby jejího působení na pražské filosofické fakultě.* In: Filosofka Jiřina Popelová. Sborník ke 100. výročí narození a 20. výročí úmrtí významné české filosofky. Praha: Univerzita Karlova, 2005, s. 43-46.

²⁸⁴ Pešková, Jaroslava. *Zamyšlení nad dílem Jiřiny Otáhalové-Popelové u příležitosti stého výročí jejího narození.* In: Filosofka Jiřina Popelová. Sborník ke 100. výročí narození a 20. výročí úmrtí významné české filosofky. Praha: Univerzita Karlova, 2005, s.11.

²⁸⁵ Prof. PhDr. Ivo Tretera, CSc. (nar. 22.5.1933 v Praze). Od roku 1955 působil na katedře filozofie FF UK jako asistent, od roku 1958 jako odborný asistent se zaměřením na teorii poznání a dějiny filozofie. V období normalizace mu byla postupně omezována a posléze zakázána pedagogická činnost. Po listopadu 1989 se vrátil na FF UK.

Popelové²⁸⁶ mimo jiné uvedl: „Jiřinu Popelovou si z fakulty dobře pamatuji. Musím také říci, že jsem jí za mnohé vděčen. Když jsem se stal v době normalizace kandidátem k vyhazovu, později jsem se od dozvěděl, že se za mne právě Popelová velmi přimlouvala. Byl jsem překvapen a velmi jsem to ocenil. Kdysi jsem jí jako poděkování za jinou věc přinesl kytici růží, byla velmi potěšena a opáčila, že to už se teď moc nenosí. Když jsem slyšel o její pozdější přímluvě, napadlo mne – že by to bylo kvůli těm růžím? Kdybych měl zavzpomínat na její povahu, nejlépe to asi vystihne přívlastek kolegiální. Byla skutečně velmi kolegiální. Mrzí mne, když slyším, že je Popelová líčena jako fanatická komunistka. S tím rozhodně nesouhlasím. Spíš bych použil slovo opatrná. Prostě se bála. Učení, fakulta, filozofie, to prostě byly věci, které nechtěla opustit. Proto se snažila se na fakultě udržet. Když ji chtěli vyhodit na Pedagogický ústav, propadala i do vážných depresí. Rozhodně nebyla nějaká fanatická vyznavačka komunistické ideologie, natož aby ji hlásala svým studentům. Jak už jsem uvedl na konferenci, která se pořádala ke 100. výročí jejího narození, seznamovala nás s mladým Marxem, tehdy ještě napůl zakázaným, který hlásal liberální, proti cenzuře zaměřené myšlenky ostře kontrastující se sovětským marxismem-leninismem. Ale bylo to zejména v začátcích jejího působení. Poté, už coby její kolega, jsem její dílo tolik nesledoval.“²⁸⁷

I. Tretera dále vzpomíná na to, že J. Popelová často podala pomocnou ruku svým žákyním. Zde si lze klást otázku, zda to bylo cílené, jestli díky tomu, že sama věděla, jak je pro ženu těžké prosadit se v akademickém prostředí, přirozeně tíhla ke svým studentkám. I. Tretera doslova rekapituluje: „Jak jsem již řekl, Popelová byla velice kolegiální, a to nejen ve vztahu k nám kolegům, ale velmi podporovala i své studenty, a řekl bych, že zejména studentky. Velmi se snažila jim pomoci, když hledaly uplatnění po dokončení studia, vzpomínám, že pomohla např. Soně Hofmanové. [...] V době, kdy jsem měl tu možnost Popelovou často vídat na fakultě, jsem ji bral jako starší kolegyni. Dnes s odstupem času více oceňuji, že to byla výrazná a zajímavá osobnost a až mne mrzí, že jsem jí nevěnoval větší pozornost.“²⁸⁸

Jako pedagožka byla aktivní i během druhé světové války, kdy žila v Praze a učila na klasickém Jiráskově gymnáziu v Resslově ulici. Na její pedagogické působení v této instituci vzpomíná Vladimír Justl, kterého učila Popelová dva roky latinu. Justl říká: „V jejím přístupu k nám bylo cítit porozumění pro jiný názor a přístup k životu; oslovovala

²⁸⁶ Celý záznam rozhovoru, který se uskutečnil 6.1.2010 na FF UK v Praze, uvádím jako přílohu č. 8.

²⁸⁷ Rozhovor autorky s Ivo Treterou, viz příloha č. 8.

²⁸⁸ Rozhovor autorky s Ivo Treterou, viz příloha č. 8.

nás statečná otevřenost, která se stala prostorem názorových střetů. Jak těsně jsme byli se svými profesory propojeni, ukázaly i dny po atentátu na Heydricha – tu tragickou koncovku v kryptě pravoslavného kostela jsme měli ‚přes ulici‘. Ano, věděli jsme, že naši profesori jsou s námi, a oni věděli, že jsme s nimi i my. Jiřina Popelová měla v profesorském sboru velkou autoritu, patřila ostatně do trojice těch, kteří za války napsali habilitační práci a v roce 1946 odešli na univerzitu.“²⁸⁹

Ve své vzpomínkové knize I. Tretera uvádí i výrok J. Popelové, který přibližuje její působení jako gymnaziální profesorky za druhé světové války. Popelová, již v době normalizace na malé fakultní oslavě – spojené se schůzí – svých pětasedmdesátin, k tomuto působení uvedla: „Já jsem svým studentům za války říkala všechno, co jsem si myslela. A víte, že mne nikdo z nich za celou dobu protektorátu neudal? Ani nevím, jak je tomu dnes. Vás vaši studenti udávají?“²⁹⁰ I. Tretera dle své osobní zkušenosti charakterizuje Popelovou doslova v superlativech následujícími slovy: „Paní profesorka Jiřina Popelová-Otáhalová byla inteligentní, vzdělaná, rousseauovsky upřímná a sociálně cítící, přívětivá, hodná, statečná, zdůrazňuji – statečná žena.“²⁹¹

Podle Vladimíra Justla Popelová velice přispěla k tomu, že jako studenti byli pyšní na to, jaké mají učitele. Se svými studenty také zažívala J. Popelová během války např. i protináletové hlídky, které dokázala využít jako dobrou příležitost pro společné úvahy o hrůzách fašismu a dalších perspektivách poválečného směřování.²⁹² Popelová později hovořila o tom, že za svého působení na gymnáziu během války říkala svým studentům všechno, co si myslela, přestože se tak vystavovala nebezpečí udání.²⁹³

Vzpomínky Vladimíra Justla²⁹⁴ jsou velmi cenné zejména pro blízkost, jakou k J. Popelové měl. Vladimír Justl²⁹⁵ např. vzpomíná: „Jiřina Popelová, tak na tu vzpomínám strašně rád. Vděčím jí za mnoho. Ona mně učila už na Gymnáziu v Resselově ulici v Praze, učila latinu. To bylo dokonce za druhé světové války. Bylo úžasné, že před ní jsme mohli

²⁸⁹ Justl, Vladimír. *Jen vzpomínka*. In: Filosofka Jiřina Popelová. Sborník ke 100. výročí narození a 20. výročí úmrtí významné české filosofky. Praha: Univerzita Karlova, 2005, s. 35.

²⁹⁰ Cit. Podle Tretera, Ivo. *Vzpomínky na Bohumila Hrabala a na život vůbec*. Praha, Litomyšl: Paseka, 2011, s. 150.

²⁹¹ Tretera, I. *Vzpomínky na Bohumila Hrabala a na život vůbec*, s. 152.

²⁹² Viz Pešková, J. *Zamyšlení nad dílem Jiřiny Otáhalové-Popelové u příležitosti stého výročí jejího narození*.

²⁹³ Viz Tretera, I. *Vzpomínky na profesorku Jiřinu Otáhalovou – Popelovou z doby jejího působení na pražské filosofické fakultě*.

²⁹⁴ Doc. PhDr. Vladimír Justl, CSc. (nar. 27.10.1928, zemřel 18.6.2010); literární historik a editor. V roce 1948 byl pro špatný kádrový profil (členství v Lidové straně) vyhozen z FF UK, později absolvoval FF UP v Olomouci. Pracoval ve Státním nakladatelství krásné literatury a umění (pozdější Odeon), byl režisérem a dramaturgem Violy, od poloviny 50. let byl dvorním editorem básníka Vladimíra Holana.

²⁹⁵ Celý záznam rozhovoru, který se uskutečnil 7.5.2010 v Křižovnické ulici v Praze, uvádím jako přílohu č. 9.

všechno říct, bylo jasné, že od ní se to nedostane dál. Pojmenoval bych to asi tak, že byla pro mně „jasnej“ člověk. Ale zase si nepředstavujte, že jsme o hodinách hovořili o válce. To bylo příliš nebezpečné. Nikdy nevíte, kdo se mezi těmi žáky může objevit. Věnovala se prostě latině. Ona zásadně nekřičela, to jsem tedy nikdy neslyšel, byla klidná. A nedělala řeči, co jak má být. [...] Vůbec na tom gymnáziu se sešla neuvěřitelná sestava lidí. Vodička, František Kutnar (historik), Popelová, pak malíř A. J. Urban, nebo na tělocvik jsme měli náčelníka ČAAU Vojtu. Oni nám dávali jenom áčka, protože to byly ohromné osobnosti. Nikdo se nechtěl po nikom vozit. My byli výborná parta a řekl bych, že osobnosti se sešly i mezi žáky. Třeba klavírista Valčík, pozdější manželský pár Brázda a Nováková, její dvojče si zase vzalo lékaře Lobkowicze. Nás bylo 31 ve třídě a 30 lidí z toho šlo na kněze! A ti učitelé, řada z nich, myslím i Popelová, dělali právě za války habilitaci. V roce 1946 ty práce podali. No třeba Vodička, to byl strukturalista (Felix Vodička, jeden nejvýznamnějších českých historiků literatury). Ten s námi moc nemluvil, on necítil potřebu. Ale když po válce odcházel na fakultu, řekl mi: Doufám, že se tam sejdem.“ No to pro mně bylo něco mimořádného! Pak šel na Pedagogickou fakultu, ale na filozofické hostoval roku 1947, přednášel o Nerudovi. Já si sedl v posluchárně úplně dozadu, ale on mně přesto poznal. No mimořádný to bylo.“²⁹⁶

O tom, jak J. Popelová přilnula ke studentům a sympatizovala s nimi, svědčí její „Dobové zhodnocení pocitů, nálady a postoje české mládeže v kritickém období 1938-1939“, které se dochovalo v její pozůstalosti. Píše v něm: „Naše mládež prošla těžkým otřesem. [...] Po dnech slavných a jásavých přišly těžké, kdy nad námi olověně viselo nebezpečí války. Když se po prázdninách vrátili studenti do tříd, byla atmosféra nabitá úzkostí. A přece nikdo z mladých se nebál války, báli se jen, že válka nebude, že ustoupíme bez boje. [...] ‚Čest je víc než život‘ opakovali samozřejmě a vytrvale. [...] Můžeme na ni (mládež – pozn. autorky) být hrdí. Nyní ji (mládež – pozn. autorky) budeme muset vést k odhodlání žít a pracovat v nových poměrech. Jistě to dokáže, i když onen pocit hrozného otřesu a hrozného studu ji bude provázet velmi dlouho.“²⁹⁷ Z tohoto textu pochází i postřeh o tom, že stejně se chtěli angažovat chlapci i dívky, což je z genderového hlediska dobré podotknout. Popelová píše: „Až po mobilisaci se tváře rozjasnily. To byly dobré dny naší mládeže – od mobilisace k Mnichovu. Hoši hlídali mosty a důležité objekty, konali strážní či spojovací službu, nebo alespoň domovní hlídky nebo zase kopali

²⁹⁶ Rozhovor autorky s Vladimírem Justlem, viz příloha č. 9.

²⁹⁷ Popelová, J. *Dobové zhodnocení pocitů, nálady a postoje české mládeže v kritickém období 1938-1939*. MÚA AV ČR, fond Jiřiny Popelové, k. 22, i. č. 867, nedatováno.

kryty. Dívky se nabízely jako dobrovolné dávkyně krve a samaritánky a byly bolestně dotčeny, že jejich služeb nebylo tolik třeba jako služeb chlapců.²⁹⁸

Vladimír Justl i v našem rozhovoru poukazoval na to, že J. Popelová pomáhala svým studentkám. Např. uvedl: „Když vzpomenu, jak jsem začínal v Olomouci, poslali mně nejprve do Nové hutě Klementa Gottvalda ve Vratimově. Bydleli jsme v chatce pro dvacet, uprostřed byla železná tyč. Tam musel každý, kdo začínal, asi na pět týdnů. To byly regulérní doly, bylo to tam těžké, taková vojna. Ale to se samozřejmě netýkalo Popelové jako rektorky. Jinak tam musely i ženy! Třeba jsem tam potkal jednu holku z Bystřice nad Hostýnem, jméno už si nepamatuji. Ona mi vyprávěla, že otec ji vydědil, asi že šla studovat. No, já se zmínil Popelové a ona jí zařídila stipendium. To je přece něco úžasného. Ona prostě nepředstírala lidskost, ona byla taková! Třeba když zkoušela, tak tím způsobem, aby člověka nepotopila.“²⁹⁹

Vladimír Justl také velmi obhajoval působení Popelové v roli rektorky Olomoucké univerzity (v letech 1950-1953), přestože byla za způsob vedení univerzity mnohdy kritizována. Vl. Justl vzpomíná: „A ta Olomouc, za jejího působení byla lepší než Praha. Rozhodně nemůžu souhlasit s tím, že nebyla dobrá rektorka, to naopak. Vždyť i díky ní v Olomouci působila řada osobností! Literární historik Jaromír Bělič, historik Josef Polišenský, František Kutnar, balkanista Dmitrij Karandžalov, archivář a polonista Václav Žáček, Zdeněk Kristen (pomocné vědy historické), bohemista Oldřich Králík, literární historik Jiří Daňhelka, literární historik Milan Kopecký, rusista Isačenko, „óbrosobnost“ [lingvista] Pavel Trost, anglista Ivan Poldauf – autor výtečného slovníku, nesmírně talentovaný anglista Cejp, spisovatel Jaromír John – prostě ti, co nemohli působit v Praze. Třeba právě John, to bylo zajímavé, dával studentům každý měsíc takový dotazník a museli vyplnit – co viděli v divadle, co v kině, jaký koncert navštívili. Nebo si vzpomínám na žáka, který pro silnou cukrovku ležel v nemocnici. Aby neopakoval ročník, přišla komise za ním, přezkoušet ho přímo na lůžko. Byl tam opravdu úžasný lidský přístup, a to jistě zásluhou Popelové. Jednou dokonce na semináři pro asistenty, kde byly prezentovány Stalinovy práce o jazykovědě, pronesl Trost něco v tom smyslu, že jsme odborná společnost a neměli bychom se zabývat kravinami. To bylo hrdinství, tohle veřejně říct. No a žádný postih ho za to nečekal, což bylo, jak se domnívám, také přičiněním Popelové. Já

²⁹⁸ Popelová, J. *Dobové zhodnocení pocitů, nálady a postoje české mládeže v kritickém období 1938-1939.*

²⁹⁹ Rozhovor autorky s Vladimírem Justlem, viz příloha č. 9.

jsem jí za ta léta v Olomouci vděčněj. Nikdy už pak Olomouc nedosáhla takového postavení, jako když byla rektorkou Popelová.“³⁰⁰

Justl také vzpomíná, že sama Popelová si velmi vážila Růženy Vackové, nejen pro její práci vědeckou, ale představovala pro ni i symbol charakterové neústupnosti, která jí imponovala, a o kterou i ona sama usilovala.³⁰¹ Justl k tomu podotýká: „Co si vzpomínám, tak ona byla sociální demokratka. Ke komunistům se dostala spojením partají. Myslím, že tomu komunismu věřila. Ale nesmíte házet všechny komunisty do jednoho pytle, to nemám rád. Já se třeba dostal do Olomouce, poté co mně v Praze vyhodili z fakulty. A Popelová se mně hned ptala: ‚Jak jste na tom politicky?‘ Řekl jsem jí, že jsem stejný, jakého mně znala, a že takový i do smrti zůstanu. Ale to pro ní nebyla překážka, aby mi dál pomáhala. Prostě žádná fanatická komunistka, i když, jak už jsem řekl, té ideji asi věřila. Na druhou stranu třeba nesmírně obdivovala Růženu Vackovou, za její morální kredit. Oni ji zavřeli a vzkázali jí, že když napíše prezidentovi, dostane milost. Než by psala komunistickému prezidentovi, radši byla ve vězení dalších 5 let. Popelová o ní dost hovořila, skutečně ji velmi obdivovala. Považovala ji za svůj vzor, byla pro ni osobnost, dáma. To byla tuším léta 1960, 1962... Vacková, ta byla žačkou Cibulky. No, ona byla názorově úplně jinde než Popelová, a přesto ji Popelová považovala za největší osobnost fakulty.“³⁰²

Když se vrátím zpět do válečného období, při své práci pedagogické psala také v této nelehké době J. Popelová svou habilitační práci. Její dílo z této doby vyšlo roku 1947 pod názvem *Tři studie z filozofie dějin*. Knihu – jak sama uváděla – ovlivnily také okolnosti jejího vzniku. Popelová mínila, že „katastrofa dějinná, úzkostlivě tušená v obludné neodvratnosti – to vše nutilo zamýšlet se nad dějinami a hledat v jejich chaotičnosti, bezcitnosti a krvavé ironii ... věčnou hodnotu, lidský smysl“.³⁰³

O tom, jak nesmírně pracovitá J. Popelová byla, svědčí vůbec množství jejích publikací. V roce 1948 vychází ještě její dílo *Rozjímaní o českých dějinách*. A kniha *Dějiny a hodnoty* vyšla dokonce v roce 1940. V obou těchto knihách se snaží tematizovat smysl existence našeho národa. Podle Popelové je chybou věřit v poslední soud, naopak, dějinná spravedlnost je podle ní bezohledná a tvrdá jako příroda, která dopouští, že slabší je hubeno silnějším. Dějinná spravedlnost byla v jejím pohledu odměnou za houževnatost

³⁰⁰ Rozhovor autorky s Vladimírem Justlem, viz příloha č. 9.

³⁰¹ Justl, V. *Jen vzpomínka*, s. 38.

³⁰² Rozhovor autorky s Vladimírem Justlem, viz příloha č. 9.

³⁰³ Cit. podle Foglarová, Eva. „Zelená světýlka“ *Jiřiny Popelové*. In: Filosofka Jiřina Popelová. Sborník ke 100. výročí narození a 20. výročí úmrtí významné české filosofky. Praha: Univerzita Karlova, 2005, s. 16.

znovu povstat z hrobu a bojovat. Důležité jsou vytvořené hodnoty, ne bolestínské žaloby. Popelová upozorňovala na to, že existence národa je každodenním plebiscitem, takže každé rozhodnutí, ať už zbabělé nebo statečné, přináší neodvratné následky. A přestože tato rozhodnutí „nevychýlí závaží z jejich kyvu, přece vtiskuje jeho duši nezrušitelnou pečeť, a stává se tak novým determinujícím činitelem“.³⁰⁴ Tento apel Popelové, kterým vyzývala (ústí „historie, učitelky dějin“³⁰⁵) k tvoření hodnot, se stal terčem kritiky v dobovém tisku. Ve své recenzi na tuto studii označil Jan Slavík Popelovou za moralistku a zdůrazňoval, že měřítko dějinných hodnot je závislé na kulturní výši a že Popelová měla spíše apelovat na čtenáře, aby pochopili, že „člověk s rozhledem Eskymáka nemůže ocenit význam vzniku akademie věd a galerií umění“³⁰⁶.

Podle Evy Foglarové druhá světová válka vůbec zásadním způsobem ovlivnila hodnotovou orientaci filosofky J. Popelové. E. Foglarová hovoří o jejím antropologickém optimismu, který dokládá výrok „v každé situaci lze něco dělat“.³⁰⁷ O tom, jak J. Popelová nahlížela na postavení vědců za druhé světové války, napoví i její věty z díla *Rozjímání o českých dějinách* (vydáno 1948): „Nekřivďte intelektuálům. Jsou hrdiny v této strašné době. Jdou do nebezpečí znajíce je a vědouce, že mu neujdou. Jdou do utrpení tam, kde jiní vidí jeho marnost“.³⁰⁸ I v tomto výroku lze nalézt jistou teatrálnost, nebo snad lépe řečeno citovou angažovanost, která je pro dílo a výroky Popelové poměrně typická. Tato její tendence, vnášet do svých úvah velmi emotivní vyjádření, může také nahrávat mnohdy reprodukováným genderovým stereotypům, jež spojují ženy s výraznějším citovým prožíváním, než které je vlastní mužům. Druhou možností ale je nahlížet na tento rys její tvorby a její osobnosti jako na určité jasné určení své lokace, explicitní vyjádření názoru.

Základ sensitivity a emocí, které dílo J. Popelové provázejí, lze hledat v její osobnosti, povaze. Krásný hold tomuto rysu jejího naturelu vzdal 3. listopadu 1943 Jaroslav Ludvíkovský, když jí v návaznosti na zasloupanou kondolenci k úmrtí své ženy odpověděl: „Mnozí filosofové mi poslali filosofické útechy a mnozí nevěřící mne odkazovali k Bohu. Jen vy, filosofka z profese a vnitřní nutnosti, jste to napsala upřímně, jak to je“.³⁰⁹ I další korespondence např. s Jaromírem Johnem, Miladou Tvrdou, Janem Patočkou, Emilem Svobodou anebo Sávou Rackem se vyznačuje sympatiemi k adresátce.

³⁰⁴ Cit. podle Foglarová, E. „*Zelená světýlka*“ *Jiřiny Popelové*, s. 17.

³⁰⁵ Viz závěr studie *Dějiny a hodnoty*; Popelová, Jiřina. *Dějiny a hodnoty*. Svazky úvah a studií, č. 26. Praha: Václav Petr, 1940.

³⁰⁶ Cit. podle Slavík, J. *Úvaha o dějinném zhodnocení*. Výstřižek z blíže neurčeného tisku. MÚ AV ČR, fond Jiřiny Popelové, k. 23, i. č. 938.

³⁰⁷ Cit. podle Foglarová, E. „*Zelená světýlka*“ *Jiřiny Popelové*, s. 17.

³⁰⁸ Cit. podle Foglarová, E. „*Zelená světýlka*“ *Jiřiny Popelové*, s. 17.

³⁰⁹ *Dopis Jaroslava Ludvíkovského Jiřině Popelové*, MÚA AV ČR, fond Jiřiny Popelové, k. 1, i. č. 152.

Korespondence se Sávou Rackem je zajímavá i z genderového pohledu – Racek Popelovou oslovuje „Milý kamaráde Jiřino Popelová“³¹⁰. Jakoby tohle mužské oslovení „povyšovalo“ tento vztah na roveň přátelství mužského, které – nahlíženo optikou genderových předsudků – má společnost tendence chápat jako lepší, pevnější, než přátelství např. mezi ženami.

S ohledem na válečné zkušenosti J. Popelová kritizovala také společensky neangažované vědy, které považovala za určitou formu „zrady vzdělavců na jejich úloze ve společnosti“.³¹¹ Ideál vědecké nezaujatosti podle ní znemožňuje aktivně působit na společnost. Není bez zajímavosti, že tento její názor rezonuje s feministickou kritikou vědy.³¹² Ta poukazuje na to, že věda není neutrální ani nezajímavá, naopak je součástí společenského i politického rozhodování. Fakt, že vědecké poznání se staví do jakési privilegované metapozice, kdy vidí všechno a odnikud, který kritizují některé feministky³¹³, je zde v souladu s požadavky J. Popelové na angažovanost vědeckého poznání a vědců samotných, kteří si mají být vědomi své lokace. Jana Sošková ve vzpomínkách na pedagožku J. Popelovou zdůrazňuje právě i fakt, že jako studenti jejího díla oceňovali to, že nebylo psáno „nezaujatě“, ale bylo v něm možné jasně nalézt autorčino stanovisko.³¹⁴

Není také bez zajímavosti, že během let 1939-1940 (jak dokazují dobové prameny) J. Popelová ve své tvorbě několikrát narazila na téma „ženy“. V článku z Národní práce, datovaném 18. srpna 1939 rozebírá prameny ženské epiky a hodnotí ženy jako mistrné vypravěčky. Na známých historických dílech J. Popelová ukazuje ženu nejprve coby „rodinnou kroniku“, která do své mysli zaznamenává všechny události ze svého okolí a důležité věci rodinné. Oceňuje drobné „čistě ženské“ postřehy např. v díle Marie Majerové anebo pouhé nepřikrášlené ženské vidění, které autorky do literatury vnesly. Druhý obraz ženy je „žena pohádkářka“, kde se odvolává k lyricko-mytické inspiraci, ze které, jak píše,

³¹⁰ *Dopis Sávy Racka Jiřině Popelové*, MÚA AV ČR, fond Jiřiny Popelové, k. 2, i. č. 191.

³¹¹ Cit. podle Sobotka, Milan. *Jiřina Popelová – filosofka kultury*. In: Filosofka Jiřina Popelová. Sborník ke 100. výročí narození a 20. výročí úmrtí významné české filosofky. Praha: Univerzita Karlova, 2005, s 20.

³¹² Srovnej např. s Grosz, E. A. - de Lepervanche, M. *Feminism and Science*. In: B. Caine. – E. Grosz. – M. de Lepervanche (eds.): *Crossing Boundaries. Feminism and the Critique of Knowledges*. Sydney – Wellington – London – Boston: Allen & Unwin, 1988. Nebo s Haraway, D. J. *Situated Knowledges: The Science Question in Feminism and the Privilege of Partial Perspective*. In: D. Haraway: *Simians, Cyborgs and Women. The reinvention of Nature*. New York: Routledge, 1991.

³¹³ Např. Haraway, D.J. *Situated Knowledges: The Science Question in Feminism and the Privilege of Partial Perspective*

³¹⁴ Sošková, Jana. *Estetika a etika v horizontu axiologické myšlenky Jiřiny Popelové*. In: Filosofka Jiřina Popelová. Sborník ke 100. výročí narození a 20. výročí úmrtí významné české filosofky. Praha: Univerzita Karlova, 2005.

„tryská v kypivém přebytku krása, tak jako si žena maluje krásný svět“³¹⁵. Třetí „žena apoštolka“ se vyznačuje suchým a kazatelským tónem (u nás např. Karolina Světlá), ve kterém bývá „něco chvatného, umělecky ještě nestráveného“³¹⁶. Mnohdy se tyto tři prameny inspirace spojí a takto vzniklý román se stane „vrcholem ženské umělecké tvorby“³¹⁷.

Dále J. Popelová 6. října 1940 hodnotí na stránkách Národní práce cyklus přednášek, který pořádalo Ústředí žen při Národní radě české a jež následně vyšly i tiskem. Tyto přednášky byly podle ní více než zdařilé zejména proto, že osvětlují „po všech stránkách historický význam české ženy“³¹⁸. Sborník pak podle Popelové na příkladech významných žen naší historie ukazuje české ženě „nejvyšší mety kulturního snažení“³¹⁹. V dalším svém zamyšlení o literatuře pak Popelová např. obhájí Marii Majerovou, které se dostalo kritiky za Havířskou baladu. Popelová naopak považuje její román za lidovou četbu, která přispěje k tomu, že si lidé najdou cestu k dobré knize.³²⁰ Tento rys v díle J. Popelové, jakási ženská soudržnost, zájem o ženská témata, je v tomto kontextu zajímavý zejména z toho důvodu, že vztahy mezi ženami a jejich vzájemná podpora jsou úhelným kamenem feministické politiky.

Jak lze vyčíst z recenzí J. Popelové, zastávala se i vědy jako takové, které podle ní škodili rozliční mastičkáři, kteří zneužívají vědeckou firmu. Tímto označením např. titulovala Bohuslava Brouka v recenzi jeho knihy „O funkcích práce a osobitosti“ v Národní práci z 23. dubna 1939. Broukovy teorie označuje jako „z vulgarizovaný freudismus“ a oponuje jeho teoriím o vlivu erotiky na všechny lidské činnosti.³²¹ Nechci hodnotit, jestli tato kritika byla oprávněná. Ukazuje ovšem zase na způsob, jakým se J. Popelová vyjadřovala – otevřeně, konkrétně a bez obavy z možného konfliktu.

Roku 1946 vydala J. Popelová velmi intimní knihu s názvem „Hovory s nenarozeným“³²², kde – jak již titul napovídá – hovoří k nenarozenému dítěti. Je možné, že k publikování takto osobního vyznání přiměla Popelovou i jistá skepse, způsobená

³¹⁵ Popelová, Jiřina. *Tři prameny ženské epiky*. Národní práce, 18.8.1939. MÚA AV ČR, fond Jiřiny Popelové, k. 12, i. č. 615.

³¹⁶ Popelová, J. *Tři prameny ženské epiky*.

³¹⁷ Popelová, J. *Tři prameny ženské epiky*.

³¹⁸ Popelová, Jiřina. *Česká žena v dějinách národa*. Národní práce, 6.10.1943. MÚA AV ČR, fond Jiřiny Popelové, k. 12, i. č. 615.

³¹⁹ Popelová, J. *Česká žena v dějinách národa*.

³²⁰ Popelová, Jiřina. *Knihy do kapsy*. Národní práce, 30.6.1940. MÚA AV ČR, fond Jiřiny Popelové, k. 12, i. č. 617.

³²¹ Popelová, Jiřina. *Zbytečná a škodlivá literatura*. Národní práce, 18.8.1939. MÚA AV ČR, fond Jiřiny Popelové, k. 12, i. č. 615.

³²² Více o této knize v kapitole 5.3. Jiřina Popelová jako matka.

právě válkou. Ve svém odkaze nenarozenému dítěti např. uvádí: „Lidské dějiny jsou úžasným důkazem lidského vypětí sil, v dějinách vědy, umění, kultury vůbec, ale i v dějinách politických, všude vidíme přes krajně nepříznivé podmínky stejně neumdlévající úsilí o něco většího, krásnějšího. Člověk přišel na svět žalostně chudě vybaven. Má krátký život, příliš krátký pro svou touhu tvořit díla přetrvávající věky. Má křehké zdraví, běda, žalostně křehké právě tam, kde duch chce ze sebe vydat největší poklady. [...] A přece, co všechno dovedl člověk vytvořit z toho žalostného mála sil a času, které mu bylo dopřáno přírodou!“³²³

Relevantní je na tomto místě i vzpomínka Vladimíra Justla, která koresponduje s obsahem knihy, kde J. Popelová silně pochybuje o své víře. Vl. Justl uvedl: „Zajímavý je taky přístup Popelové k víře. Ona mi vyprávěla, že za svého snad studijního pobytu v Římě ztratila svou víru. Hrozně jí vadila pompéznost toho Říma. Později, na sklonku života, byla už hodně nemocná a byla na vozíku. Zlomila si totiž ošklivě nohu a mám pocit, že v nemocnici na Františku jí to moc dobře neopravili. Ona se pořádala na fakultě výstava, na chodbách, ta jí byla věnovaná. Byla tam její díla, fotky. Ona tam byla na tom vozíčku, oči jí zářily, v těch očích byla obrovská radost, možná z toho všeho díla, co vykonala. A také mi právě říkala, že na stará kolena znovu tu víru nachází. Že její tehdejší rozhodnutí bylo unáhlené, byl to příliš rychlý počín. Teď, když měla čas na přemýšlení, to považovala za chybu. Já si myslím, že se v tom také odrazilo její ryze filozofické myšlení.“³²⁴

Mohlo by se zdát, že se J. Popelová přes všechny historické události dočkala společenského i profesního uznání. V pozadí této zdánlivě „jednoduché“ cesty je nutné ale vidět i překážky, které musela kvůli době, ve které žila, překonávat. Jednalo se např. o špatnou dostupnost literatury anebo nemožnost svobodného vyjadřování. Přesto, jak již bylo zmíněno, druhá světová válka ji zastihla nejen v intenzivní činnosti badatelské, ale také jako matku tříleté dcery. Pouhý fakt, že za druhé světové války J. Popelová dokázala skloubit svou pedagogickou činnost, vědeckou práci (viz množství jejích děl, které vznikly během druhé světové války) a péči o malé dítě je obdivuhodný.

Nelehkou úlohu, kterou J. Popelová v tomto ohledu měla, potvrzuje i studie Šaldové a Tupé o překážkách, na které mohou ženy ve vědě narazit. Autorky zde konstatují, že „dostupnost, ať už finanční či místní, služeb péče o malé děti je naprosto

³²³ Popelová, Jiřina. *Hovory s nenarozeným*. Praha: Václav Petr, 1946, s. 14.

³²⁴ Rozhovor autorky s Vladimírem Justlem, viz příloha č.9.

zásadním problémem, který musí ženy řešit“.³²⁵ Pokoušela jsem se zjistit, jakou možnost měli v období druhé světové války rodiče malých dětí s jejich hlídáním. Bohužel tato problematika ještě čeká na soustavnější zpracování. Mateřské školy za druhé světové války nefungovaly, ale okolnosti jejich likvidace pro mne nejsou zcela zřejmé. Myslím, že mnohé v tomto ohledu mohou osvětlit výpovědi pamětníků a pamětnic. Poprosila jsem tedy o vyjádření několik lidí a relevantní části záznamů rozhovorů s nimi připojuji.

Marie z Nymburska, ročník 1929, k této otázce říká: „Za druhé světové války mateřské školy nefungovaly. Ale proč vlastně byly zlikvidovány, to si netroufám říci. Hlídání malých dětí se řešilo zejména v rámci příbuzenstva. Ženy pracovat musely, žádné úlevy v tomto směru neměly. Kdo neměl možnost hlídání v rámci rodiny, mohl ještě využít tzv. Opatrovnu. Tam o děti pečovaly jeptišky. Jedna taková byla např. v Poděbradech v Profťově ulici. V bohatších rodinách mohli tento problém řešit také tím, že si najali na hlídání dětí tzv. bonu.“

Jitka ze Zlínska, ročník 1939, vzpomíná: „Za války jsem chodila do tzv. školky, i když klasická školka to nebyla. Hlídaly nás řádové sestry. Patřil jim celý velký objekt, klášter, v něm byla zároveň hudební škola a taky ještě základní církevní škola. My menší děti jsme se scházely jen na dopoledne, určitě jsme tam nebyly přes oběd nebo tam nespaly, jak je zvykem dnes. Chodil se mnou i mladší bratr. Jeptišky si s námi hrály a hlavní náplní času bylo učení motliteb. Rodiče vlastnili obchůdek s bílým zbožím a pracovali tedy doma, mohli nás hlídat. Dokonce jsme měli i služku, mladé děvče, které nás běžně hlídalo. Proč jsme vůbec tedy do toho kláštera chodily? Nevím, snad abychom přišli mezi ostatní děti a nemysleli na válku. Z této doby si také pamatuji, jak mne už jako malou udivilo kastování, které v klášteře panovalo. Nejvýše postavený byl samozřejmě farář, muž, který byl nad všemi ženami. Jeptišky, které nás hlídaly, byly vzdělané, ze zámožných rodin. Ty, které pocházely z chudého prostředí, chodily pouze v rezných kutnách a pracovaly na poli nebo se staraly o dobytek.“

Klára, ročník 1929, žila během války poblíž maďarských hranic. Na válečná léta vzpomíná takto: „Mateřské školy byly zavřeny hned po nástupu Hitlera u nás. Děti mu nic nepřinášely, nebyly z nich peníze. Proto si myslím, že je zavřel. Základní školy fungovaly dál, ale menší děti musely hlídat jeptišky nebo rodina, sousedé. Lidé si vypomáhali jak se dalo. Ženy, které měly v té době jedno nebo dvě děti, musely brzy po porodu zase do

³²⁵ Šaldová, Kateřina – Tupá, Barbora. *Zvládnou to všechno sama. Zvládnou to všechno sama? Vědecká práce a rodina v sociálně-politickém kontextu*. In: Kontext: časopis pro gender a vědu. 1-2/2004, s. 10.

práce. Kdo měl víc než tři děti, mohl s nimi být doma. Takhle to stanovovala oficiální vyhláška.“

Bořivoj z Prahy, ročník 1933, vzpomíná na válečné zážitky takto: „Co já si pamatuji, fungoval i za války model, kdy muž prostě musí vydělávat. Žena zase obstarává domácnost. Vzpomínám v tomto ohledu hlavně na své okolí, sousedy apod. Mně zemřeli rodiče jako velmi malému a už za války mně a bratra vychovávali prarodiče a příbuzenstvo.“

A jak problém s hlídáním malé dcery řešila konkrétně J. Popelová? Z její korespondence s přítelkyní Slávou Kohákovou vyplývá, že ji hlídal buď manžel anebo najatá dívka. Koháková se Popelové také nabízela s hlídáním, v dopise ze 4. září 1941 jí píše: „Milá Jiřinko [...] Chtěla jsem ti jen říci, že bych byla ráda, kdybys nás považovala za šatnu pro Jiřinku. Kdyby se ti stalo, že bys nevěděla, kam s Jiřinkou (děvče vypoví a manžel také), tak ji prostě přivez ráno, než půjdeš do školy k nám a až se ti to bude hodit, tak pro ni zase přijed'. Nic se jí nemůže stát, leda že by ji Ráza nabuchcoval, ale to je životní škola, na kterou si musí zvyknout. Také doufám, že by se nedala“³²⁶. Na tomto místě ale považuji ještě za nutné dodat, že Popelová se v tomto směru vymykala běžné populaci, protože její manžel byl akademický sochař a jeho práce měla – alespoň co se týče pracovní doby – svobodnější charakter než např. práce na směny dělníka v továrně.

Bohužel se mi nepodařilo navázat kontakt s její dcerou, PhDr. Jiřinou Kremerovou, jejíž výpověď by byla pro kontext této práce velice cenná. Mohu na tomto místě uvést pouze jednu její vzpomínku na svou matku, která je publikována ve sborníku ke 100. výročí narození a 20. výročí úmrtí Jiřiny Popelové. Její dcera tedy vzpomíná takto: „Vzpomínám na ni, jak mi večer vyprávěla pohádky, často unavená při nich usínala a já, tehdy nerozumné dítě, jsem ji budila a vyžadovala pokračování“.³²⁷ Z toho je patrné, že Popelová se snažila naplňovat i svou roli mateřskou. V tomto kontextu zůstává také zajímavou otázkou, jestli důvodem toho, že J. Popelová již neměla další děti, byla její profese, válečné okolnosti anebo úplně jiné pohnutky.

Šaldová a Tupá se pomocí rozhovorů s ženami aktivně se podílejícími na vědeckém bádání snažily zjistit, co je pro jejich možnosti harmonizace rodinného a pracovního života nejdůležitější. Jednou z odpovědí je možnost nalézt podporu u svých spolupracovníků a nejbližší rodiny. A také je velice důležitá volba životního partnera. Autorky cítují

³²⁶ Dopis Slávy Kohákové Jiřině Popelové, MÚA AV ČR, fond Jiřiny Popelové, k. 1, i. č. 126.

³²⁷ Kremerová, Jiřina. *Vzpomínka na matku*. In: Filosofka Jiřina Popelová. Sborník ke 100. výročí narození a 20. výročí úmrtí významné české filosofky. Praha: Univerzita Karlova, 2005, s. 56.

Prof. MUDr. Evu Sykovou, CrSc., která konstatuje: „To říkám všem studentkám, když chcete být dobrými vědeckými pracovníci a mít rodinu, tak si musíte vybrat správného manžela“.³²⁸ To se Popelové podle všeho povedlo, protože její manželství s akademickým sochařem Karlem Otáhalem, za kterého se provdala v roce 1934, bylo zřejmě harmonické.³²⁹

J. Popelová ve svém díle nabádá lidi k účasti na tvorbě hodnot a vůbec zdůrazňuje význam pomoci druhým a vyznává se z humanistické hodnotové orientace. Tento její odkaz je stále aktuální. Navíc bych k němu přidala významné poselství pro ženy ve vědě. Na jejím příkladu vidíme, že je možné prosadit se i za nelehkých okolností a za nepříznivých podmínek a ještě práci vědeckou skloubit s úlohou matky. Tohle všechno se J. Popelové podařilo. Ale i fakt, že byla jednou z mála žen, kterým se to povedlo, by měl být apelem ke změně podmínek, které s ohledem na genderovou rovnost panují (nejen) ve vědeckém prostředí doposud.

³²⁸ Cit. podle Šaldová, K. – Tupá, B. *Zvládnou to všechno sama. Zvládnou to všechno sama? Vědecká práce a rodina v sociálně-politickém kontextu*, s. 39.

³²⁹ Viz příloha č. 12 - Svatební fotografie Jiřiny Popelové a Karla Otáhalu.

4.2. Albína Dratvová

„Začala jsem učit s obdivem pro nové pokolení děvčat, která, jak se mi zdálo, byla duševně pružnější než my, které jsme příliš mnoho sil věnovaly uznání své rovnocennosti s muži a potírání předsudků o ženském studiu.“³³⁰

Albína Dratvová pro Almanach na oslavu čtyřicátého výročí založení ženského studia Eliškou Krásnohorskou, rok 1930.

Filozofka Albína Dratvová³³¹ proslula nejen jako autorka uznávaných filozofických propedeutik, ale ve své práci se obracela také k psychologii. Tato kapitola, která je jí věnována, je orientována také na leitmotiv jejích prací, kterým byly ženy. V mnoha svých dílech se A. Dratvová vyslovuje k ženskému charakteru, ženskému pohledu na svět a má potřebu tematizovat jej a konfrontovat s pohledem mužským. Díky množství archivních materiálů je k dispozici značná suma dobových článků, deníkových záznamů a korespondence, kde toto téma otevírá. Její aktivita v této oblasti bádání vrcholí za druhé světové války. Zajímavá je i skutečnost, že A. Dratvová byla v mnoha ohledech pro své okolí prototypem feministky, a to se všemi klišé, která se s tímto pojmem pojí. Tato kapitola má za cíl také sledovat v jejím díle, v deníku a ve vzpomínkách pamětníků, jak se tomuto spojení bránila a odmítala jej. Přesto lze nalézt paralely v jejích názorech, které rezonují s ústředními myšlenkami ženského hnutí obecně.

A. Dratvová se habilitovala z filozofie přírodních věd v červenci roku 1932. Její pozice ve vědeckém prostředí byla obtížná. Jednak byly ženy obecně v této svém způsobem uzavřené komunitě ve výrazné minoritě a dá se říci, že nenašla mezi svými kolegy potřebnou podporu (ačkoli uznání ano) k tomu, aby její vědomosti byly oceněny i formálně.

³³⁰ Citováno podle Dratvová, Albína. *Obráceným kukátkem*. In: A. Honzáková (ed.): *Československé studentky let 1890-1930. Almanach na oslavu čtyřicátého výročí založení ženského studia Eliškou Krásnohorskou*. Praha: Ženská národní rada a spolek Minerva, 1930, s. 190-191.

³³¹ Viz příloha č. 13 - Fotografie Albíny Dratvové z fakultního tabla, říjen 1946.

Ve svých deníkových zápiscích³³² A. Dratvová vykreslila určitý obraz své osoby. Možná se tak skutečně sama viděla, možná byla popisovaná žena ideálem, jakým si přála být. Ráda bych konfrontovala tuto představu se vzpomínkami těch, kdo ji skutečně osobně poznali, jež lze najít např. v četné korespondenci, s myšlenkami z jejích statí v tisku a v jejích dílech obsáhlejších. Sama A. Dratvová nezřídka naráží na téma rozdílů mezi muži i ženami a často i hledá a tematizuje své postavení v těchto pro ni rozdílných světech. Na pozadí druhé světové války vyvstává v tomto kontextu ještě další související rovina, k níž je třeba přihlédnout, a to rovina vlastenecká.

Druhá světová válka zastihla A. Dratvovou ve věku, kdy byla velice aktivní, publikovala, byla pedagogicky činná. Bylo jí v té době 47 let. Zavření vysokých škol ji velice zasáhlo. Do svého deníku dne 17. října 1939 si poznamenala: „Píši za dne, kdy český vzdělaný národ se dožil hluboké rány: dnes byla zavřena rozkazem Führera naše drahá Karlova universita – na tři roky. Včera jsem tedy naposled přednášela – a kdož ví, kdy budu zas moci přednášet! Přednášela jsem ráda a pečlivě jsem se na to připravovala, dokonce i po stránce přednesu. Mé působení na universitě bylo pro mne nejvyšším a nejkrásnějším požítkem.“³³³

Abych přiblížila, jaká cesta přivedla A. Dratvovou až na Karlovu univerzitu, musím alespoň stručně nastínit její životopis. Narodila se 27. prosince 1891 v Praze. Otec byl soukromý úředník. Absolvovala měšťanskou školu a poté Státní ženský ústav učitelský. V roce 1913 se přihlásila na Karlo-Ferdinandovu univerzitu. Svou disertační práci na téma Descartesova etika psala u známého filozofa Františka Krejčího a psychologa Františka Čády, což jistě ovlivnilo i její pozdější vědeckou orientaci a zájem o lidskou psychiku. V lednu 1918 se stala doktorkou filozofie a začala působit jako středoškolská pedagožka. Od roku 1928 pracovala na ústředí ministerstva školství a národní osvěty až do svého penzionování v roce 1942. V oboru filozofie přírodních věd se habilitovala spisem *Problém kauzality ve fyzice*. A. Dratvová zemřela 1. prosince 1969.

A. Dratvová byla velmi aktivní ve svém vědeckém působení. Mimo jiné byla dlouholetou členkou Jednoty filozofické³³⁴ a účastnila se pravidelných setkání tohoto spolku. Spolupracovala také s filozofickým časopisem *Česká mysl*, kde byli jejími kolegy

³³² Viz příloha č. 14 – Náhled na originál deníkového zápisku Albíny Dratvové.

³³³ Dratvová, Albína. *Deník 1921-1961. Scientific Diary*. K. A. Čáková – L. Hezcková. – Z. Leštinová (eds.). Praha: Academia, 2008, s. 321.

³³⁴ Tato společnost byla založena již v roce 1881.

např. známí filozofové Jan Patočka či Josef Tvrdý. Oceněním její vědecké práce bylo i zvolení mimořádnou členkou Královské české společnosti nauk dne 9. ledna 1946.³³⁵

Když kvůli válečným událostem přišla A. Dratvová o možnost přednášet, začala se o to intenzivněji věnovat činnosti publikační. Od roku 1939 se častěji objevovala i v Českém rozhlasu, kde hovořila pravidelně v pořadu Půlhodina pro ženy až do roku 1948. Její zájem o psychiku žen, možnost skloubení práce a domácnosti, ale i o problémy výchovy dětí a mládeže vyústil v knihu *Duše dnešní ženy*, která jí vyšla v roce 1947. Už v letech válečných ale publikovala v tisku značné množství článků, které se tohoto tématu dotýkaly.

Ráda bych se zaměřila právě na tento specifický fenomén v díle A. Dratvové, tedy reflexi postavení ženy v tehdejší společnosti a vliv válečných událostí na společnost obecně. A. Dratvová sama byla svobodná a bezdětná³³⁶. Domácnost sdílela se svou maminkou až do její smrti. Tento styl života, který byl svým způsobem velmi samotářský, si – jak se zdá – Dratvová zvolila cíleně a ryze pragmaticky. Nahlédnu-li názory A. Dratvové genderovou optikou, shledávám, že striktně rozlišovala ženský a mužský svět a nezřídka byla velmi kritická právě k ženám. Do Deníku si A. Dratvová 21. prosince 1942 zapsala: „Jakmile jsem nyní začala – po odevzdání textu *Logiky a lidé* – přemýšlet o knize *Duše ženy*, přišla jsem na základní nesnázi: Budu-li mluvit jen o ženách, pak to dopadne s chválou a optimisticky. Jakmile začnu srovnávat muže se ženou, dopadne to zle pro ženy, zvláště v oblasti samostatného tvoření.“³³⁷ Mnohdy lze v jejich textech postřehnout i určitý rys zobecňování a pomíjení jedinečnosti lidí, která se neváže u jedince pouze na pohlaví.³³⁸ Tato skutečnost se mi jeví jako zajímavá v kontrastu s jejím postavením osobním, kdy svým způsobem života vlastně bořila dobová klišé o tom, že místo ženy je zejména v rodině a jejím posláním je především mateřství.

Snad právě druhá světová válka a ztráta možnosti přednášet přiměla A. Dratvovou intenzivně komentovat události kolem sebe a prezentovat je hojně formou novinových článků, recenzí a četných deníkových zápisů, kde pozorný čtenář může mnohé zachytit, včetně výpovědí skrytých tzv. mezi řádky. Osobně mě při čtení jejich deníkových zápisků

³³⁵ Viz příloha č. 26 – dopis, kterým byla Albína Dratvová dne 9.1.1946 jmenována mimořádnou členkou KČSN.

³³⁶ Více o přístupu Dratvové k mateřství v kapitole 5.2. Albína Dratvová a její pohled na mateřství.

³³⁷ Dratvová, A. *Deník 1921-1961. Scientific Diary*, s. 366.

³³⁸ Dratvová ve svých textech často rozlišuje a paušalizuje, jaké chování můžeme očekávat od muže a jaké od ženy. Např. v článku „Žena – uchovatelka hodnot“ se dočteme následující: „Muž je více průbojný, má méně smyslu pro uchování, spíše pro tvoření nových hodnot, kdežto žena jako by tušila, že změnami víc než získá novotami, drží se spíše tradice.“ Citováno podle Dratvová, Albína. *Žena uchovatelka hodnot*. Žena a domov, ročník XIII., č. 9, rok 1944, MÚA AV ČR, fond Albíny Dratvové, k. 4, i. č. 197.

překvapilo, jak málo se vyjadřuje k válečným událostem. Odpovědí, proč tomu tak je, by mohl být zápis z 20. března 1939: „Přes naši ubohou zemi se přehnalo znovu tornádo, které ji zpusťošilo nenapravitelně. V nejhorších chvílích mlčívám, a proto i 15. března 1939, kdy nás obsadilo německé vojsko, jsem si sem nepostěžovala.“³³⁹ V tomto zápise pokračuje a svůj komentář k válce uzavírá slovy: „Nynější německé úspěchy nemohou trvat věčně. Je to nepravděpodobný stav, takové stoprocentní výsledky! Příroda považuje takové stavy za nemožné na dlouhou dobu; za čas nastává reakce a vyrovnání extrémů.“³⁴⁰ Tím Dratvová uzavírá svůj pohled na vzniklou situaci a válečné události už glosuje v Deníku jen minimálně. Ostatně dnes již víme, že historie dala její předpovědi za pravdu.

Až vizionářsky působí její článek z Národních listů č. 172, který vyšel 27. září 1938, tedy dva dny před Mnichovskou dohodou. A. Dratvová píše: „To, co dnes filosofa napadá, jsou dost pesimistické úvahy. Věří v nějaký řád, ve spravedlnost, ve vyšší ideje, ve schopnost lidí-státníků trochu rozumět těm druhým. [...] a dnes vše to jako by neplatilo, jako kdyby se celý svět zbláznil: neboť jen u bláznů nemůžeme žádati, aby byli za své činy odpovědlni.“³⁴¹ Dále také A. Dratvová upozorňuje na vliv, kterému podléhá český národ, a to v tom, že vše, co se nám říká z ciziny, bereme velmi vážně. Doslova uvádí: „Zařizujeme se podle cizího, ale nestačíme na to, nemůžeme přizpůsobovat na naše poměry to, co vyrostlo jinde. Říká se, že to souvisí s tím, že jsme později přišli do okruhu civilisačního. Ne, to má víc co činit se sebevědomím a jeho prostřednictvím zase s charakterem. [...] Ve své úzkostlivosti dáváme cizím víc, než oni dávají nám.“³⁴² Z těchto slov je jasné, že A. Dratvová s tímto přístupem nesouhlasí. Zajímavé také je, že v dalších větách dodává, že toto chování je spíše podřízeno ženské etice než mužské, protože ta není tolik citlivá. Jakoby tímto tvrzením sama sebe řadila spíše ke jmenované etice mužské.

V novinových člancích otevřeně kritizuje německé pustošení i v době poválečné. V recenzi na knihu Františka Kovárny „Listy mrtvému příteli“³⁴³ vyslovuje A. Dratvová souhlas s autorem a s jeho náčrtem „psychologie němečtví“. Kovárna jmenuje „typicky německé vlastnosti“, které označuje jako nízké. Jsou to rozpínavost, kořistnictví, nesvědomitost, živočišnost, která jim dává neotřesitelnou sebejistotu a zdání velikosti. Němci mají v duši podle Kovárny místo svědomí pocit méněcennosti a povahové

³³⁹ Dratvová, A. *Deník 1921-1961. Scientific Diary*, s. 314.

³⁴⁰ Dratvová, A. *Deník 1921-1961. Scientific Diary*, s. 315.

³⁴¹ Dratvová, Albína. *Filosofovo zpytování svědomí*. Národní listy, 27.9. 1938. MÚA AV ČR, fond Albíny Dratvové, k. 5, i. č. 287.

³⁴² Dratvová, Albína. *Filosofovo zpytování svědomí*.

³⁴³ Dratvová, Albína. *K psychologii němečtví*. Recenze na knihu Františka Kovárny „Listy mrtvému příteli“, Svobodné noviny, 3. 7. 1946, MÚA AV ČR, fond Albíny Dratvové, k. 5, i. č. 234.

velikášství, které zastírají mystikou mesianismu. Kovárna by toto svědomí zkusil probudit tím, že by zohavení mrtví předstoupili před živé, nesoucí zodpovědnost za jejich skon. A. Dratvová se ptá, zda je to tak správné, ale sama odpověď nenachází.³⁴⁴

Druhá světová válka s sebou přinesla mimo jiné i zavření vysokých škol a – jak již bylo výše řečeno, A. Dratvová přišla o možnost přednášet, což ji velmi mrzelo. Po válce si ve svém deníku poznamenává: „Konečně 18. června 1945 jsme začali přednášet. Již dávno před zahájením byli v posluchárně četní posluchači, a když jsem začala, bylo jich tolik, že jsem je nemohla spočítat.“³⁴⁵ V příštím roce publikuje v tisku několik reflexí, které se týkají úrovně a charakteru těchto studentů. Píše např.: „Dnes přicházejí ke zkoušce lidé, kteří prošli koncentračními tábory, vězeními, týráním, přinejmenším nucenou prací, při níž byli většinou vytrženi z rodin, neměli knih a kulturního prostředí, byli zdrženi až o šest let ve studiu. [...] Dnes studenti vědí, proč studují, jak chtějí studovat, čemu se chtějí naučit a jak toho užít později. [...] Zdá se mi, že teprve nyní vidím, jak v jádře toužíme po vzdělání a že obětujeme vše, jen abychom ho dosáhli.“³⁴⁶ Uznává tedy poválečné nadšení studentů, ale je i příznačně kritická. V dalším z článků hovoří o písemných projevech studentů takto: „Slohově, formálně, jsou příspěvky poměrně nízké úrovně. Lze to vysvětlit nedostatečnou přípravou v češtině, zvláště za doby okupace. [...] Zajímavé je i srovnání mezi projevem ústním a písemným; u někoho způsob řeči zakrývá malou hodnotu myšlenky, která ukáže svou ubohost teprve při projevu písemném.“³⁴⁷

Z textů A. Dratvové je patrné, že stejně jako neměla přílišnou potřebu komentovat válečné události ve svém deníku, nepotřebovala zřejmě sdílet válečné zkušenosti ani se svými studenty. V roce 1946 uvádí ve Svobodných novinách toto: „Uspokojuje, že naši posluchači jsou už dostatečně vyspělí, aby se dovedli kontrolovat. Jen u některých vadí, že se příliš zabývají svou osobou, že neopominou zdůraznit své utrpení ve vězení, v nasazení do práce nebo při úraze. Ale lze to vysvětlit tím, že vskutku mnoho zkusili a ve svém nezkušeném mládí se domnívají, že jejich prožitky jsou jedinečné.“³⁴⁸ Zde se nabízí srovnání s přístupem, který zvolila filozofka Jiřina Popelová³⁴⁹. Ta ve svém strojopise, který zřejmě napsala jen z vnitřní potřeby a který zůstal dochován v její pozůstalosti, naopak s neskrývaným obdivem hodnotí angažovanost mladých během válečných let a

³⁴⁴ Více v Dratvová, Albína. *K psychologii němectví*.

³⁴⁵ Dratvová, A. *Deník 1921-1961. Scientific Diary*, s. 395.

³⁴⁶ Dratvová, Albína. *Jací dnes jsou? Svobodné noviny*, ročník 2, č. 21, 25.1.1946, MÚA AV ČR, fond Albíny Dratvové, k. 5, i. č. 266.

³⁴⁷ Dratvová, Albína. *Písemné projevy našich studentů*. Svobodné noviny, 23.8.1946, MÚA AV ČR, fond Albíny Dratvové, k. 5, i. č. 277.

³⁴⁸ Dratvová, Albína. *Písemné projevy našich studentů*.

³⁴⁹ Více v kapitole 4.1. Jiřina Popelová.

upozorňuje na pocit hořkosti, který může v jejich myslích přetrvávat. Proto je z jejího pohledu nutné, mladé lidi v nelehkém poválečném období dobře pedagogicky vést.³⁵⁰ V tom už by se obě pedagožky jistě shodly, neboť A. Dratvová ve svých úvahách zmiňuje, že ideál učitele má být v tom, aby – jak píše – „vychoval čestné, dobře myslící lidi, vzbudil v nich lásku k vlasti a křesťanskou spravedlnost k bližnímu“.³⁵¹ Zde jistě sehrála roli i rozdílná válečná zkušenost, neboť Popelová pedagogicky působila i po celou dobu války na jednom z významných pražských gymnázií.

I v rozboru studentské duše se A. Dratvová dotýká rozdílů mezi muži a ženami, které jakoby potřebovala tematizovat ve všech oblastech svého bádání³⁵². Píše např.: „Studentky jsou často lyričtější než studenti a v projevech jsou ještě méně ukázněné, také přinášejí méně zajímavé podrobnosti. Je to snad tím, že okupanti je nehnali do tolika rozličných zaměstnání, jako muže; mnoho studentek bylo zaměstnáno v kancelářích, kde neměly tolik zkušeností a nezažily tolik tvrdostí života jako muži.“³⁵³ Tento její názor do jisté míry koresponduje s pohledem, že tzv. mužské dějiny jsou zajímavějším studiem než tzv. dějiny ženské, protože muž se pohybuje v atraktivnějším prostředí (bojiště, práce) než žena (domácnost apod.).³⁵⁴ Na druhou stranu jsem zaznamenala v textech A. Dratvové další zajímavý rys. Pro označení studujících používá (i když ne důsledně) oba rody, tedy např.: „Pravopis našich studentů a studentek je špatný.“³⁵⁵ Vyhýbá se tak – možná zcela intuitivně – užívání generického maskulina³⁵⁶ v jazyce, což je dnes mnohdy považováno za projev feminismu, neboť takový projev symbolizuje zrovnoprávnění žen v jazyce. Nabízí se otázka, zda lze tuto skutečnost chápat jako snahu o zviditelnění studentek, potažmo vědkyň, kterou sama byla, nebo dokonce až jako výraz jakéhosi pre-feminismu?

Jak je z jejích textů zřejmé, cenila si A. Dratvová vlastenectví a viděla jako důležité působit v tomto směru zejména na mládež. Vůbec výchově jako takové a psychologickým

³⁵⁰ Viz Popelová, Jiřina. *Dobové zhodnocení pocitů, nálady a postoje české mládeže v kritickém období 1938-1939*.

³⁵¹ Dratvová, Albína. *Vyšší cíle a nadosobní hodnoty*. Časopis pro občanskou a tělesnou výchovu, ročník V., č. 4. MÚA AV ČR, fond Albíny Dratvové, k. 4, i. č. 193.

³⁵² Mám na mysli zejména psychologii, filozofii a pedagogiku.

³⁵³ Dratvová, Albína. *Písemné projevy našich studentů*.

³⁵⁴ Proti tomuto pohledu vystoupily některé autorky jako např. Natalie Zemon Davis nebo Joan Scot. Např. Scott apeluje zejména proti pojetí historie jako „ženské“ a „mužské“, kdy gender není vnímán jakožto analytická kategorie ale jako biologicky daná odlišnost. Více v Davis Zemon, Natalie. *Women's History in Transition. The European Case*. Feminist Studies, vol. 3, 1975, s. 83-103. Sčott, Joan W. *Gender: A Useful Category of Historical Analyses*. American Historical Review, vol 91, No 5, 1958, s. 1053-1075.

³⁵⁵ Dratvová, Albína. *Písemné projevy našich studentů*.

³⁵⁶ Generické maskulinum plní v jazyce zástupnou funkci pro obě pohlaví. Způsobuje, že se hovoří např. jen o studentech, lékařích apod., přičemž jsou v těchto pojmech zahrnuty i ženy. Tak dochází k jejich „neviditelnosti“. Více k tomuto tématu např. Valdová, Jana. *Ženská a mužská role v jazyce*. ABC feminismu. Brno: Nesehnutí, 2004, s. 9-16

rozborům dospívání věnovala nemálo článků. Lze se domnívat, že tyto její studie byly ovlivněny i dobou svého vzniku, tedy druhou světovou válkou, a vedla ji k jejich napsání i snaha o probuzení určitého vlasteneckého cítění a nadšení zejména u mladých lidí. Apelovala na sílu charakteru, uznávání a ctění hodnot a hlavně na sílu a nutnost vzdělání. V březnu 1940 publikovala v textu svou úvahu nad počtem studentských sebevražd, kde rozebírá impulsy k těmto činům a jejich možnou prevenci. Dobový kontext ovšem z článku není vůbec patrný. O válce A. Dratvová nehovoří, důvody sebevražd pojmenovává obecnými termíny jako nezhojitelná choroba, mladická omrzelost života, nevlídnost profesora či společenské vlivy.

Opět zde narazíme i na téma ženy. A. Dratvová totiž vidí práci jako řešení při eliminaci počtu sebevražd, jednoduše řečeno zaměstnaný člověk nemá čas myslet na smrt. Konkrétně píše: „Práce člověka ukázní tělesně i duševně, vyžaduje jej celého, nedovolí mu, aby se zaměstnával příliš sám sebou.“³⁵⁷ V tomto kontextu uvádí neblahé vlivy vzorů jako např.: Madam Bovaryovou ze stejnojmenného románu, kterou označuje za „klasický případ ženy, která celé dny čte a nepracuje“³⁵⁸. Nebo libreto opery „Eva“, které A. Dratvová komentuje slovy: „Zpívá se v něm o ‚jejích pracovitých rukách‘, ale ani jednou ji na scéně nevidíme pracovat, leč, jen když ji služka vstrčí šat do rukou, aby předstírala před zlou ženou práci.“³⁵⁹ Protože chybí podobně negativní příklad mužský anebo naopak ženský příklad kladný (kterým by mohla být např. Marie Curie-Skłodovská?) svádí tato interpretace k představě, že ženy pracují nerady a nicnedělání si užívají.³⁶⁰ A. Dratvová sama naopak často proklamovala, jak je pro ni práce nejdůležitější věcí. Ve svém deníku uvádí výrok, který do tohoto kontextu zapadá. A. Dratvová jakoby se jím distancovala od výše popsaných žen, protože sama sebe vidí naopak jako pracovitou. Doslova píše: „Tak náhodou v rozhovoru s úředníkem, který mne zná z práce v úradě, přišla poznámka o mně: že nemohu být tzv. sufražetkou, protože jsem žena práce. To je dobrá charakteristika.“³⁶¹

Kvůli práci se ostatně A. Dratvová skutečně vzdala většiny světských radostí a žila asketickým způsobem života. Své hodnoty měla jasně uspořádané. V Deníku např. uvádí:

³⁵⁷ Dratvová, Albína. *Studentské sebevraždy*. Věstník pedagogický, ročník XVIII, MÚA AV ČR, fond Albíny Dratvové, k. 4, i. č. 185.

³⁵⁸ Dratvová, A. *Studentské sebevraždy*.

³⁵⁹ Dratvová, A. *Studentské sebevraždy*.

³⁶⁰ Zde se nabízí otázka, proč Dratvová viděla ženy tímto způsobem? Mohlo to být tím, že měla kolem sebe (ať už v akademické obci, v literatuře apod.) nedostatek ženských vzorů nebo aktivních a kreativních žen a v důsledku toho se přiklonila k názoru, že negativní charakteristiky ženské povahy lze přepisovat obecně jejich pohlaví? Průlom v podobném uvažování přinesla vlastně až roku 1963 kniha Betty Friedan „Ženská mystika“, která zohlednila sociální tlaky a konstrukty. Viz Friedan, Betty. *Ženská mystika*. Praha: Pragma, 1999.

³⁶¹ Dratvová, A. *Deník 1921-1961. Scientific Diary*, s. 274.

„Je několik hodnot tzv. ušlechtilých, které činí člověka šťastným; je to schopnost konati dobro, vnímati krásno, dovésti splynouti s přírodou, býti schopen tvořivé práce. Tyto hodnoty mohou činiti snad trvale šťastnými, jiné, jako je např. láska, přinášejí mnoho zklamání, a i když probíhají šťastně, zeslabují síly a odvádějí pozornost od hodnot vyšších a trvalejších. To by také mělo přijít do učebnice!“³⁶²

A. Dratvová se ve svém díle pouští i do analýzy dospívající duše dívčí. Apeluje na to, aby dívky šly vlastní cestou. Doslova píše: „Jen poslušné, beztvaré, trpné dívky se dávají ovlivňovat ze všech stran. Z nich nevyrostou pevné charaktery. [...] Charakterové dospívání typických žen nebývá naprosto definitivní, nýbrž spíše se u nich jeví jen zvláštní znaky, kterých si snad nejsou ani vědomy, ale které neujdou okolí. Je to zvláštní půvab dospělých mladých žen.“³⁶³ Zajímavé je, že tento půvab nepřipisuje A. Dratvová rozvoji osobnosti, ale odvolává se zde na lékaře Mendousse³⁶⁴, kterého označuje za dobrého znalce dívčí duše a který soudí, že tento půvab je „lákadlem přírody, aby dívka snáze našla manžela“.³⁶⁵ Za pozornost stojí, že A. Dratvová, která sama dle mnohých svých slov a záznamech v Deníku neviděla jako jediné poslání ženy vdát se a založit rodinu, proti tomuto tvrzení nic nenamítá a naopak – v dobré víře jej cituje. V tomto kontextu vyvstává otázka, jak viděla A. Dratvová sama sebe, pokud femininitu mohla pokládat za vrozenou, nevyhnutelnou, ale sama se od ženských vlastností tak často distancuje? Nechci tím tvrdit, že by se považovala více za maskulinní, ale snad spíše mezi ženami za výjimečnou, možná i lepší.

Ve své analýze A. Dratvová dále uvádí, že je nutné, stanovit směrnice dívčí výchovy. V tomto místě mi její text trochu evokuje socialistická hesla, což může být způsobeno i upřímným poválečným budovatelským nadšením a politickými sympatiemi české společnosti v období první republiky, kdy lze většinu levicových stran označit jako plně loajální vůči demokratickému charakteru státu. V článku píše: „Celek je víc než jeden člen! Z toho plyne pro výchovu mladých dívek pravidlo: Jednotlivec musí být usměřňován tak, aby osobní charakter souhlasil s jeho charakterem jako člena vyššího národního společenství, jemuž slouží, aby osobní náplň života a osobní smysl života byl v plném souladu se službou celku.“³⁶⁶ Do jisté míry lze v jejím popise smyslu života ženy vidět i

³⁶² Dratvová, A. *Deník 1921-1961. Scientific Diary*, s. 249.

³⁶³ Dratvová, Albína. *Zrání charakteru*. Věstník ženského školství odborného, ročník XXXI., č. 1., blíže nedatováno, MÚA AV ČR, fond Albíny Dratvové, k. 4, i. č. 199.

³⁶⁴ Lékař Pierre Mendousse (1910-1944). Více k tomuto tématu např. v Mendousse, Pierre. *Duše dospívající dívky*. Praha: Legiografie, 1932.

³⁶⁵ Dratvová, A. *Zrání charakteru*.

³⁶⁶ Dratvová, A. *Zrání charakteru*.

obrysy jejího vlastního osudu, když uvádí: „Člověk, který má vyšší tvůrčí hodnoty, slouží celku tím, že jej vychovává. Tento úkol bude též dán ženě jako pevný bod jejího působení. Jím bude moci vytvářet dějiny, vychovávat, tvořit a určovat cestu dějinnému hnutí našeho národa. Bude to cenný, plně ženě vyhovující úkol, který jí dá smysl života a přenesení ji nejen přes tuto, nýbrž i ostatní krize života.“³⁶⁷ Tyto výroky by se snad daly chápat i jako jisté doufání, příslib do budoucnosti, že se ženy aktivněji zapíší do dějin stejně, jako se o to snaží A. Dratvová.

V podobném duchu jakoby na vlně budovatelské euforie se A. Dratvová vyslovuje v článku *Záškodníci práce*. Je možné, že u ní zafungovalo i poválečné nadšení, když píše: „Ostatně úspěšné zasahování průbojných států do hospodářství vede k spravedlivější distribuci potřeb; již sotva se vrátí doba naprosté libovůle v rozdělení statků. V nové době ani nebude místa pro lenochy!“³⁶⁸ Když v článku opěvuje hrdiny své doby, jsou to jednoznačně muži. Ženám připisuje zásluhy jako ošetřovatelkám a matkám, které jsou taky důležité, aby pečovaly o ony hrdiny. Doslova píše: „Cesta k dobru lidstva je lemována pomníky obětovavších se lékařů, misionářů, zmrzačených roentgenologů, chemiků a biologů, předčasně zahynuvších inženýrů a cestovatelů. Nejen však tyto činy, které jsou uváděny v historii objevů, nýbrž i drobné činy lidí, kteří dávají v práci dobrovolně své zdraví a svůj život, jsou vysoce ethické. Jsou šiky drobných žen, které pracují do úpadu pro dobro svých dětí, houfy ošetřovatelů a ošetřovatelek v infekčních pavilonech...“³⁶⁹ V podstatě se domnívám, že A. Dratvová měla v úmyslu tímto výrokem ženy pochválit, přiznat jim také zásluhy, ocenit jejich práci. Nahlédnuto genderovou optikou je to ale opět tvrzení paušalizující a odkazuje ženu do roviny domácí, zatímco muž je k tomu, aby tvořil hodnoty. Podobná tvrzení bývají pro texty A. Dratvové poměrně typická. Znovu musím upozornit na paradox, že ona sama jako žena rozhodně zvoleným životním stylem tyto své teze nenaplnovala. Na jedné straně neodpovídala femininitě v té podobě, jak ji sama vnímala, na straně druhé se nedokázala přenést přes bipolární vnímání světa, což je ovšem pochopitelné s ohledem na historický kontext.

S výše uvedeným tvrzením koresponduje i další záznam. Do Deníku si 26. října 1932 zapsala: „A konečně mne napadá, že připuštění žen na fakulty je příznakem úpadku doby; velké doby jsou ovládnuty výhradně muži, ženami se jaksí sahá na poslední rezervy. Soudím tak z analogie s římskou dobou, počínající 3.stol. po Kr. Myslím, že muž má

³⁶⁷ Dratvová, A. *Zrání charakteru*.

³⁶⁸ Dratvová, Albína. *Záškodníci práce*. „My 45“, ročník I., č. 2, 1945. MÚA AV ČR, fond Albíny Dratvové, k. 5, i. č. 286.

³⁶⁹ Dratvová, A. *Záškodníci práce*.

vydělavat a bojovat, žena má tvořit reservoir sil svého muže i potomstva. Jak vyženeme ženu do boje, pozbude lidstvo všech záloh sil. To je, soudím, temná stránka emancipace.“ Jakoby vůbec nebrala fakt, že ona je jedna z těch žen „připuštěných“ na fakultu.³⁷⁰

I v dalších deníkových záznamech A. Dratvové lze najít zápisy, kde v negativním duchu mluví o ženách. Např. když vzpomíná výrok Františka Zavřela o tom, že žádná žena na světě, i když rozpoutá všechn svůj um a užije nejrafinovanějších lstí, nedovede muže ovládnout tak, jako myšlenka. A Dratvová doplňuje, že toto rčení by se dalo aplikovat i na výjimečné ženy a dodává: „Bohužel se stává, že u žen bývá myšlenek málo, a proto tím snadněji podlehnou vábení mužským sobectvím.“³⁷¹ Právě v přístupu A. Dratvové k ženám obecně a potažmo i ke svým žákyním, lze sledovat velký rozdíl mezi ní a již zmíněnou Jiřinou Popelovou. Dle vzpomínek pamětníků měla J. Popelová velké pochopení pro své studentky a usilovně je jako své následovnice podporovala, a to nejen po dobu studia, ale i po jeho ukončení. Příkladem by mohla být její pomoc studentce Soně Hofmanové, které pomáhala najít uplatnění.³⁷² Nebo vzpomínka Vladimíra Justla na její pomoc studentce z Bystřice nad Hostýnem, vyděděné otcem.³⁷³

A. Dratvová se naproti tomu nezmiňuje konkrétně o žádné své nadějně žákyni, pouze konstatuje: „Čím se to stává asi, že mládež má tolik chuti a sebevědomí a čím je starší, tím je prostřednější a prostřednější? Mé žákyně, které mne kdysi napodobily, slibovaly sobě i nám, svým učitelům, mnoho do budoucnosti – a co z nich dnes je! Zvláště ženy snadno zevšední.“³⁷⁴ I v dalším zápise se vyznává spíše k sympatiím k tzv. mužskému pohledu na svět. A. Dratvová si po dovolené v srpnu 1939, kdy, jak uvádí, strávila pět týdnů s cizími lidmi zapsala: „Bylo to velmi poučné. Zase jsem si uvědomila, že jsem bližší mužům než ženám. [...] Sebrala jsem při tom pěkný materiál o ženském myšlení, resp. ženské logice, kterého použiji pro přednášku do rádia. [...] Kolik je rozličného sobectví, kolik neochoty udělat něco pro druhého, ale chtivosti přijímat!“³⁷⁵

Na druhou stranu je důležité uvést, že skutečnost, že A. Dratvová v řadách svých studentek nenašla svou nástupkyni a fakt, že na své žáky byla přísná, jistě neznamenal, že by nebyla ochotna pomoci při studiu tomu, kdo o to projevil zájem. Dokládají to např. dopisy z její pozůstalosti, kde korespondovala se studentem Zdeňkem Janíkem. Do těchto listů se promítla ve značné míře doba jejich vzniku, tedy okolnosti válečné. Zdeňk Janík

³⁷⁰ Dratvová, A. *Deník 1921-1961. Scientific Diary*, s. 235.

³⁷¹ Dratvová, A. *Deník 1921-1961. Scientific Diary*, s. 382.

³⁷² Rozhovor autorky s Ivo Treterou, viz příloha č. 8.

³⁷³ Viz kapitola 4. 1. Jiřina Popelová a rozhovor autorky s Vladimírem Justlem, viz příloha č. 9.

³⁷⁴ Dratvová, A. *Deník 1921-1961. Scientific Diary*, s. 282.

³⁷⁵ Dratvová, A. *Deník 1921-1961. Scientific Diary*, s. 320.

oslovil A. Dratvovou dopisem z 28. července 1942, kde píše: „Vážená paní docentko, promiňte, že se odvažuji, Vám úplně neznámý člověk, obtěžovat Vás dopisem a dokonce prosbou. Abych se aspoň poněkud představil: jsem medik (brněnská lék[ařská] fak[ulta]), zastavení přednášek mne zastihlo v pátém semestru a nyní jsem zaměstnán doma při hospodářství (skutečně, nejen úředně). Ve volném čase, hlavně v zimě, se amatérsky zabývám studiem filosofie (každý hledá dnes v něčem oporu) a tu jsem u jádra svého prosení. Pokládám se alespoň částečně a nepřímo za Vašeho ‚žáka‘, protože jsem začal studium Vaší dvoudílné propedeutiky, kterou jsem si nechal ze stř[ední] školy a pak hlavně Vaši novější učebnici: Filosofie pro nejvyšší třídu stř[edních] škol. Ta pro své rozvržení, přehlednost, stručnost a kromě jiného hlavně pro odkazy k literatuře domácí i přeložené, mně velmi prospěla. Měl jsem ji však bohužel jenom na krátkou dobu vypůjčenou a jak jsem zjistil, je neprodejná. Proto Vás prosím, máte-li ji náhodou v několika exemplářích „na skladě“, abyste mně ji prodala.“³⁷⁶ Dále pak Janík žádá i o její práce o psychoanalýze a také o Moderní vědu profesora Rádlá.

Jak lze zjistit z dalších Janíkových dopisů, A. Dratvová jeho žádosti vyhověla, ale místo peněz za knihy přijala – vzhledem k válečné aprovizační nouzi – potraviny. Janík jí později píše: „Vážená paní docentko, děkuji Vám za Váš opravdu milý dopis a za ten referát o Galileovi. Těší mne, že zásilka došla v pořádku a že se Vám líbila, jenom mám strach, že s úpravou mých dopisů jste méně spokojena. Pokud se týká peněz, má se věc takto: balík měl cenu nejvýš 50,- K, to už i s poštou. Knihy, které jste mi poslala, oceňuji zhruba na 100,- K. Připočítám-li Vaši stokorunu a odečtu těch 50,- K za svou zásilku, máte, jak vidět, u mne předplaceno nejméně ještě na tři podobné zásilky. Podařilo se mi sehnat pro Vás trochu jablek; pošlu je co nejdříve. Jsou podzimní, zdají se dost kyselá. Snad se ještě ‚uleží‘ nebo v krajním případě se dají použít na kompot. Trochu másla Vám později také pošlu. Je to pro mně dokonce snadnější, než posílat sádlo. Jinak poměrně nejsnadněji bych Vám mohl poslat luštěniny, kdybyste chtěla.“³⁷⁷ Jak je tedy vidět, A. Dratvová Z. Janíka neodmítla. Ovšem do kontextu vstupují i dobové okolnosti, protože Z. Janík oslovil A. Dratvovou – jak sám uvádí – vzhledem k tomu, že došlo k zavření vysokých škol a chtěl pokračovat v samostudiu. Nebyl tedy přímo studentem A. Dratvové, ani nepůsobil úplně v jejím oboru. Sám tuto korespondenci inicioval. I v tom spatřuji rozdíl mezi přístupem Popelové a Dratvové. Jak lze z dostupných materiálů usuzovat, Popelová

³⁷⁶ Citováno z dopisu Zdeňka Janíka Albíně Dratvové, datováno 28.7.1942 v Sušici. MÚA AV ČR, fond Albíny Dratvové, k. 1, i. č. 29.

³⁷⁷ Citováno z dopisu Zdeňka Janíka Albíně Dratvové, datováno 28.7.1942 v Sušici. MÚA AV ČR, fond Albíny Dratvové, k. 1, i. č. 29.

naopak ve snaze studentkám pomoci byla sama aktivní iniciátorkou.³⁷⁸ Korespondence se Zdeňkem Janíkem pak dokazuje i praktickou stránku povahy A. Dratvové v kontextu aprovizační nouze válečných let.

Zajímavou charakteristiku osobnosti A. Dratvové vyslovila ve vzájemné korespondenci profesorka Marie Režná.³⁷⁹ Podle poznámek dopsaných rukou A. Dratvové do dopisu je zřejmé, že ji zajímal názor Marie Režné na text A. Dratvové Smutek vzdělců a také na zasláný výstřižek z novin, kde osobnost A. Dratvové popisuje její bývalá žákyně, jíž M. Režná označuje iniciálami S. L.³⁸⁰ A. Dratvová asi na odpověď spěchala, protože M. Režná na její dopis reaguje takto: „Vy jste taková duševně čilá, plná podnětů, nabitá a sršící myšlenkami, a protože vyžadujete na ně skoro imperativně odpověď a protože já nejsem dost lehkomyšlná, abych se jim vyhýbala nebo je přeslechla, cítím to jako přetahování do vašeho světa, do toho světa, do kterého si troufám nahlédnout jen při dobré tělesné dispozici skulinkou. Mám asi takové pocity, jako moje tříletá neteř, když ji vedou do kopečku (třebas i malého) – ona je poněkud buřtlík – a ona heká: Ach je, tam já nevylezu, mamičko, pojď domů, budeme radši hajat na zahrádce. Nebo: Ach to je kopec! V tomto smyslu působíte na mně, paní docentko, odpusťte neblaze, protože mně táhnete někam, kam já nechci. A tak Vaše dlouhé dopisy při stálé upomínce, že jsem ještě na ně dlužna odpověď, budí ve mně znovu panickou hrůzu, že s nimi a s Vámi nebudu nikdy hotova.“³⁸¹ Režná dále také připomíná, že má spoustu práce s domácností a rodinou a bohužel i „obstaráváním žvance“ a nepřímo, možná mimoděk ale možná i záměrně zde naráží fakt, že Dratvová je těchto všedních starostí kolem dalších členů domácnosti do jisté míry ušetřena.

Než uvedu reakci M. Režné na články, jež jí A. Dratvová zaslala, připojuji ještě pár citací z textu zmíněné S. L., která v něm pod názvem Žena na území mužů svou bývalou pedagožku doslova adoruje. Hned na úvod popisuje: „Na pohled byla jako jedna z nás. Svěží dívčí zjev s vesele rozčuchanými, krátce ostříhanými vlasy. [...] Účastnila se i našich zábav mimo školu. Říkaly jsme jí Albína, Albínka, šťastně unikla všem přezdívkám, jimiž jsme zahrnovaly své ostatní profesory. [...] Prožívaly jsme svá bláznivá léta. Mezi námi

³⁷⁸ Viz citované rozhovory s Vladimírem Justlem a Ivo Treterou – přílohy č. 8 a 9.

³⁷⁹ Autorka dopisu Marie Režná byla s největší pravděpodobností středoškolskou profesorkou. V dopise vzpomíná na množství přesčasových hodin, vyšší třídy a každý rok maturity. Sama Dratvová si u jejího dopisu napsala poznámku: „Poslala prof. Marie Režná k Smutku vzdělců.“. Citovaný dopis byl psán v Kostelci nad Orlicí 21.3.1941.

³⁸⁰ Zmíněný článek se mi podařilo nalézt v pozůstalost Dratvové. Podepsán je skutečně jen iniciálami S. L., ale Dratvová si k těmto písmenům dopsala i jméno autorky, jíž je Soňa Laubová. O textu podrobněji níže.

³⁸¹ Citováno z dopisu Marie Režné Albíně Dratvové, datováno 21.3.1941 v Kostelci nad Orlicí. MÚA AV ČR, fond Albíny Dratvové, k. 1, i. č. 73.

děvčaty to byl tenkrát přestupek, nezbožňovat někoho. A tak některé schovávaly v šuplíku své filmové hrdinky či hrdiny a jiné fotografie naší krásné filosofky Albíny. A zatímco si potřeštěné holky vyprávěly, že ‚dnes má ty bílé splývavé šaty a víc, tu dlouhou šňůru korálů‘ nebo ‚Potkala jsem ji na schodech, nesla sešity. Byly takové modré a ona měla tak úžasně modré oči...‘ a s kým ji viděly a kde – doktorka Dratvová si žila svým životem a hlavně mnoho pracovala.³⁸² Jak je z textu zřejmé, studentky viděly v A. Dratvové svůj ženský vzor a velmi k ní vzhlížely. V tom se jí jistě nabízel velký potenciál v tom, aby je motivovala ke studiu a možná i našla mezi děvčaty nějakou výjimečnou osobnost, která by se mohla stát nástupkyní A. Dratvové. Dnes již můžeme jen odhadovat, proč se tak nestalo.

V článku autorka dále píše: ‚Když jsem paní docentku navštívila v její hezké pracovně, uvažovala právě o rozhlasové přednášce ‚Od násobilky k integrálu‘. Pod tímto vznešeným titulem se skrývaly úvahy o ženském nadání k matematice, jež ona-matematička, musila podle pravdy prohlásit za neslavné. [...] Byla jsem zvědava, jestli snad doc. dr. Dratvová při svém oboru, kde jako jediná konkuruje s muži, nezanevřela trochu na ty ženy bez matematického a fyzikálního nadání. Odpověděla mi, že některé ženy, feministky, jí vytýkají, že má mnoho mužských názorů, ale že ona sama vždy a ve všem se zásadně staví za ženské otázky.³⁸³ Zajímavé je, že sama A. Dratvová zde operuje s termínem feministka, přičemž k němu zřejmě váže podobně negativní konotace, jaké se s tímto pojmem pojí dodnes.³⁸⁴

Dále se ještě v textu dozvíme, jak vedla A. Dratvová svou domácnost. Svě studentce sdělila, že po matčině smrti na ni značně dolehla péče o domácnost. Byla jedinou dcerou a rodiče jí usnadňovali práci tím, že o ‚domácí pohodlí‘ se vůbec nemusela starat. Její bývalá studentka Soňa Laubová pak popisuje: ‚Po smrti rodičů jí připadla zcela nová starost o domácnost, hledání vhodného děvčete k ruce apod. Zprvu se nedařilo. Ale doc. dr. Dratvová si dovedla poradit ve všem. Když viděla, že na nikoho není spolehnouti, jako bylo na maminku, rozhodla se, že se tomu, co nezná, naučí sama. O jedné své dovolené se dala zapsat do kursu vaření³⁸⁵ a domácích prací. A teď to zase v domácnosti klope k její spokojenosti.³⁸⁶

³⁸² Laubová, Soňa. *Žena na území mužů*. Příloha Národní práce, 16.2.1941, MÚA AV ČR, fond Albíny Dratvové, k. 6, i. č. 299.

³⁸³ Laubová, Soňa. *Žena na území mužů*.

³⁸⁴ O tomto tématu více níže.

³⁸⁵ Viz příloha č. 15 - Albína Dratvová v kurzu vaření.

³⁸⁶ Laubová, Soňa. *Žena na území mužů*.

Ta slova chvály by asi potěšila každého. Marie Režná se ale podle mého názoru snažila vidět A. Dratvovou střízlivěji a reaguje na uvedené superlativy slovy: „Poslaný výstřížek od sl. S. L. mně zaujal. Ale konstatuji, že Vás sl. S. L. nezná ve Vaší dnešní podobě. Z článku je naprosto zřejmé, že se na Vás dívá mlhou vzpomínek z Krásnohorské, že Vás vidí jako tenkrát: ‚Svěží dívčí zjev... atd..‘ Já neříkám, že se nezastáváte žen, však jsem měla nejlepší příležitost ocenit, jak Jste se postavila za moji věc a to proto, že jste měla ‚ženské‘ porozumění a ženskou solidaritu (a že to děláte nejen ze zásady), to samo by mohlo být dobře i mužské stanovisko, např. oba naši presidenti a mnoho amerických mužů zásadně byli pro ženy a bojovali pro ně, ale i z citu příbuznosti. Vidíte, jak těžko se vyjadřuji. Rovněž nechci říci, že byste byla neženská; čistě ženský způsob je např. Vaše snaha přizpůsobit se společnosti, v které Jste. Muž by se snažil, aby se společnost přizpůsobovala jemu; čistě ženský je Váš zjev, Vaše skoro dětská radost z úspěchu, tu se radujete i ve jménu ženy všeobecně; Vaše chování k obojímu pohlaví bych nazvala spíše chováním neutra než jedné ze stran. Zato Vaše diplomacie je spíše mužská, je taková rovnější a průhlednější³⁸⁷ nežli ženská kličkovaná. Co je podle mého na Vás nejmužovatějšího, je Váš mužský způsob myšlení a o opaku toho mně nepřesvědčí ani sl. S. L.“³⁸⁸

M. Režná se podle všeho snažila nějak uchopit osobnost A. Dratvové a právě pojmenovat, nakolik lze její chování a přístup k lidem (a k ženám zejména) pojmenovat jako ženský či nikoli. Z narážek na dopis A. Dratvové je patrné, že ona sama velmi o její názor stála a opět cítila potřebu tematizovat v tomto ohledu sama sebe. Tato opakovaná snaha na mne působí trochu jako hledání vlastní identity, kdy A. Dratvová potřebuje mít jasně oddělený mužský a ženský svět a pregnantně určit své místo v nich anebo mezi nimi. Charakteristika, kterou M. Režná na adresu A. Dratvové vyslovila, je z mého pohledu velmi zajímavá a do značné míry se také shoduje s určitými závěry, vyslovenými v tomto příspěvku.

Dále v dopise M. Režná naráží na (z jejího pohledu) A. Dratvové nepřilíh předsvědčivý vlastenecký postoj. Celkem otevřeně a kriticky píše: „Nakolik je tento způsob Váš vlastní nebo nakolik snad přejatý, netroufám si soudit. Vidím totiž někdy se zármutkem, že podléháte mužům na tomto území; a to dokonce někdy nebezpečně, je-li tento muž na druhé národní straně – však nejsem, tuším, jak Jste mi jednou psala, sama,

³⁸⁷ Nad slovo „průhlednější“ dopsala Dratvová svým rukopisem slovo „gentleman“.

³⁸⁸ Citováno z dopisu Marie Režné Albíně Dratvové, datováno 21.3.1941 v Kostelci nad Orlicí. MÚA AV ČR, fond Albíny Dratvové, k. 1, i. č. 73.

kdo to uviděl. Abyste rozuměla: myslím, že Herr W.W.v.W.³⁸⁹ by měl srdečnou radost, kdyby mohl číst tuto větu ve Vašem předposledním dopise: ‚Vidím, jak je vše prohnilé, nezasluhujeme si ještě svobody, jsme prolezlí relativismem, neschopností dát něco dohromady.‘ Prosím ve jménu národa, zpytujte pravdivě svoje svědomí, je-li toto odjakživa Vaše přesvědčení. A toto je jen příklad, ve Smutku³⁹⁰ by se jich našlo více.“³⁹¹

Je těžké přesně v textu Smutek vzdělců identifikovat, na co vlastně M. Režná narážela. Nepodařilo se mi objevit výrok podobného obsahu, jaký cituje v dopise pro A. Dratvovou. Nicméně spíše je z mého pohledu zarážející, že vzhledem k době, kdy Smutek vzdělců byl publikován a psán, v něm absolutně postrádám náznak nějakého vlastenectví. Přitom Smutek vzdělců vyšel původně ve významné filozofické edici Úvahy a studie nakladatele Václava Petra. Tato edice měla sloužit po uzavření vysokých škol a omezení práce filozofických časopisů jako jejich náhrada a práce, které v ní byly publikovány, byly zpravidla zaměřeny na otázky právě české národní identity.³⁹²

V úvahách o vzdělcích a v jejich charakteristice při čtení textu spíše stále vyvstává obraz A. Dratvové (popis vzdělců rezonuje s charakterovými i volnými vlastnostmi, které sama u sebe popisuje v deníku), jakoby psala zejména o sobě, o svých pocitech. Válečné okolnosti jsou zcela pomínuty. Spíše než snaha o povzbuzení lidí je z textu cítit obrovská skepse. Na tento pocit z četby Smutku vzdělců jakoby ke konci odpovídala sama A. Dratvová tvrzením: „Tvořící vzdělanci vytvářejí náladu doby a sami jsou jí nejdříve a nejsilněji zachvázeni. Skepticismus řeckých filosofů vyústil v úpadkovou dobu smutku po Aristotelovi. Lidé se obraceli do sebe, hledali štěstí v sobě, když byl vnější svět tak trudný.“³⁹³

Lze se domnívat, že v textu také naráží na své problémy s habilitací, když uvádí: „Je nespokojen [vzdělanec – pozn. autorky] se společností, která vskutku možná jen podvědomě, ale možná i vědomě, nedopřává tvořivému člověku, aby mohl klidně pracovat a uplatnit se – k jejímu prospěchu. Někdy je touto společenskou překážkou universitní profesor, který zatěžuje křídla asistenta, chystajícího se k rozletu, jindy je to nepřízeň představeného k podřízenému...“³⁹⁴ V deníku často vzpomíná na konkrétní ústrky, kterých se jí na fakultě dostávalo právě od nadřízených. Sama připouští, že tyto problémy mohly

³⁸⁹ Mínen Wolfgang Wolfram von Wolmar, jeden z předních nacistických propagandistů v protektorátu.

³⁹⁰ Dratvová, Albína. *Smutek vzdělců*. Praha: Václav Petr, 1940.

³⁹¹ Citováno z dopisu Marie Režné Albíně Dratvové, datováno 21. 3. 1941 v Kostelci nad Orlicí, MÚA AV ČR, fond Albíny Dratvové, k. 1, i. č. 73.

³⁹² Jak uvádí v předmluvě k Deníku Dratvové jeho editorka Libuše Heczková, viz Dratvová, A. *Deník 1921-1961. Scientific Diary*, s. 11.

³⁹³ Dratvová, A. *Smutek vzdělců*, s. 17.

³⁹⁴ Dratvová, A. *Smutek vzdělců*, s. 17.

souviset i s jejím pohlavím. V případě habilitace je dokonce velmi konkrétní, když uvádí: „Tak se mi to nějak s tou habilitací hatí. Při prvním jednání o mně byli všichni zajedno; když podala komise posudek o mé práci, povstal celý Němcův³⁹⁵ ústav z důvodů – antifeministických. Když jsem udělala koloquium, zase se ozvali chemikové, že – chtěli být přizváni do komise!!! A tak se objevilo postupně mnoho hlasů proti mně. Teď ještě mám přednášku na zkoušku. Jak se jim nebudu „líbit“, kdoví, jak to dopadne s hlasováním! Ano, jsem žena, a první uchazečka na přírodovědecké fakultě.“³⁹⁶

A. Dratvová jistě nebyla jedinou ženou, která se potýkala v akademickém prostředí s předsudky kvůli svému pohlaví.³⁹⁷ Tento fenomén také nebyl typickým pouze pro Evropu. Podobný zážitek popisuje např. ve svých vzpomínkách český rodák, chemik Herbert Morawetz, tento se však udál jeho ženě – výtečné matematické – v únoru 1945³⁹⁸ v Kalifornii. Morawetz takto líčí její snahu zapsat se k postgraduálnímu studiu: „Cathleen napsala někdy v průběhu jara do Kalifornského technického ústavu (CalTech) dotaz ohledně postgraduálního studia. Odpověděli jí však, že ženy neberou. Za tento zpozdilý předsudek jim zůstanu nadosmrti vděčný – pokud by Cathleen bývala do Kalifornie odjela, nejspíš bych se mohl se svými myšlenkami na svatbu rozloučit. Dr. Cecilia Kriegerová, která na univerzitě přednášela matematiku, pak Cathleen doporučila, aby požádala o stipendium Kanadskou asociaci vysokoškolsky vzdělaných žen (Canadian University Women's Association). Cathleen stipendium dostala a díky tomu mohla nastoupit jako postgraduální studentka na Massachussettském technickém institutu (MIT).“³⁹⁹

Jak je ze vzpomínek H. Morawetze patrné, podobný problém se později pro jeho ženu vyskytl i při hledání práce, kde by mohla uplatnit své vzdělání. Tato událost se odehrála roku 1950 v Americe. H. Morawetz takto vzpomíná: „Přijel jsem na pohovor do laboratoří firmy General Electric ve městě Schenectady a ihned jsem dostal atraktivní nabídku. Její přijetí však nepřicházelo v úvahu, pokud by se zde podobně dobrá šance budovat vědeckou kariéru nenaskytl také pro Cathleen. Ze začátku se k ní chovali jako k ženě, s urážlivou povýšeností. Zeptali se jí: ‚Co vás přivedlo k matematice?‘ Odpověděla, že její otec je matematik; personalista se jí tedy zeptal, jestli učí na střední škole. Jakmile mu však Cathleen řekla, že jejím otcem je J. L. Synge⁴⁰⁰, mohl se najednou

³⁹⁵ Míněn Bohumil Němec (1873-1966), český botanik a popularizátor přírodních věd.

³⁹⁶ Dratvová, A. *Deník 1921-1961. Scientific Diary*, s. 221.

³⁹⁷ K tomuto tématu více např. v Schriebling, Londa. *The Mind Has No Sex? Women in the Origins of Modern Science*. London: Harvard UP, 1989.

³⁹⁸ Srovnej – Dratvové výše uvedený zážitek je již z roku 1932.

³⁹⁹ Morawetz, Herbert. *Mých devadesát let*. Praha: Academia, 2008, s. 141-142.

⁴⁰⁰ Významný matematik, vedl např. katedru užité matematiky na Torontské univerzitě.

přetrhnout a rázem s ní začal jednat uctivě. Cathleen byla tímto zážitkem dosti znechucena.“⁴⁰¹

Ačkoli z mnoha např. deníkových zápisů lze usuzovat, že sama A. Dratvová se feministkou být necítila, přesto k ní mnozí jako k feministce přistupovali, což bylo zřejmě dáno způsobem života, který vedla a dobovými představami a předsudky o feministkách. Předně pracovala v oboru, ve kterém působila drtivá většina mužů. Byla naprosto samostatná, nezávislá a v neposlední řadě svobodná, což se dodnes ve společnosti pojí s klišé o obraze feministky⁴⁰². Když odhlédnu od těchto vnějších okolností, musím ale konstatovat, že feminismus, který přinesl požadavek na emancipaci žen, přitom v této své základní myšlence zcela rezonuje s životním postojem A. Dratvové. Už způsob, jakým se velice houževnatě snažila prosadit v oboru a v prostředí, které bylo do té doby výsostným teritoriem mužů, je toho důkazem. Bylo jí – jak je vidět z výše uvedeného zápisu – jasné, že okolí ji tak často vnímá a s diskriminací kvůli svému pohlaví se musela potýkat.

Přitom filozofický základ těmto úvahám položila např. už v 19. století německá spisovatelka Elise Oelsner. Je tedy zřejmé, že rozdílný přístup k mužům a ženám ve vědeckém prostředí nebyl žádnou novinkou. Oelsner mínila, že tzv. vznešený ženský duch může reformovat vědu tím, že odvede vědění mimo tuto mocenskou bitvu a nasměruje jej naopak k větší rovnosti, svobodě a bratrství pro celé lidstvo. Oelsner věřila, že vlastnosti, označované jako ženské, nejsou vlastní výhradně ženám. Nachází je třeba u Ježíše, Platona či Schillera, u mužů, v jejichž životech se pravděpodobně zračily ženské hodnoty – „svět si podmaňující vlídnost, ochota k sebeobětování, vřelé srdce a oddanost“⁴⁰³. To znamená, že reformovat vědu nemusí nutně ze své iniciativy jen ženy, což považuji za velmi podstatné sdělení.

⁴⁰¹ Morawetz, H. *Mých devadesát let*, s. 165.

⁴⁰² V současné odborné literatuře se nezdá setkávat s názorem, že slovo feminismus vzbuzuje u mnoha (často neinformovaných) lidí negativní konotace. Tento fenomén sleduje např. Oates Indruchová, Libora. *Gender v médiích: nástin širší problematiky*. In: E. Věšíňová-Kalivodová – H. Maříková (eds.): *Společnost žen a mužů z aspektu gender*. Praha: Open Society Fund, 1999. Valdřová se dokonce domnívá, že mnozí lidé si dají rovnítko mezi pojmy feministka a ošklivá žena. Viz Valdřová, Jana. *Stereotypy a klišé v mediální projekci genderu*. Sociologický časopis 37, 2001, s. 183-205. Ratajová upozorňuje, jak k tomuto trendu přispívají i dnešní média (počínaje zejména rokem 1989), kdy je feminismus prezentován jako cosi komického a feministky jsou vykreslovány jako potřeštěné nebo dokonce agresivní mužatky. Celý obraz podtrhují neuvěřitelné historky o tom, že např. v Americe muž nemůže ani pomoci ženě do kabátu nebo že feministky požadují, aby muži močili vsedě. Viz Ratajová, Jana. *Feminismus, dějiny ženy a gender history v recenzní rubrice Českého časopisu historického letech 1990 – 2002*. In: L. Storchová – J. Horský. (eds.): *Paralely, průsečíky, mimoběžky, teorie, koncepty a pojmy v české a světové historiografii 20. století*. Praha: Alois International, 2009, s. 217-229.

⁴⁰³ Citováno podle Schrieber, Londa. *The Mind Has No Sex? Women in the Origins of Modern Science*, s. 275 (pozn. - překlad autorky).

Jak je z deníku patrné, A. Dratvová často proklamovala, že svým náhledem na svět je jí bližší mužský styl uvažování. V tomto směru přebírala mnohdy klišé o rozdílech v uvažování, jež jsou podmíněny pohlavím. Sama se ale zlobila, že na ni je nahlíženo jinak jen proto, že je žena. Tyto drobné paradoxy se podle mého názoru táhnou jako červená nit celým dílem i životem A. Dratvové. V tomto směru je jistě nutné vidět v pozadí tohoto fenoménu i dobu, ve které A. Dratvová prožila zejména vědecky plodná léta svého života. Ještě i mnoho let po A. Dratvové měla spousta badatelů, filozofů, historiků apod. zábrany se k feminismu hlásit. Ratajová uvádí, jaký problém měli např. recenzenti ještě v 90. letech s pojmem feminismus, když píše: „Pro většinu z nich [recenzentů – pozn. autorky] bylo naprosto nepředstavitelné, že by z feminismu mohla vycházet nějaká historická metoda, že by se historik či historička mohl/a k feminismu hlásit nebo dokonce, že by mohlo být několik feminismů, ze kterých by mohly vycházet různé metody použitelné v historiografii.“⁴⁰⁴

Vzhledem k tomu, že pojem gender jakožto konstitutivní prvek sociálních vztahů založený na vnímané diferencii pohlaví vnesla do světové vědy Joan Scott⁴⁰⁵ až dlouho po druhé světové válce, je jasné, že A. Dratvová se nemohla s tímto pojmem nikdy setkat. Její tematizování postavení ženy ve společnosti, hledání diferencí a paralel v uvažování a v postavení mužů a žen napovídá, že se ve svých úvahách dostávala i do okruhu témat pozdějších genderových studií. Ta totiž nejsou zaměřena pouze na jedno, a to ženské pohlaví, ale v centru zájmu genderových studií jsou pohlaví obě (dnes možná lépe řečeno všechna pohlaví). Nevycházíme zde z odlišnosti biologické, podle Scott je gender jakousi společenskou kategorií, jejíž charakter udává naše pohlaví.⁴⁰⁶ Nahlédneme-li na pohlaví jako na charakteristiku sociálně konstruovanou, determinovanou společností a uvědomíme-li si, že A. Dratvová žila a vyjednávala svůj život v těchto konstruktech je možné, že do tematizace těchto otázek byla vlastně vtačena svým (pro danou dobu netypickým) postavením.

Jak jsem již uvedla, k ženám ve svých textech byla značně kritická. Je možné ale najít i výjimky. Ve své přednášce, vyslovené v rozhlase dne 11. července 1939 např. hovoří jak z učebnice feminismu. V tomto případě text, nazvaný *Ženské typy a dnešní krise*, odráží i dobu svého vzniku a nadcházející válečné události. A. Dratvová v něm totiž kritizuje vládní nařízení, které mělo vliv na zaměstnanost žen. V obsáhlém projevu

⁴⁰⁴ Ratajová, Jana. *Feminismus, dějiny ženy a gender history*, s. 223.

⁴⁰⁵ Podrobněji k tomuto tématu viz Scott, Joan W. *Gender: A Useful Category of Historical Analysis*.

⁴⁰⁶ Scott v originále píše: „a social category imposed on a sexual body“. Scott, Joan W. *Gender and Politics of History*. Oxford: University Press, 1988, s. 32.

Dratvová říká: „Dnes chci promluvit o ženách a k těm ženám, které studovaly, měly přiměřené postavení v rozličných oborech lidské práce, provdaly se, a nyní jsou v důsledku prosincových vládních nařízení vyřazeny ze svého veřejného povolání. Vláda odůvodňuje své rozhodnutí ohledy sociálními a sociologickými. Mezi důvody sociálními byl nejzávažnější ten, že je třeba uvolnit místo jiným, potřebnějším, a mezi sociologickými důvody bylo uváděno, že tímto opatřením má být žena vrácena rodinnému životu. Oba tyto důvody těžce postihují mnohé ženy, byť ne všechny, a to nejen snad ze stanoviska finančního, nýbrž i psychologického.“⁴⁰⁷ Zde se nabízí srovnání s obsahem knihy Betty Friedan *Ženská mystika*, která byla sepsána vlastně v podobném duchu, jen o mnoho let později (poprvé vyšla v roce 1963).⁴⁰⁸ V tomto smyslu byla tedy A. Dratvová velice moderní a můžeme říci, že svým způsobem předběhla dobu, ve které žila.

Dále A. Dratvová vzdává hold postavení, jaké si ženy za dlouhá léta vybojovaly ve společnosti. Píše: „Tento typ žen [ty, které si podle svého zájmu vybraly studijní obory – pozn. autorky] nám vydobyl práva a dal nám – s pomocí vlivných mužů a jejich vynikajících žen – to, z čeho jsme se nerušeně těšily po dobu dvaceti let: rovnoprávnost s muži, která byla zaručena i ústavní listinou. Tyto ženy jsou cílevědomé, energické, jsou to organisátorky, umějí jednat s lidmi, neleknu se neúspěchů, naopak jsou jimi podněcovány k tím větší činnosti, znají ženské hnutí ve světě a jeho pokroky, neustávají pracovat k tomu, aby docílily podobných výsledků u nás. Tyto ženy obětavě pracovaly pro povolení studia ženám, pro povolení vykonávat lékařskou praxi, zřídily první ženské gymnasium a jiné věci. Za to jim přísluší naše vděčná paměť.“⁴⁰⁹

Propuštění žen z práce charakterizuje A. Dratvová jako těžký problém, a to nejen psychický a sociologický, ale dokonce metafyzický, který se dotýká samotné podstaty ženina života. A. Dratvová uzavírá svou úvahu takto: „Tyto ženy jsou dnešním vyřazením z práce přímo bity. Jsou odstraněny z povolání, které odbíralo část jejich veliké energie, jsou zbaveny možnosti pracovat. [...] Nemohu ovšem nevidět do minulosti i budoucnosti a nepřipomenout, že z žen tohoto typu vzešla ženská otázka a že z nich zase vzejde.“⁴¹⁰ To

⁴⁰⁷ Dratvová, Albína. *Ženské typy a dnešní krise*. Ženský obzor, ročník XXX, č. 6, 11.7.1939, MÚA AV ČR, fond Albíny Dratvové, k.4, i. č. 198.

⁴⁰⁸ Friedan popisuje zkušenost amerických žen, které za druhé světové války muže plně zastoupily, ale po jejich návratu z fronty zase vyklidily své pozice a vrátily se ke svému tradičnímu místu v domácnosti a rodině. Potom se ale v tomto prostředí cítily nespokojené, izolované a zbytečné. Friedan tento fenomén nazývá „problém beze jména“ a dospívá k názoru, že ženy se staly obětí mýtu o jediné správné formě a obsahu svého života, kdy jejich identita je odvezena vlastně z jejich rolí matek a manželek. Více viz Friedan, Betty. *Ženská mystika*.

⁴⁰⁹ Dratvová, A. *Ženské typy a dnešní krise*.

⁴¹⁰ Dratvová, A. *Ženské typy a dnešní krise*.

jsou slova, a byla jistě i ve své době, pro ženy velmi povzbudivá. I na tomto příkladu shledávám paralely v myšlení A. Dratvové, které rezonují s ústředními myšlenkami ženského hnutí obecně. Mám na mysli zejména skutečnost, že pro feminismus není prvoplánovým cílem zrovnoprávnit muže a ženy, jak se mylně mnoho lidí domnívá. Filozofie tohoto hnutí směřuje spíše ke snaze nalézt rovnost v rozdílnosti, jinými slovy upozornit na fakt, že „jinakost“ pohlaví je mnohdy zároveň základem jejich nerovnosti. A v tomto kontextu lze vnímat i povzdech A. Dratvové, že výše zmiňovaná vládní nařízení uvrhla ženy zpět do domácí sféry a nevezala jim tak jen možnost pracovat, ale stává se širším společenským, sociálním i sociologickým problémem. Zde se A. Dratvová opět zcela shoduje s Betty Friedan.

O tom, že vládní nařízení v době druhé světové války skutečně diktovala jiná pravidla mužům a ženám (v oblasti pracovní byla tato pravidla a nařízení do značné míry ovlivněna také událostmi válečnými a přizpůsobovala se jim), svědčí např. vládní nařízení č. 287/1942 Sb. ze 13. srpna 1942 o pracovní době po čas války. Oddíl II. je zde věnován právě zvláštním předpisům pro ženy a mladistvé a např. v § 13 je zohledněna i ženská role mateřská (o otcovství vyhláška nemluví). Odstavec 1 tohoto paragrafu říká: „Po dobu těhotenství a v době kojení, avšak nejméně po dobu 6 týdnů po porodu, jest ženy na jejich přání zprostiti práce přesahující hranice § 1 a 4.⁴¹¹ Prodloužiti pracovní dobu ženám v posledních třech měsících těhotenství a v době kojení, jakož i při zdraví nebezpečných pracích, jest vůbec nepřípustné.“

V období válečném uveřejňuje A. Dratvová další ze svých zamyšlení, kde hovoří, jak titulek napovídá O ženské povídavosti a mužské mlčenlivosti. A. Dratvová zde připisuje ženám nectnost mluvení bez důležitého důvodu, klábosení, s níž se pojí neschopnost udržet tajemství. A. Dratvová píše: „Se stanoviska sociologického je řeč sociální taktikou a půjde mi o to ukázat, jaký je sociologický rozdíl mezi ženskou a mužskou povídavostí a mlčenlivostí. [...] Povídavostí se znehodnocuje řeč, tento kulturní majetek, který má sloužit vyšším zájmům společnosti. Obvykle se toto znehodnocování úkolu řeči připisuje ženám. [...] I ženy velmi vzdělané a ukázněné jsou povídavější než muži. [...] Ženě působí potíže a je nesvá, jestliže musí mlčet. [...] Tzv. mužská literatura, jako je např. Melvillova ‚Bílá velryba‘, je přes značný počet stran krajně střídmá v podrobnostech osobního rázu. Naproti tomu typicky ženská kniha, jako je jinak znamenitý román Mitchellové ‚Jih proti severu‘, popisuje povídavě, byť zajímavě,

⁴¹¹ § 1 hovoří o Pravidelné pracovní době a § 4 určuje Jinaké rozdělení pracovní doby.

společenské zvyky, části oděvu a povahy osob, vyličuje události tak realisticky, že poznáme rodinnou kroniku i ji samotnou. Neboť nedovede uměleckostí svého díla upravit základní skutečnost. Ženy spisovatelky často píší indiskrétnosti i o sobě a nedovedou je učiniti dosti neosobními, obecně platnými, abstraktními. Povídkavost žen souvisí s jejich chlubitostí. [...] Ale ovšem je i mužská tlachavost. [...] Snad je jejich povídkavost trochu méně osobní než povídkavost žen, snad je i trochu méně záludná, upřímnější, neskrývá určitý úmysl, ale zneužívá také funkce řeči. [...] A nad to většinu žen zajímá sdělení jen potud, pokud je smí rozšifrovati; věc sama o sobě je nezajímá.⁴¹² Některá tato tvrzení hraničí až se sexismem v tom smyslu, že A. Dratvová uplatňuje stereotypy o mužskosti mužů a ženskosti žen.

Přesto v závěru článku A. Dratvová dochází k jakési obhajobě onoho ženského tlachání, které je podle ní dané ženám výchovou, nezkušeností, jeho kořeny nachází už v pravěku, kdy od nepaměti žena musela slovně řídit četné práce, těšit nemocné nebo urovnávat nepříjemnosti v manželství. V neposlední řadě vidí A. Dratvová úkol ženského mluvení při výchově dětí a velebí matky, že dětem řeč předávají. A. Dratvová zde hovoří z pozice biologického determinismu a i když nakonec ženské tlachání jakoby omlouvá, protože se odvolává na mateřskou roli, nutnost rovnat manželské neshody apod. – jakoby implicitně říká, že sama taková není (což je dané i tím že nemá děti, není vdaná) a i v tom lze spatřovat jisté přiblížení se světu mužů, který je pro ni, jak se zdá, atraktivnější.

Jak vyplývá i z výše uvedených řádků, A. Dratvová na ženách uznávala klasické femininní charakteristiky, sama se ale chtěla vidět spíše v maskulinním světě, který byl pro ni atraktivnější z hlediska studia, povolání, kariéry, moci a společenského uznání. Chválí sice matky pečovatelky, byť si je jasně vědoma, že jako matka si uznání nikdy nezíská. Tyto rozpory mohou být způsobeny ambivalentním postojem ke své vlastní osobě. Tím, jak operuje s koncepty mužského a ženského myšlení navíc jasně ukazuje, jak silně bipolární tehdejší společnost byla (a mnohdy je i dnes).

V jejím deníku je zajímavý záznam, kdy jí samotné kolega připisuje ženské myšlení. A. Dratvová si zapsala: „J. L. Fischer mi tuhle soukromě sděloval své dojmy o mé Kausalitě ve fyzice. Vytýkal mi, že mám jasně ženské myšlení: co na jedné straně tvrdím, prý na druhé popírám. Musím si příště dát pozor. Vidím prý jednu věc za druhou dobře,

⁴¹² Dratvová, Albína. *O ženské povídkavosti a mužské mlčenlivosti*. Ženský obzor, ročník XXXI, číslo 5-6. MÚA AV ČR, fond Albíny Dratvové, k. 4, i. č. 177.

s bystrozrakem; ale celku prý nevidím.“⁴¹³ Na druhou stranu, Prof. Ivo Tretera ve své vzpomínce na A. Dratvovou, jí zase připisuje myšlení mužské. Pan profesor v rozhovoru uvedl: „Měl jsem možnost trochu poznat i Albínou Dratvovou. Řekl bych, že měla velmi mužské myšlení, což je patrné i ze způsobu jejího psaní. Ani se tomu nedivím, protože v oboru, kde působila, byli skoro výhradně muži. Takže už od svých učitelů a z četby převzala tak trochu tento styl. Za velmi kvalitní považuji zejména její učebnice. Dratvová byla velmi elegantní, vždy upravená dáma, dbala velmi o svůj zevnějšek.“⁴¹⁴

Jaká tedy vlastně doopravdy byla tato bezesporu zajímavá žena? Snažila se snad zbavit své femininity, protože ji mohla vnímat jako nedostatek, nebo snad proto, že nezapadala do dobového obrazu femininity? Jisté je, že témata jako vyjednávání femininní a maskulinní role/pozice, kterými se zabývala, potřebujeme diskutovat i nyní, protože mnoho stereotypů v této oblasti přetrvávalo od dob A. Dratvové dodnes.

Na závěr bych uvedla deníkový zápis, ve kterém se podle mého názoru A. Dratvová přesně vystihla a zajímavé je, že se v něm nehovoří o femininitě ani maskulinitě, ale o tom, co A. Dratvová cenila nejvýše, tedy vlastní myšlenky. A. Dratvová píše: „Vábí mne několik nápadů o pedagogice, jsem právě v pracovním elánu – je tudíž škoda, abych trávila krásný dopolední čas v kostele a to hlavně posloucháním cizích myšlenek – když mám své! A to je celý můj dnešní život: nezajímají mne cizí myšlenky, zdržují mne v mém myšlení, nejkrásnější chvíle nemám, když naslouchám, nýbrž když sama přemýšlím.“⁴¹⁵

⁴¹³ Dratvová, A. *Deník 1921-1961. Scientific Diary*, s. 220. Fischer sám Dratvovou charakterizoval ve svých vzpomínkách způsobem, který s výše uvedenou charakteristikou celkem koresponduje: „Pak zde [v Jednotě filozofické] byla ještě řada mladších. Především půvabná plavá Běla Dratvová, dlouholetá pečlivá pokladní Jednoty filozofické, erudicí matematicka, velmi zvědavá, velmi bystrá, s řadou kritických postřehů, ale ne tak samostatná.“ Fischer, Jan Ludvík. *Listy o druhých a o sobě*. Praha: Torst, 2005, s. 149.

⁴¹⁴ Rozhovor autorky s Ivo Treterou, příloha č. 8.

⁴¹⁵ Dratvová, A. *Deník 1921-1961. Scientific Diary*, 345.

4.3. Milada Paulová

Osobnost Milady Paulové⁴¹⁶ jako první české docentky a univerzitní profesorky nelze v této práci pominout. Byla ostatně také členkou ČAVU, KČSN, ČSNRB a Slovanského ústavu a skutečně aktivní vědeckou pracovnící. Následující stručný nástin jejího životopisu vychází ze skutečného biogramu, jak jej o sobě napsala Milada Paulová. Dochoval se ve fondu Sdružení vysokoškolsky vzdělaných žen, kde je uložen spolu s návrhem na volbu M. Paulové mimořádnou členkou ČAVU.

Milada Paulová se narodila 2. listopadu 1891 v Dařenicích. Dětství bylo poznamenáno ztrátou matky, která zemřela, když byla její dcera tříletá. Předčasně zemřel i otec. Kvůli plicní chorobě byla M. Paulová vyučována doma, bez styku s dětmi. Sama M. Paulová k tomu uvedla: „Osamělé dětství vedlo k četbě. Byla jsem vášnivou čtenářkou od šesti let. Prokop Chocholoušek a Jirásek mne přivedli k studiu historie.“⁴¹⁷

Po přestěhování do Prahy absolvovala Státní ústav ke vzdělávání učitelek, maturitní zkoušku zakončila s vyznamenáním. Podle M. Paulové se tím ale její vlastní studium spíše zkomplikovalo. Sama píše: „Již při práci na ústavě učily jsme se soukromě s B. Dratvovou⁴¹⁸, pak první docentkou filosofie v našem národě, latině a řečtině a za dva roky po zkoušce dospělosti na ústavě složily obě s vyznamenáním maturitu na tehdejší klasickém Akademickém gymnasiu v Praze (10. července 1913) jako poslední externistky. Odtud byly ženy povinny skládati zkoušky maturitní jen na Minervě (pak Krásnohorské).“⁴¹⁹

M. Paulová zřejmě pomýšlela i na studium v zahraničí, tyto úvahy ale překazila první světová válka.⁴²⁰ Navštěvovala seminář Jaroslava Bidla. Seminární práce o stycích českých husitů s byzantskou církví byla přijata za její disertaci doktorskou a 27. ledna 1918 byla promována jako doktorka filozofie. Z podnětu Josefa Šusty se ve studijním roce 1918-1919 stala asistentkou historického semináře – jako první žena na české univerzitě. Na návrh Jaroslava Bidla se také vydala na studijní cestu do nově utvořené Jugoslávie.

⁴¹⁶ V příloze č. 16 je fotografie Milady Paulové.

⁴¹⁷ Cit. Podle vlastního životopisu Milady Paulové, Literární archiv Památníku národního písemnictví (dále LA PNP), fond Sdružení vysokoškolsky vzdělaných žen, k. 2, i. č. 1703.

⁴¹⁸ Albína Dratvová, viz kapitola 4.2. Dratvová byla často oslovována Běla.

⁴¹⁹ Cit. Podle vlastního životopisu Milady Paulové, LA PNP, fond Sdružení vysokoškolsky vzdělaných žen, k. 2, i. č. 1703.

⁴²⁰ Ve svém životopisu uvádí: „Moje univerzitní studium náleží bohužel od 2. ročníku do doby první světové války. Omezilo se proto jenom na universitu Karlovu.“ Cit. Podle vlastního životopisu Milady Paulové, LA PNP, fond Sdružení vysokoškolsky vzdělaných žen, k. 2, i. č. 1703.

17. července 1919 začala pracovat v pražské univerzitní knihovně, kde působila jako vědecká síla dalších 18 let.⁴²¹

Historik Zdeněk Kalista, který usiloval o habilitaci ve stejné době jako M. Paulová, popisoval proměnu, kterou M. Paulová prošla i po stránce fyzické. Zdeněk Kalista o ní napsal: „Říkal jsem si, že Bidlo rozhodně spíš pustí k habilitaci mladou komisařku z Univerzitní knihovny Miladu Paulovou, která občas docházela k němu a k profesoru Šustovi na jakési pohovory, pro mne zcela uzavřené. Paulová, která se později dovedla proměnit ve zcela slušnou – po vnějškové stránce – představitelku naší vědy, vypadala tehdy se svými nedbale učesanými vlasy, bezohledně nasazeným kloboukem, zvarhanělými punčochami, neupraveností svého obleku a silnými skly v brýlích hodně staromódně: známý typ nedbalého profesora, převlečený do sukní.“⁴²²

Z. Kalista vytužil celkem správně, že M. Paulová jej s habilitací předstihne.⁴²³ Na filozofické fakultě univerzity Karlovy se habilitovala roku 1925 a stala se docentkou obecných dějin východní Evropy a Balkánského poloostrova. Habilitovala se jako první žena u nás. Poté se, jak uvádí M. Paulová, „badatelská práce a universitní kariéra otevřela ženám“⁴²⁴. 21. srpna 1935 byla jmenována mimořádnou profesorkou, 6. listopadu 1945 řádnou (s účinností od 28. října 1939). Po smrti Jaroslava Bidla roku 1938 byla pověřena řízením východoevropského oddělení historického semináře, přičemž západoevropské řídil Josef Šusta.

Jak prožila léta druhé světové války, M. Paulová v tomto svém životopise nereflektuje. Že válečné události prožívala velmi vzrušeně napovídá líčení Z. Kalisty, jak mu M. Paulová s velkým pohnutím sdělovala postoje Kamila Krofity (čs. ministra zahraničí – pozn. autorky) k mnichovským událostem roku 1938.⁴²⁵ Z. Kalista také vzpomíná, že během války jeho i M. Paulovou zásoboval moukou jistý legionář. Paulová z této mouky pak pekla a vypravovala zásilky do koncentračního tábora.⁴²⁶ Líčí také, jak po válce ve snaze „očistit“ národ umírali i zcela nevinní lidé, což Paulová těžce prožívala zejména kvůli smrti generála Františka Bartoše, protože si byla vědoma jeho účasti ve skrytém odboji.⁴²⁷

⁴²¹ Vlastní životopisu Milady Paulové, LA PNP, fond Sdružení vysokoškolsky vzdělaných žen, k. 2, i. č. 1703.

⁴²² Kalista, Z. *Po proudu života* (2), s. 69.

⁴²³ Kalista se habilitoval v roce 1933.

⁴²⁴ Cit. podle vlastního životopisu Milady Paulové, LA PNP, fond Sdružení vysokoškolsky vzdělaných žen, k. 2, i. č. 1703.

⁴²⁵ Viz Kalista, Z. *Po proudu života* (2), s. 466.

⁴²⁶ Viz Kalista, Z. *Po proudu života* (2), s. 510.

⁴²⁷ Viz Kalista, Z. *Po proudu života* (2), s. 558-559.

Sama M. Paulová v životopise upozorňuje až na léta 1945-1946, kdy vystoupila s myšlenkou (jako jeden ze tří redaktorů), aby z časopisu *Byzantoslavica* vytvořili mezinárodní orgán byzantských studií. Tato myšlenka byla akceptována a jak uvádí, bylo jí umožněno Slovanským ústavem ji uskutečnit. Paulová doslova píše: „Vtiskla jsem časopisu ráz, který má. Zdařilo se vytvořit zejména mezinárodní komentovanou bibliografii. Časopis získal světové jméno a došel obecného uznání.“⁴²⁸

Historik Josef Polišenský ve svých pamětech dokazuje, že v případě osobních antipatií uměla být Paulová i velmi tvrdým soupeřem.⁴²⁹ Svě „chráněnce“ naopak za všech okolností bránila. Paulová např. měla oddanou spolupracovnici, která se později stala i její nástupkyní ve vedení časopisu *Byzantoslavica* – Bohumilu Zástěrovou.⁴³⁰

V soupise svých publikačních aktivit uvádí Paulová v letech 1939-1945 celkem čtyři publikace. V roce 1939 „*Dějiny Maffie. Odboj Čechů a Jihoslovanů za světové války 1914-1918*“, díl II. a dále „*Evropský východ v druhé polovici XVII. věku*“ (*Dějiny lidstva*). Roku 1940 publikovala v díle „*Co daly naše země Evropě a lidstvu*“ studii s názvem T. G. Masaryk a Jihoslované. V roce 1942 to byl „*Evropský Sever a Východ do sklonku XIII. věku*“ (*Dějiny lidstva*).⁴³¹

Zmíněné dílo M. Paulové, její vysoce ceněné *Dějiny Maffie*, sehrály v souvislosti s druhou světovou válkou neočekávanou úlohu. Literární vědec a kritik Václav Černý ve svých pamětech uvádí, že nacisté tušili, že do odboje se budou chtít zapojit i zbytky staré Mafie, takže je budou sledovat a hlídat. A skutečně, každá služebna gestapa disponovala výtažky z *Dějin Maffie* Milady Paulové (a z knihy Jana Hajšmana) a jmenný rejstřík jim přímo poskytoval seznam nepřátel. Černý přímo uvádí: „Nechcete věřit? Němci neměli dne 15. března 1939 ještě ani obsazenou Prahu, a už německá policie zvonila u dveří bytu šéfa zpravodajského oddělení ministerstva zahraničních věcí Jana Hájka, arcidůvěrníka Benešova, někdejšího věhlasného maffiána!“⁴³² I sama Paulová byla, už pro svůj neskrývaný obdiv a přátelství s Přemyslem Šámalem, symbolem *Maffie*, osobou tzv. nepohodlnou. Němci si o ní minimálně vedli záznamy, jak dokazuje posudek Josefa Pfitznera, který psal na Paulovou a rozhodně nebyl kladný. Mimo jiné v něm zmiňuje i

⁴²⁸ Cit. podle vlastního životopis Milady Paulové, LA PNP, fond Sdružení vysokoškolsky vzdělaných žen, k. 2, i. č. 1703.

⁴²⁹ Viz Polišenský, Josef. *Historik v měnícím se světě*. Praha: Univerzita Karlova, 2001, s. 110, 148.

⁴³⁰ Viz Polišenský, J. *Historik v měnícím se světě*, s. 154.

⁴³¹ Vlastního soupis literatury Milady Paulové, LA PNP, fond Sdružení vysokoškolsky vzdělaných žen, k. 2, i. č. 1706.

⁴³² Černý, Václav. *Paměti 1938-1945*. Brno: Atlantis, 1992, s. 167.

Paulové vazbu na Šámala.⁴³³ Dodejme ovšem, že stejné posudky psali, resp. byli nuceni psát profesori Německé univerzity na své české kolegy obecně.

Po skončení druhé světové války krátce působila i na filozofické fakultě Palackého univerzity v Olomouci. Jak vzpomíná Josef Polišenský, velmi brzy ale odpadla (a s ní někteří další kolegové), protože cestování do Olomouce bylo po válce dost obtížné. M. Paulová tak raději místo sebe doporučila profesora univerzity ve Skoplji Dimitra Krandžalova, kterého Polišenský také označuje slovy „chránělec“.⁴³⁴

M. Paulová byla pedagogicky činná po druhé světové válce na Karlově Univerzitě. Její tehdejší žák, historik PhDr. Miroslav Tejchman, DrSc., na ni vzpomíná jako na pedagožku takto⁴³⁵: „K doktorce Paulové jsem chodil do diplomového semináře od 3. ročníku studia. Ten diplomový seminář byl vlastně od 3. do 5. ročníku. Studovat jsem začal v roce 1956 a skončil jsem roku 1961. Takže s paní doktorkou jsem se potkával od toho roku 1959. Myslím, že vedla seminář k dějinám Polska. Ve 4. ročníku to pak byly dějiny Jugoslávie v 19. a 20. století. [...] Myslím, že do penze šla roku 1961, že jsme vlastně byli její poslední studenti. [...] To její vedení bylo lidské, osobní a v tom se lišilo od mnoha i dnešních pedagogů. Ona psala vždycky takové kartičky. Nás poslala do knihovny, ať si vypíšeme literaturu, všechno s námi pak pečlivě třídila a dala nám doporučení, co z toho stojí za pozornost. To bylo jiné než dnes, kdy studenta vidíte třeba s trochou nadsázky několik týdnů před odevzdáním diplomky. Bylo vidět, že ji to nesmírně baví, že věda je pro ni všechno. Ona vlastně neměla jinou životní náplň.“⁴³⁶

M. Tejchman upřesňuje i některé poválečné zahraniční studijní cesty, které M. Paulová uskutečnila. M. Tejchman k tomu uvádí: „Počátkem roku 1948 odjela do Jugoslávie, to byla její srdeční záležitost. Tam se jí také dostalo velkolepého přijetí, byla tam velice vážená. Zhruba v té době jela i do Bulharska, tam již přijetí bylo vlažnější. Poválečný pobyt ve Velké Británii byl spíš byzantologická záležitost.“⁴³⁷

Na to, jaké postavení měla M. Paulová na Karlově Univerzitě po roce 1948, vzpomíná M. Tejchman těmito slovy: „Když byli u moci komunisté, Paulové se to zřejmě nijak zásadně nedotklo. I když jednoduché to určitě neměla. Já myslím, že to bylo i dáno tím oborem jejího studia. Kdyby byla čistá historička, bylo by to asi jiné, tam probíhaly větší boje o posty právě i na fakultě. Ale tím, že její obor byl tak trochu mimo hlavní

⁴³³ Viz kapitola 2.5. Sřetávání české a německé vědy za druhé světové války.

⁴³⁴ Viz Polišenský J. *Historik v měnícím se světě*, s. 163, 165.

⁴³⁵ Viz příloha č. 17 – celý záznam rozhovoru autorky s Miroslavem Tejchmanem.

⁴³⁶ Citováno z rozhovoru autorky s Miroslavem Tejchmanem, viz příloha č. 17.

⁴³⁷ Citováno z rozhovoru autorky s Miroslavem Tejchmanem, viz příloha č. 17.

proud, tak ona moc nikoho nezajímala. Co vím, tak se Paulová velmi neměla ráda s profesorem Husou, doslova se vzájemně nesnášeli. Když mu něco potřebovala, tak to vzkázala přes studenty, aby s ním nemusela mluvit. A to samé on! Komunisty ona zřejmě musela nějak snášet, když ji na fakultě nechali. Asi se dokázala přizpůsobit. Ale ona si dál přednášela tak, jak byla zvyklá, na tom nic neměnila. A jak už jsem říkal, nové ‚panstvo‘ to vzhledem k jejímu oboru asi moc nezajímalo.“⁴³⁸

O tom, jak žila M. Paulová na sklonku života, vypovídá i další vzpomínka Miroslava Tejchmana: „Milada Paulová bydlela v bytě po Pekařovi, často jsme ji navštěvovali i doma. To byl krásný, velký byt v činžáku proti Národnímu divadlu. [...] Domácnost sdílela se svou hospodyní, paní Naskovou. To byla příjemná stará dáma. Obývacímu pokoji vévodila veliká pohovka a ta byla obložená panenkami, snad ještě z jejího dětství. A na zdi visel portrét Přemysla Šámala. Tehdy jsme my studenti nevěděli, kdo to vlastně je. To jsme se potom dozvídali třeba od starších studentů. Teď bych řekl, že to byl takový její životní osud. A vůbec nejraději vzpomínala na 20. léta.“⁴³⁹

Jako pedagožka byla mezi studenty oblíbená. M. Tejchman k tomu uvádí: „My studenti jsme jí říkali ‚babička Paulová‘. Z našeho hlediska tenkrát to bylo dáno věkem, nám bylo 20 a ona byla prostě babička. [...] Ale měli jsme ji skutečně rádi, mezi studenty byla oblíbená. Nikdy jsem u ní neměl potíže u zkoušky, ale musím říci, že jsem byl vždycky na ty zkoušky připravený. Neslyšel jsem o nikom, kdo by se jí jako pedagožky bál. Nepamatuji se, že by někoho od zkoušky vyhodila. Ona si to své postavení – první profesorky – jistě cenila. Snažila se i vzhledem ‚reprezentovat‘, přece jen dostala ‚velkého doktora‘, Řád práce. Byla už stará dáma, když jsem ji poznal. Tak mi třeba přišlo – jako mladému klukovi - zajímavé, že se až do smrti malovala. Asi žila dost osaměle, ale stále ji navštěvovali její bývalí žáci. Berte to tak – my jsme byli vyjevení mladí studenti, takže do nějakých hlubších problémů – osobních či politických – nás prostě nezasvěcovala. Takže třeba ani nevím, co dělala za druhé světové války, jak tyhle události prožívala. [...] Když Paulová slavila 70. narozeniny, tak jsem jí napsal dopis. Ona mi odpověděla, to byl strašně ‚tesklivý‘ dopis, psala v něm, že už se loučí se životem.“⁴⁴⁰

Vzpomínky M. Tejchmana na M. Paulovou korespondují s tím, co o ní uváděl Z. Kalista. Oba se shodují, že v pozdějších letech Paulová dbala na svůj zevnějšek. A že byla

⁴³⁸ Citováno z rozhovoru autorky s Miroslavem Tejchmanem, viz příloha č. 17.

⁴³⁹ Citováno z rozhovoru autorky s Miroslavem Tejchmanem, viz příloha č. 17.

⁴⁴⁰ Citováno z rozhovoru autorky s Miroslavem Tejchmanem, viz příloha č. 17.

velmi pyšná na své postavení první ženy u nás, která získala oprávnění přednášet na vysoké škole.⁴⁴¹ Milada Paulová zemřela 17. ledna 1970 v Praze.

⁴⁴¹ Viz Kalista, Z. *Po proudu života* (2), s. 115.

4.4. Eliška Vozábová

Další velkou postavou mezi průkopnicemi ženského studia u nás je lékařka Eliška Vozábová⁴⁴². Přestože jí nepatří primát v absolutoriu studia medicíny (byla v pořadí pátou českou lékařkou), patřila mezi výrazné osobnosti ve svém oboru.⁴⁴³ Ve studiu medicíny na Karlo-Ferdinandově univerzitě ji předstihly Anna Honzáková a Marie Peigerová.⁴⁴⁴ Není bez zajímavosti, že tyto tři ženy udržovaly po celý svůj život přátelské styky a podporovaly se jak po stránce odborné, tak po lidské. Důkazem je četná korespondence, která se dochovala ve fondu Elišky Vozábové. Nespokojily se s tím, že samy dosáhly uznání v oboru. Chtěly aktivně jít příkladem generaci dalších studentek – žen.⁴⁴⁵

Doktorka E. Vozábová se narodila 26. června 1874 v Milčicích. Pocházela ze selské rodiny. Díky tomu, že statek jejího otce Františka Vozába patřil mezi největší ve vsi, mohla Eliška pomýšlet na studia a to i přesto, že měla ještě šest sourozenců. Když zemřel její starší bratr (roku 1891), došlo kvůli této události ke zlomu v jejím životě a to díky setkání se strýcem, kolínským profesorem gymnázia Justinem Václavem Práškem⁴⁴⁶, kterého potkala právě na bratrově pohřbu. Vzdělaný strýc podpořil Elišku v její touze po vzdělání, takže začala navštěvovat pražské gymnázium Minerva⁴⁴⁷. Po maturitě (maturovala roku 1894) se chtěla dále věnovat medicíně, údajně po vzoru obětavé ošetřovatelky anglických vojáků z krymské války Florence Nightingale, o které se dočetla v knize Libuše Šimáčkové „Vynikající ženy mimo rodinný kruh“.⁴⁴⁸ Situace byla ovšem

⁴⁴² Viz příloha č. 18 - fotografie Elišky Vozábové z roku 1932.

⁴⁴³ První českou lékařkou byla Bohuslava Kecková (promovala 1880 v Curychu), dále následovaly Anna Bayerová (promována 30.11.1881 v Bernu); lékařská studia na Karlo-Ferdinandově univerzitě v Praze následně dokončily: Anna Honzáková (promovala 17.3.1902), Marie Peigerová (promovala 21.3.1904) a Eliška Vozábová (promovala 18.7.1904). Srovnej Svobodný, Petr. *Lékařky v českých zemích v první polovině 20. století*. Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensia (dále AUC-HUCP) 35, č. 1-2, 1995, s. 75-87.

⁴⁴⁴ První dvě české dívky – lékařky - získaly doktorát po studiu na univerzitě ve Švýcarsku, a to roku 1880 v Curychu jako první Češka Bohuslava Kecková a v Bernu roku 1881 Anna Bayerová.

⁴⁴⁵ Osobní fond Elišky Vozábové je uložen v Ústavu dějin a archivu UK (dále jen ÚDAUK), neuspořádáno.

⁴⁴⁶ Justin Václav Prášek (1853-1924); český historik a orientalista, který se podílel mimo jiné na kariéře Bedřicha Hrozného. Je autorem četných českých monografií z oblasti starověkých národů Blízkého východu - např. *Medie* (1905), *Foiničané* (1912) či rozsáhlých *Dějiny starověkých národů východních* (1897-1899), které byly poměrně dobře přijímány. Méně příznivě již byly v odborných kruzích přijaty jeho práce ke starověkým řeckým dějinám. Ďurčanský, Marek. *Justin Václav Prášek*. Akademický bulletin č. 7 ze dne 25.6.2003. Dostupné rovněž online: <<http://abicko.avcr.cz/cs/archiv/2003/7/obsah/justin-vaclav-prasek-7.-8.-1853-23.-12.-1924-150.-vyroci-narozeni.html>>.

⁴⁴⁷ Minerva byla prvním dívčím vzdělávacím institutem; založena byla jako soukromá škola roku 1890 spisovatelkou Eliškou Krásnohorskou. Do roku 1908 musely absolventky skládat maturitní zkoušku na Akademickém gymnáziu v Praze (tedy i Vozábová).

⁴⁴⁸ Ďurčanský, Marek. *Nejstarší česká lékařka – milčická rodačka MUDr. Eliška Vozábová aneb Nejen Vavák...* Nymburský deník č. 30, 5.2.2010, s. 11.

taková, že v té době u nás působily pouze dvě české lékařky⁴⁴⁹, které získaly vzdělání ve Švýcarsku.

V Rakousko-Uhersku to s ženským studiem bylo v této době ještě velmi komplikované, takže E. Vozábová a pět jejích kolegyně započaly se studiem v roce 1906 jako hospitantky na německé části pražské univerzity, neboť česká lékařská fakulta je zprvu odmítla. Přešly sem až o rok později.⁴⁵⁰ E. Vozábová složila výtečně rigorózní zkoušky a 18. 7. 1904 byla promována doktorkou všeobecného lékařství, jako dvanáctá absolventka české Univerzity Karlovy Ferdinandovy.⁴⁵¹ Zásadní zlom v poměru studující medicek a mediků přinesla 1. světová válka. Zatímco před válkou představovalo počet studentek tohoto oboru pouhé jedno procento, po válce stoupl jejich poměr na jednu třetinu. Roku 1928 se tak počet žen – lékařek již pohyboval kolem čísla 600.⁴⁵² Zatímco filozofky se dočkaly legalizace svého studia výnosem ministerstva kultu a vyučování roku 1897, medicy (výnosem stejného ministerstva) teprve 3. září 1900.⁴⁵³

E. Vozábová promovala roku 1904, poté ještě získávala zkušenosti a působila na různých pracovištích doma i v zahraničí. Od roku 1909 zakotvila na dermatologické klinice v Praze, které zůstala věrná po dlouhá léta. Roku 1910 si otevřela také soukromou ordinaci a velmi se zasloužila o popularizaci zdravotnictví. Lékař Vladimír Vondráček, který sám promoval roku 1919, ve svých vzpomínkách potvrzuje i její pedagogickou činnost. K osobě E. Vozábové uvádí: „Byla to žena velmi jemná, k pacientům vlídná. Zůstala svobodná a dožila se vysokého věku. [...] K nám medikům byla laskavá.“⁴⁵⁴

S přibývajícímí léty počet medicek – v porovnání s léty, kdy se studiem začínala E. Vozábová – naopak rapidně stoupal. Jak uvádí Štrbáňová, v roce 1930 byla sestavena statistika, která dokumentuje počet absolventek vysokých škol zaměstnávaných v některých profesích v Československu.⁴⁵⁵ Co se týče akademické dráhy, nejvyšší zastoupení měly ve srovnání s muži absolventky lékařských fakult⁴⁵⁶; v letech 1909-1939 tvořily 14 % z celkového počtu asistentů a asistentek.⁴⁵⁷ Tento stav odrážel do velké míry i

⁴⁴⁹ Již zmíněné Bohuslava Kecková a Anna Bayerová.

⁴⁵⁰ Viz Petráň, J. *Ženy na pražské filozofické fakultě*, s. 370-371.

⁴⁵¹ Ďurčanský, M. *Nejstarší česká lékařka*.

⁴⁵² Ďurčanský, M. *Nejstarší česká lékařka*.

⁴⁵³ Svobodný, Petr. *Lékařky v českých zemích v první polovině 20. století*, s. 77.

⁴⁵⁴ Vondráček, Vladimír. *Lékař vzpomíná (1895-1920)*. Praha: Avicenum, 1973, s. 279.

⁴⁵⁵ Viz Štrbáňová, S. *Ženy ve vědě 1840-1989*.

⁴⁵⁶ K tomuto tématu podrobně Svobodný, P. *Lékařky v českých zemích v první polovině 20. století*.

⁴⁵⁷ Štrbáňová, S. *Ženy ve vědě 1840-1989*.

přání pacientek a matek, které vítaly, že zejména v oblastech medicíny jako je gynekologie, porodnictví, pediatrie či venerologie se objevily ženy – lékařky.⁴⁵⁸

E. Vozábové vstoupily do života dokonce dvě světové války. Ta první (1914-1918) ji zastihla – zejména co se pracovního života týče – tzv. v nejlepších letech (bylo jí v době vypuknutí 1. sv. války 40 let). Před druhou světovou válkou bylo odborné působení E. Vozábové neuvěřitelně bohaté. Působila především jako pediatrička, pracovala v ošetrovatelských kurzech, v Ústavu pro vzdělávání učitelek odborných škol. Plodná byla i její činnost publikační, kdy se nevyhýbala ani pracím populárním (týkaly se hlavně hygieny, alkoholismu, pohlavních chorob či péče o děti). Angažovala se také veřejně a to zejména v oblasti reformy porodnictví, kdy se specializovala na vzdělávání tzv. porodních bab. Významná byla i její aktivita na poli prosazení beztretnosti potratů.⁴⁵⁹

Za druhé světové války se E. Vozábová stáhla z veřejného života a prožila ji v tzv. šedé zóně. Podobný postoj volila potom i po nástupu komunistů k moci. Řadí se tak k mnoha vědcům a vědkyním, kterým byla jejich práce prioritou a zároveň mravním imperativem, tedy stavěli ji nad politickou angažovanost. U E. Vozábové byl její postoj dost možná dán i věkem, protože v době vypuknutí druhé světové války jí bylo již 65 let.

Ač nebyla za druhé světové války příliš společensky aktivní, nadále udržovala styky a čilou korespondenci s českou vědeckou komunitou – to ostatně až do konce svého života. Roku 1944 se na ni obrátila Albína Honzáková⁴⁶⁰ se zajímavou prosbou. Chtěla založit „Domov MUDr. Anny Honzákové“. Svou motivaci vysvětluje v dopise takto: „...píšu Vám ve věci vážné a důležité a prosím, aby naše jednání zůstalo zatím mezi námi dvěma. Odkazují naši vilu v Dobřichovicích, aby sloužila za zotavenou matkám. Podle odhadu má vila se zahradou ke 400m cenu 1/2mil. K. Zotavovna musí mít udržovací fond. Ten už nemohu poskytnout. Vidím dvě cesty k jeho opatření. Buď svěřit domov péči města Prahy nebo ministerstva zdravotnictví. Nebo se spojit se stejně ideovými akademičkami naší generace a vybudovat společně naší generaci památník, který bude trvalým dokladem skvělého jejího ducha a solidarity, nádherným svědkem jejího průkopnického života a díla.“⁴⁶¹

Albína Honzáková se obrátila kromě E. Vozábové ještě na kolegyně Babákovou, Jiráňkovou, Riegerovou, Puklovou, Kynšlovou a Matiegkovou. Každá z nich měla buď

⁴⁵⁸ Viz Svobodný, P. *Lékařky v českých zemích v první polovině 20. století*.

⁴⁵⁹ Ďurčanský, M. *Nejstarší česká lékařka*.

⁴⁶⁰ Sestra lékařky Anny Honzákové (1875-1940).

⁴⁶¹ Citováno z dopisu Albíny Honzákové Elišce Vozábové. ÚDAUK, osobní fond Elišky Vozábové. Viz příloha č. 19 - Opis dopisu Albíny Honzákové, adresovaný Elišce Vozábové s návrhem na vybudování „Domova MUDr. Anny Honzákové“.

ještě za života nebo v poslední vůli věnovat 50.000K na udržovací fond „domova“. V případě, že by se všechny vyzvané neúčastnily, zvýšila by se základní suma na 60.000K, aby se docílilo celkového obnosu 300.000K.⁴⁶²

Albína Honzáková v dopise dále píše: „Takto bychom společně mohly vybudovat dílo, které na vždy a důstojně bude reprezentovat nás české akademičky před národem a celým vzdělaným světem. Podaří-li se mi získat pro Domov velkou knihovnu, byla by i významným osvětovým střediskem. Jeden z pokojů byl by vyhrazen dvěma studentkám, které by zajímavě vzdělávaly ženy matky, které by zde trávily měsíc své dovolené. Domov byl by také památkem našich rodičů, zejména našich uvědomělých matek, které nám dovolily studovat, i důkazem, že Krásnohorská se v nás nezklamala, ona, ze všech nejnezištnější. Důkazem našeho smyslu pro sociální pokrok, pro lepší život budoucí. Takže naše generace bude náležet ne jen minulosti, ale i budoucnu. Jakmile budu mít jasno o pochopení a obětavosti reprezentantek generace prvních studentek, začneme pracovat na placení, stanovách a způsobu provozu.“⁴⁶³

Tento záměr, postavit tzv. pomník generaci našich prvních vysokoškolaček, bohužel nikdy nebyl zrealizován. Dopis Albíny Honzákové je datován 24. července 1944. Důvodem byly tedy jistě i válečné okolnosti. Jak píše Albína Honzáková, rodina s tímto záměrem souhlasila. Konkrétně uvádí: „Má sestra lékařka udělala ze svého jmění fond pro staré, choré a chudé ženy, ve výši ¾ mil. K oběma našim ustanovením staví se naše rodina kladně a přátelsky. Sestra i já jsme tak činily ve víře, že Bůh za to požehná našemu rodu na zdraví a zdaru v práci. Vždy tak u nás bylo.“⁴⁶⁴

Vila zůstala i nadále v rodině. K její historii uvedla dnešní obyvatelka vily, MUDr. Zdeňka Hochová, následující: „Dr Albína Honzáková darovala dům svému synovci a třem synům své neteře v 50. letech min. století, cca 20 let před svou smrtí. Žila pak až do konce života přes léto v tomto domě, přes zimu v Praze u své neteře a jednoho z jejích synů – Ing. M. Petříka. O úmyslu darovat tento dům na dobročinné účely nic nevím. V každém případě je veliké štěstí, že tak neučinila. Jak dobře víte, po válce přišel osudný rok 1948. Komunisté vzali vše do svých rukou a tak zabavili i onen fond pro staré, choré a chudé

⁴⁶² Viz příloha č. 19 - Opis dopisu Albíny Honzákové, adresovaný Elišce Vozábové s návrhem na vybudování „Domova MUDr. Anny Honzákové“. ÚDAUK, osobní fond Elišky Vozábové.

⁴⁶³ Citováno z dopisu Albíny Honzákové Elišce Vozábové. ÚDAUK, osobní fond Elišky Vozábové. Viz příloha č. 19 - Opis dopisu Albíny Honzákové, adresovaný Elišce Vozábové s návrhem na vybudování „Domova MUDr. Anny Honzákové“.

⁴⁶⁴ Citováno z dopisu Albíny Honzákové Elišce Vozábové. ÚDAUK, osobní fond Elišky Vozábové. Viz příloha č. 19 - Opis dopisu Albíny Honzákové, adresovaný Elišce Vozábové s návrhem na vybudování „Domova MUDr. Anny Honzákové“.

ženy – bez náhrady. Podobně by to jistě dopadlo i s onou zotavovnou či památníkem.⁴⁶⁵

Každopádně samotný úmysl Albíny Honzákové vyjadřuje solidaritu, kterou měly tyto ženy nejen mezi sebou, ale i ve vztahu ke svým následovnicím. Samotná Eliška Vozábová zemřela 21. července 1973, dožila se tedy neuvěřitelných 99 let. Jak je vidět z její korespondence, udržovala si do vysoké věku svěží mysl a fungovala i jako vzor a živoucí příklad ženské emancipace.

⁴⁶⁵ Citováno z e-mailové korespondence autorky s MUDr. Zdeňkou Hochovou, 28.11.2010.

5. EXKURZ

Témata jako mateřství a manželství považuji za nutné přinejmenším otevřít a připomenout, jak v této souvislosti čelily (a čelí) ženy ve vědě společenským konvencím. Postavení žen ve vědě se s těmito pojmy mnohdy střetává, je pro ně determinující. Proměny, nebo naopak stagnace společenských postojů k těmto fenoménům se promítly i do postavení žen v české vědě za druhé světové války. Kontext tohoto problému je ale mnohem širší, takže ohraničit jen válečnými léty jej opět nelze. Je ale nezbytné alespoň upozornit na to, jakým způsobem může být práce žen ve vědě mateřstvím a manželstvím ovlivněna. Můžeme také sledovat proměny v těchto pojmech, proměnu diskurzu, nebo se ptát, proč se tato problematika během desetiletí zase až tolik nezměnila.

5.1. První české akademičky a mateřství

Věda není povolání, ale poslání, praví jedno úsloví. Nabízí možnost uplatnění a naplnění v pracovním životě, má ale také svá specifika, která ztěžují harmonizaci pracovní a domácí sféry. Podmínky, které mají k výchově dětí dnešní badatelky, nejsou překvapivě až tak dramaticky odlišné od těch, se kterými se potýkaly ženy v 1. pol. 20. století (s přesahem do 2. pol. 20. stol). Společnost totiž stále operuje s genderovými stereotypy a představa, že realizace žen ve veřejné sféře může negativně ovlivnit plnění mateřských povinností, pořád ještě rezonuje se společenským povědomím.⁴⁶⁶ Tématem této kapitoly exkurzu je nelehké postavení prvních českých absolventek vysokých škol, studentek a vědkyň ve vztahu k mateřství. Je jen náhodou, že většina z těch, které se udržely na špičce svého oboru, byla bezdětných a svobodných? Jakým způsobem bylo v dané době možné skloubit mateřství a akademickou kariéru? Kromě obecnější roviny zpracování tohoto tématu a hledání odpovědí na uvedené otázky se kapitoly 5.2. a 5.3. zaměřují především na Jiřinu Popelovou a Albinu Dratvovou⁴⁶⁷ a diskutují jejich postoje k mateřství.

Po roce 1918 již mohly ženy v mladém československém státě bez legislativních překážek studovat. Přesto jim ale i nadále bránily ve studiu např. problémy ekonomické nebo genderové povahy. I když stále rostl počet vysokoškolsky vzdělaných žen, ne

⁴⁶⁶ Viz Šaldová, K. – Tupá, B. *Zvládnou to všechno sama. Zvládnou to všechno sama? Vědecká práce a rodina v sociálně-politickém kontextu.*

⁴⁶⁷ Podrobně o nich viz kapitoly 4.1. a 4.2.

všechny měly možnost věnovat se po ukončení studia i nadále své profesi. Např. až do roku 1925 nenašla adekvátní uplatnění ve svém oboru žádná právnička.⁴⁶⁸

Jako první žena se na českých univerzitách habilitovala historička Milada Paulová a to až v roce 1925.⁴⁶⁹ Do roku 1938 jmenovala např. přírodovědecká fakulta pouze čtyři ženy-asistentky. Habilitovat se zde ve stejné době podařilo jen dvěma ženám – v roce 1932 Albíně Dratvové⁴⁷⁰ a roku 1934 Julii Moschelesové⁴⁷¹. Filozofická fakulta měla čtyři docentky – již zmíněnou Miladu Paulovou⁴⁷², roku 1929 se habilitovala Flora Kleinschnitzová⁴⁷³, rok po ní se habilitovala archeoložka Růžena Vacková⁴⁷⁴ a dále roku 1932 etnografka Drahomíra Stránská⁴⁷⁵.

Nelze přejít fakt, že všech šest výše uvedených žen bylo svobodných a bezdětných. Historička Milada Paulová, která byla první českou docentkou, byla ve své vědecké kariéře velmi úspěšná. V roce 1939 se stala mimořádnou profesorkou a o čtyři roky později dokonce řádnou profesorkou dějin slovanských národů a byzantologie na FF UK. Její osobní život byl ale podle všeho dost nešťastný, poznamenáný absencí matky, vlastní psychickou nevyrovnaností a v neposlední řadě finančními problémy.⁴⁷⁶ Jak vyplývá z její korespondence s Přemyslem Šámalem⁴⁷⁷, Paulová se také zabývala otázkou svého nenaplněného mateřství. V dopise ze 13. ledna 1930 uvádí: „Myslím, že si jednou vezmu – až se mi líp povede – nějakou opuštěnou holčičku.“⁴⁷⁸ Tento svůj záměr znovu zmiňuje v dopise datovaném 7. března 1930, kdy vysvětluje svou motivaci pro osvojení dítěte: „Byla u nás včera slečna Štěp[ánková] na čaji. Vybavena ze svého prostředí, je taková ‚skromňoučká‘, ‚miloučká‘, že jsem si vedle ní připadala hrozným ‚bojovníkem‘ v životě.

⁴⁶⁸ Viz Štrbáňová, S. *The Institutional Position of Czech Women in Bohemia 1860 – 1938*.

⁴⁶⁹ Srov. zejména v Brádlarová, D. – Hálek, J. *Osobní a profesní vztah Milady Paulové a Jaroslava Bidla na pozadí jejich vzájemné korespondence*, s. 553-569.

⁴⁷⁰ Fond Albíny Dratvové je přístupný v MÚA AV ČR. Více o ní Podaný, Václav. *Albína Dratvová a její deník*. DaS 17, č. 2, 1995, s. 30-33.

⁴⁷¹ Podrobněji o Moschelesové Martínek, Jiří. *Radost z poznání nemusí vést k uznání. Julie Moschelesová*. In: *Cesty k samostatnosti: Portréty žen v éře modernizace*. Praha, 2010, s. 176-189; Hůrský, Josef. *Vzpomínka na Julii Moschelesovou. (K stému výročí narození)*. Sborník České geografické společnosti 97, 1992, č. 4, s. 261-263.

⁴⁷² Viz např. Havlíková, Lubomíra: *První žena na Universitě Karlově. (Paměti Milady Paulové)*. SHS 34, 2009, s. 127-166; Brádlarová, D. – Hálek, J. *Osobní a profesní vztah Milady Paulové a Jaroslava Bidla na pozadí jejich vzájemné korespondence*.

⁴⁷³ Osobní spis uložen v Ústavu dějin a archivu UK, fond Filozofická fakulta UK, karton č. 31, i. č. 371.

⁴⁷⁴ O ní dosud nejpodrobněji Zdeněk Pousta v úvodu knihy Vacková, Růžena. *Vězeňské přednášky*, s. 7-50.

⁴⁷⁵ Více např. v Hrdá, Judita. *Drahomíra Stránská – první dáma českého národopisu 20. století*. Český lid 86, 1999, s. 363-367.

⁴⁷⁶ Brádlarová, Daniela – Hálek, Jan (eds.). *Vzájemná korespondence Milady Paulové a Přemysla Šámala* (v tisku). Oběma editorům bych ráda poděkovala za poskytnutí textu dopisů, v nichž lze nalézt zmínky o vztahu Milady Paulové k mateřství.

⁴⁷⁷ JUDr. Přemysl Šámal (1867-1941), advokát a politik, účastník protirakouského i protinacistického odboje, jeden ze zakladatelů odbojové organizace Maffie, meziválečný kancléř prezidenta republiky.

⁴⁷⁸ Brádlarová, D. – Hálek, J. (eds.). *Vzájemná korespondence Milady Paulové a Přemysla Šámala* (v tisku).

A vůbec nejsem. Je z žen, jež v sobě mají poklad něhy, kterých neměly komu rozdat v životě. Jen takovou nechci nikdy, nikdy být – a proto si raději vezmu k sobě nějakou holčičku.“⁴⁷⁹

Vzhledem k tomu, že Milada Paulová musela právě v letech, kdy popisovala tento svůj záměr, bojovat o udělení profesury, nebylo zřejmě jednoduché osvojení realizovat. Můžeme také zvažovat, zda šlo jen o sen, touhu po naplnění role matky, která se neuskutečnila kvůli vnějším okolnostem. Je ale možné, že zůstalo jen u přání, které se Paulová ani nepokusila ve skutečnosti zrealizovat. V dopise z 25. srpna 1933 už najdeme jen povzdech na „ženský úděl“, když píše: „Drahý pane kancléři [...] jak Vám nemám psát, když mi píšete, že máte vnoučka? A ‚chlapečka‘ k tomu? [...] A je dobře, že je to chlapeček; je jim na světě mnohem líp, než holčičkám...“⁴⁸⁰

Další z výše zmíněných prvních českých akademiček – Albína Dratvová, žila po smrti otce ve společné domácnosti se svou maminkou, a to až do její smrti v roce 1934. Poté žila sama, až na sklonku života požádala o místo v domově důchodců. Moschelesová, jejíž příbuzní se stali obětmi holocaustu, se po válce (po letech cestování) usadila v Praze a domácnost sdílela se svou přítelkyní, dánskou literární vědkyní a překladatelkou Gretou Hortovou. Martínek jejich soužití popsal slovy: „Obě dámy společně vedly domácnost a navzájem si zřejmě dohazovaly pracovní, zejména překladatelské příležitosti...“⁴⁸¹

Osud Růženy Vackové byl jistě značně poznamenán jejím uvězněním roku 1952, ale lze se domnívat, že v této době na mateřství už nepomýšlela.⁴⁸² Politicky aktivní ale byla už mnohem dříve, např. v roce 1939 odmítla účast na kongresu klasických archeologů v Berlíně a odvolávala se na fakt, že německá věda již propadla nacismu.⁴⁸³ Historik PhDr. Zdeněk Pousta, který se osobností Vackové dlouhodobě profesně zajímal a vedl mnoho rozhovorů s jejími spoluvězenkyněmi⁴⁸⁴, v pamětnickém rozhovoru vysvětluje možný postoj Vackové k mateřství takto: „Růžena Vacková žila sama, ale měla kolem sebe vždy množství lidí - přátel, studentů na pravidelných besedách a domácích odborných disputacích. Za války přišla o bratra, a po celý život se velmi věnovala jeho dvěma synům.

⁴⁷⁹ Brádlarová, D. – Hálek, J. (eds.). *Vzájemná korespondence Milady Paulové a Přemysla Šámala* (v tisku).

⁴⁸⁰ Brádlarová, D. – Hálek, J. (eds.). *Vzájemná korespondence Milady Paulové a Přemysla Šámala* (v tisku).

⁴⁸¹ Martínek, Jiří. *Geografka po návratu z války*. In: *Věda a technika v Československu 1945-1960*. Praha: NTM, 2009, s. 453.

⁴⁸² Vacková se narodila roku 1901.

⁴⁸³ Vacková, Jarmila. *Růžena Vacková*. In: *Vacková, Růžena. Vězeňské přednášky*, s. 246.

⁴⁸⁴ Viz příloha č. 22 – sešit vězeňských přednášek Růženy Vackové, které z vězení vynesla její spoluvězenkyně Dagmar Skálová.

Snázila se jim vynahradiť otcovu nepřítomnosť a možná cítila potřebu mít kolem sebe i děti nejen studující mládež.“⁴⁸⁵

Zdeněk Pouta díky příhodě ze studentského období Růženy Vackové naznačuje i důvod, proč zůstala neprovdaná. Zdeněk Pouta v rozhovoru o Růženě Vackové uvedl: „Profesor Vojtěch Birnbaum od samého začátku Vackovou oslnil. Moderní profesor po příchodu z Vídně měl úplně jiný vztah ke studentům. Nesetkával se s nimi jenom na seminářích a přednáškách, ale chodil s nimi do kaváren a vináren, kde se také diskutovalo. Stalo se, že vztah Birnbauma k Vackové a opačně byl nejen učitelský, ale vztah citový. Dokonce měl Vackovou požádat o ruku. Vacková odpověděla vyhýbavě a na schůzku se nedostavila. On pak pozval jinou studentku a tu si později i vzal. Vacková ho celý život velmi ctíla, profesně i lidsky. Její snaha dopracovat Birnbaumovu teorii umění nebyla jen vědecká potřeba, ale i citový dluh, který těžce splácela. Možná tenhle nenaplněný vztah měl i podíl na tom, že nikoho více ani nehledala.“⁴⁸⁶

O soukromém životě Flory Kleinschnitzové toho lze dohledat jen velmi málo. Z dokumentů v jejím osobním spise, kde je důsledně (např. v dobrozdání o habilitačním kolokviu⁴⁸⁷) oslokována „slečna“ a z jejího parte je patrné⁴⁸⁸, že byla svobodná a bezdětná. Podobně strohé jsou, co se osobního života týče, i dostupné informace o Drahomíře Stránské.⁴⁸⁹

Mnohé z prvních studovaných žen se jistě také nevěnovaly vědecké kariéře, ale uplatnily se porůznu např. jako učitelky. Jejich rozhodnutí mít děti, aniž by ovlivnilo jejich profesní růst, bylo jistě o něco snazší než u žen, které si musely tvrdě vydobýt své postavení mezi vědeckou špičkou (např. zmiňovaná Albína Dratvová). Musilová upozorňuje na to, že akademické vzdělání představovalo pro ženy možnost vstoupit do světa, který byl do té doby vyhrazen pouze mužům. To ovšem bylo podmíněno tím, že musely přijmout struktury a modely chování, které v tomto světě platily a které byly vytvořeny právě muži. Pomyslně tedy nejdříve musely přistoupit na pravidla genderového řádu, podle kterých tento svět fungoval (např. přijmout roli manželky a matky), a teprve potom pomýšlet na profesní kariéru anebo sladění svých pracovních aktivit a starostí o

⁴⁸⁵ Citováno z rozhovoru autorky s PhDr. Zdeňkem Poustou, celý záznam rozhovoru viz příloha č. 20

⁴⁸⁶ Citováno z rozhovoru autorky s PhDr. Zdeňkem Poustou, celý záznam rozhovoru viz příloha č. 20.

⁴⁸⁷ Dobrozdání o habilitačním kolokviu Dr. Flory Kleinschnitzové z 18.3.1929 od Prof. Miloše Weingarta. ÚDAUK, FF UK, karton č. 31, i. č. 371, osobní spis F. Kleinschnitzové.

⁴⁸⁸ Na parte jsou jako pozůstalí uvedeni: švagr Čeněk Vlk a sestry Marie Kleinschnitzová, Eliška Kleinschnitzová a Heřma Vlková.

⁴⁸⁹ Více o ní např. Svoboda, S. F. *Za doc. Dr. Drahomíru Stránskou*, Časopis Národního muzea 133, oddíl věd společenských, 1964, s. 228-229.

domácnost. Nabízela se jim tím ale i zajímavá možnost, pokusit se narušovat genderové stereotypy.⁴⁹⁰

Na překážky, kterým čelily první vysokoškolačky, upozorňuje i Zdeněk Pousta. Ženy totiž nemusely bojovat pouze s předsudky, že vysokoškolské vzdělání nepotřebují. Když už jim bylo umožněno studovat, nebylo vůbec samozřejmé, aby se mohly věnovat oboru zcela podle své vlastní volby.⁴⁹¹ U některých oborů trvalo déle, než se podařilo překonat kliše, že se prostě pro ženy nehodí (např. právo). Pousta upozorňuje i na faktor mateřství a s ním spojenou péči o děti a na podmínky, které se v tomto směru s léty výrazně změnily, i když překvapivě i v neprospěch dnešních badatelek. Pousta připomíná možnost, že mateřství s sebou může přinést zcela nový pohled na svět a změnu hodnotového žebříčku. Mateřství a péče o chod rodiny navíc zabírají tolik času, že bez hospodyně se lze jen velmi těžko věnovat ještě vědecké kariéře. A v českých podmínkách není zatím tato výpomoc v domácnosti vždy finančně únosná. V době, kdy u nás vstoupily první ženy na vysokou školu, byly naopak v tomto směru podmínky s výpomocí v domácnosti příznivější.⁴⁹²

Jak upozorňují ve své studii autorky Šaldová a Tupá, konflikt mezi volbou kariéry a mateřství a (nebo kariéry a mateřství) se navíc týká zejména mladých, začínajících vědkyň. Odkládání mateřství je limitováno reprodukčními možnostmi ženy a v tomto kontextu je nutné vnímat i společenský tlak, který byl a je na ženy vytvářen. Přitom přerušení vědecké kariéry v jejím samém počátku je kontraproduktivní z hlediska ztráty pozice, ale i sbírání dalších zkušeností.⁴⁹³ Šaldová a Tupá uvádějí jako zásadní pro možnost harmonizace rodinného a pracovního života podporu nejbližší rodiny, pochopení kolegů a hlavně oporu v partnerovi.

Ač tento závěr pochází ze studie moderní a současné, toto pravidlo platilo právě už i v době prvních českých intelektuálek, a to s ještě větší intenzitou než dnes. To ostatně potvrzuje ve své studii i Musilová, když uvádí, že u našich prvních akademicky vzdělaných žen sehrál velkou roli při rozhodování o další profesní budoucnosti postoj partnera nebo možnost spolehlivé pomoci v domácnosti, bez níž mohly jen stěží uvažovat

⁴⁹⁰ Musilová, Dana. *Uplatnění absolventek vysokých škol v období první republiky*. In: Pokorná, M. (ed.): *Semináře výzkumného centra pro dějiny vědy z let 2000-2001, Práce z dějin vědy 3*, Praha: Arenga, 2002, s. 171-180.

⁴⁹¹ Pousta, Zdeněk. *Ženy nebudají jinak!* In: Pokorná, M. (ed.): *Semináře výzkumného centra pro dějiny vědy z let 2000-2001, Práce z dějin vědy 3*, Praha: Arenga, 2002, s. 163-170.

⁴⁹² Pousta, Z. *Ženy nebudají jinak!*, s. 164.

⁴⁹³ Šaldová, K. – Tupá, B. *Zvládnou to všechno sama. Zvládnou to všechno sama? Vědecká práce a rodina v sociálně-politickém kontextu*, s. 33.

o akademické kariéře.⁴⁹⁴ Zde je ale nutné podotknout, že jakkoli považují i dnešní akademičky výběr partnera za jeden ze zásadních faktorů pro podporu jejich další badatelské práce, tato tvrzení vlastně pomáhají v ukotvení genderových stereotypů, v posílení pohledu na nadřazenost muže – jako by to byl on, jeho charakter a vlastnosti, které rozhodnou o kariéře ženy.

V tomto kontextu se nabízí také možnost dvoukariérového manželství, kdy se oba partneři mohou ve vědecké práci podporovat, nebo dokonce spolupracovat. Příkladem manželského páru, kdy oba partneři dosáhli významného postavení v naší vědě a ještě k tomu byli rodiči dvou synů, jsou manželé Raškovi. Karel Raška (1909-1987) byl významný epidemiolog a Helena Rašková (1913-2010) uznávaná farmakoložka, která se mimo jiné zasloužila o vznik Světové unie farmakologických společností.

Ze vzpomínek Prof. MUDr. Milana Šamánek, DrSc.⁴⁹⁵, zakladatele naší dětské kardiologie a žáka Raškové vyplývá, že manželství obou vědců bylo šťastné a Rašková zvládala péči o děti jaksí „mimořádně“. M. Šamánek uvedl: „Její manžel byl epidemiolog světového významu, Karel Raška. Po válce pracoval i v OSN, snad dokonce vymýtil neštovice. [...] Měla z něj opravdu respekt, naprosto ho respektovala. Když zemřel, byla to pro ni veliká rána. [...] Rašková měla dva syny, také lékaře. Karel, ten je někde v Americe. Když jsem teď dostal vyznamenání od prezidenta Klause, on tam seděl vedle mně! Tak jsme se smáli a já říkám: „Karle, kdyby nás tak viděla tvoje maminka, ta by měla obrovskou radost!“ Prostě Rašková byla člověk, na jakého jen tak nezapomenete. Ona asi nebyla taková ta typická maminka, jak si ji každý představujeme. Prostě vždycky dělala vědu a to byla její priorita. Počítám, že když měla syny malé, hlídání řešila nějakou chůvou. O tom s námi nemluvila, ani na dobu válečnou jsem ji neslyšel vzpomínat. Byl jsem později velmi překvapen, že po válce byla s manželem v Terezíně a likvidovali zde tyfovou epidemii.“⁴⁹⁶

MUDr. Helena Partschová-Tringelová, která absolvovala medicínu roku 1929, se stala matkou holčičky během vysokoškolských studií. Připouští, že skloubení studia a rodinného života pro ni bylo těžké a že s péčí o dítě jí velmi pomáhala matka a sestra. Svůj pohled na harmonizaci rodinného a pracovního života podává slovy: „Chtěla jsem tím (popisem faktického fungování své rodiny – pozn. autorky) jen dotvrdit, že rodinný život i

⁴⁹⁴ Viz Musilová, D. *Uplatnění absolventek vysokých škol v období první republiky*, s. 175.

⁴⁹⁵ Prof. MUDr. Milan Šamánek, DrSc. (nar. 9.5.1931); český lékař a pediatr, specializující se na dětskou kardiologii. V letech 1977-1993 přednosta Dětského kardiocentra 2. LF UK a FNM; v letech 1969-1971 proděkan Fakulty dětského lékařství Univerzity Karlovy.

⁴⁹⁶ Citováno z rozhovoru autorky s Milanem Šamánekem. Celý záznam rozhovoru je uveden v příloze č. 23.

studium a povolání ženy se mohou harmonicky doplňovat. Dvojího je však potřebí: lásky k povolání a vytrvalosti a dále smyslu pro rodinný život. Žena intelektuálka musí i ve své práci myslet na dítě. Pro jeho blaho a lepší a šťastnější život musí pracovat doma i v ordinaci, ve školních třídách, aneb kamkoliv jinam ji osud postavil.“⁴⁹⁷

I dvoukariérové manželství naší první architektky Milady Petříkové-Pavlíkové, bylo podařené. S manželem spolupracovala i profesně a zvládala přitom péči o tři děti. Sama na to vzpomínala takto: „Na technice jsem se seznámila se svým budoucím mužem. Společné zájmy nás spojily, a tak hned po státnici jsem prodělávala praxi architekta a novomanželky zároveň. S mým prvním kloučkem přicházel na svět i můj první samostatný projekt – Dům osamělých žen v Dejvicích. [...] Projektování mne zajímá a těší, ať je to práce samostatná nebo spolupráce s mužem, mým milým kamarádem. Naše společné vzdělání a zájmy nám činí život bohatější a vedou k vzájemnému pochopení a ústě. A naše tři děti jsou nám nejkrásnějším posvěcením života.“⁴⁹⁸ O tom, že i tento model fungování rodiny může zcela převrátit mateřství, svědčí ale např. první manželství slavného fyzika Alberta Einsteina. Ten našel ve své vědecké spolupracovnici Mileně Marićové partnerku pro život, když ale přestala být po narození dvou synů vědecky činná, manželství, založené na základě stejných zájmů, to neuneslo.⁴⁹⁹

Odhlédnuto od výše uváděných problémů, které mohly být našim prvním akademičkám překážkami na cestě za mateřstvím, je nutné uvědomit si další skutečnost. Pokud se rozhodly (nebo byly okolnostmi donuceny) věnovat se své kariéře na úkor rodinného života, odmítnutí role matky s sebou neslo morální odsouzení okolím. Elisabeth Badinter zmiňuje dva faktory, které ještě v 19. a 20. stol. ovlivňovaly v tomto smyslu „volbu“ ženy – byly to zejména ekonomické možnosti a jejich vyhlídky na to, zda budou sehrávat v rodinném světě nebo ve společnosti takovou roli, která by jim přinášela uspokojení.⁵⁰⁰ Badinter upozorňuje i na to, že mateřská role se postupem let výrazně měnila. Od funkce „živočišné“ nabylo ve 20. století mateřství i povinnost vychovat ze svého potomka dobrého křesťana a člověka a pomoci najít mu ve společnosti odpovídající místo. Tedy mateřství se přestalo počítat na devět měsíců, ale plynule pokračovalo tímto –

⁴⁹⁷ Cit. podle Partschová – Tringelová, Helena. *Studium a rodina*. In: A. Honzáková (ed.): Československé studentky let 1890-1930. Almanach na oslavu čtyřicátého výročí založení ženského studia Eliškou Krásnohorskou. Praha: Ženská národní rada a spolek Minerva, 1930, s. 214.

⁴⁹⁸ Cit. podle Petříková -Pavlíková, Milada. *Ze školy a ze života*. In: A. Honzáková (ed.): Československé studentky let 1890-1930. Almanach na oslavu čtyřicátého výročí založení ženského studia Eliškou Krásnohorskou. Praha: Ženská národní rada a spolek Minerva 1930, s. 202.

⁴⁹⁹ Více o manželství Alberta Einsteina a Milevy Marićové viz kapitola 5.4. Vědkyně nebo manželka? Fenomén „neviditelných“ manželek vědců.

⁵⁰⁰ Badinter, Elisabeth. *Mateřská láska od 17. století po současnost*. Bratislava: Aspekt, 1998, s. 147.

jak uvádí Badinter – „hrozivým posláním“, která završilo definování mateřské role. Možnost uniknout z této role ale také pro ženu představovala již zmíněnou hrozbu v podobě morálního odsouzení.⁵⁰¹

I za života našich prvních vysokoškolsky vzdělaných žen se tedy v podstatě nabízely dvě možnosti. Vzít za svůj model matky, který, jak zmiňuje Badinter, měl své základy už v definicích Rousseaua a Freuda, v němž mezi charakteristikami ženy dominovaly oddanost a obětavost, anebo se vzepřít této představě a smířit se s postavením ve společnosti, na které bude okolí ještě pořád nahlížet jako svým způsobem „abnormální“. Badinter upozorňuje na fakt, že ideologický tlak byl tak silný, že ženy cítily jako svou povinnost stát se matkami, i když po tom skutečně netoužily. Jejich mateřství pak mnohdy provázela směsice viny a frustrace. V mateřské roli nenašly uspokojení a důsledkem byla nespokojenost a následné neurózy matek i dětí.⁵⁰² Podle Badinter byla pod tlakem společenského klimatu a panujících předsudků tehdejší děvčata přesvědčená, že nelze být zároveň šťastná a ambiciózní. Přesto snila sen o tzv. zlaté střední cestě, kdy by žena stála po boku manžela jako poradkyně, partner, ale i dobrá matka. I když toužily po osobní nezávislosti, jejich ideálem bylo sladit ji s rodinnými povinnostmi. Ty se ovšem už v tuto dobu rozrostly natolik, že nalézt rovnováhu mezi touto nezávislostí a altruismem bylo nanejvýš obtížné.⁵⁰³ Příkladem ženy, která se díky svému životnímu stylu dostala do výše zmiňovaného „abnormálního“ postavení, byla filozofka Albína Dratvová.

⁵⁰¹ Badinter, E. *Materská láska od 17. století po současnost*, s. 177.

⁵⁰² Badinter, E. *Materská láska od 17. století po současnost*, s. 178, 188. Jako velmi trefný příklad toho, jak na vzdělané ženy v této době nahlíželo okolí, uvádí Badinter román Colette Yver s názvem „Bystrohlávky“ (vyšel roku 1908). Nelichotivým termínem „Bystrohlávka“ je zde charakterizována mladá studentka medicíny, do které je zamilovaný její šéf. Jako studentka je vynikající, dále je popsána jako krásná žena, u které se ale ambice rozvinuly na úkor srdce. Bystrohlávka je líčena jako netvor, který se navenek jeví jako žena, ale postrádá srdce a lásku. Nešťastný zamilovaný hrdina ji častuje výrazem feministka, kterému připsuje negativní konotace, které se s tímto termínem kvůli zažitým předsudkům pojí i v současnosti. Jako „pravá žena“ v románu vystupuje lékařova sestra, která mu obětovala celý život. Příběh vypovídá o tom, že žena nemůže být zároveň šťastná a ambiciózní. Badinter, E. *Materská láska od 17. století po současnost*, s. 195-196.

⁵⁰³ Badinter, E. *Materská láska od 17. století po současnost*, s. 195-196.

5.2. Albína Dratvová a její pohled na mateřství

Pro Albínu Dratvovou byla věda doslova vším a velmi toužila dosáhnout uznání v akademickém prostředí⁵⁰⁴. A. Dratvová – vždy pečlivě upravená a pohledná žena (jak vzpomínají pamětníci), málo dala na úsudky okolí o tom, jak by měla žít. Odmalička tíhla k poznání a studium na univerzitě pro ni bylo přirozeným vyústěním předchozího vzdělávání. Přesto jistě musela čelit tlaku okolí a domněnkám, proč nemá rodinu, dítě, manžela. Zanechala po sobě obsáhlé deníky, takže lze v tomto kontextu najít její vlastní vysvětlení, proč zvolila právě tuto cestu. Ve svém Deníku si 19. ledna 1925 zapsala: „Například o mně se všeobecně říká, že mám mužské myšlení, a to prý velmi krásné. Tělesně to není na mně vidět a také sklony mužatek k dívkám nemám. Naopak mne ty jejich adorace nanejvýš obtěžují a považují za svou slabost, že je co nejrozhodněji neodmítnu.“⁵⁰⁵

Další deníkový záznam naznačuje, že A. Dratvová skutečně žila osaměle, o čemž hovoří velmi pragmaticky. Dne 7. března 1925 píše: „Jsem stížena železným poutem dědičnosti. Právě v 33 letech silnou nervosou, kterou též trpěla v těchto letech má matka. [...] Freud nemá pravdu, když vykládá, že všechny neurosy vznikají z potlačeného pohlavního pudu. Bohudík, že jsem našla lékaře, který provádí diagnózu velice správnou: že jsem nervní, předřený člověk, který potřebuje spát a uvolnit v práci.“⁵⁰⁶

Svou „jinakost“ definuje v dalším zápisu z 18. listopadu 1925: „Již několik let – nebo snad všechny? – jsem byla zmítána hroznou skepsí a naprosto žádnou sebedůvěrou. Ó ano, měla jsem důvěru v sebe, že dovedu dobře udělat zkoušky, že znám mnoho, ale to nebyla pravá důvěra: že na světě něco svedu. [...] A žít snad jen pro sňatek, který se nikdy neuskuteční? To bylo nad mé síly. – Musím, musím pracovat, věřím si, že přec něco svedu. Odstráním všechny rušivé síly, zbytečné návštěvy. [...] Ale uvědomuji si svoji svéráznost ještě jinak. Byly právě volby a ředitel si přál, abych mu zařídila rádio na přijímání volebních výsledků. Přivedl hosty a paničku. A tu jsem náhle viděla, že jsem jiná než druhé. Něco mi chybí a něčeho mám navíc.“⁵⁰⁷ Dratvová zde podle všeho hovoří i o společenském klimu, které stále přálo tradičnímu pohledu na ženu jako matku, manželku. Musilová v tomto kontextu charakterizuje postavení žen, které se rozhodly na tyto role

⁵⁰⁴ Více o Dratvové viz kapitola 4.2. Albína Dratvová.

⁵⁰⁵ Dratvová, A. *Deník 1921-1961. Scientific Diary*, s. 79.

⁵⁰⁶ Dratvová, A. *Deník 1921-1961. Scientific Diary*, s. 82.

⁵⁰⁷ Dratvová, A. *Deník 1921-1961. Scientific Diary*, s. 89-90.

rezignovat, když uvádí: „Tyto ženy byly ‚jiné‘ ve společnosti, která nebyla vzhledem k přetrvávajícím genderovým stereotypům ještě schopná ani ochotná akceptovat to, čemu se v postmoderním světě říká ‚jinakost‘.“⁵⁰⁸

Ve svých výrocích se často úplně zřiká femininity, naopak podtrhuje nadřazenost maskulinity a genderový řád přijímá jako daný. Nezdá se, že by A. Dratvová viděla svou proklamovanou odlišnost jako zápor, naopak. Byla si zjevně jistá, že žije stylem života, jaký si sama zvolila, ne který na ni „zbyl“, ani takový, jaký vyžadovalo společenské klima. Na její přesvědčení ale můžeme nahlédnout i jinou optikou, tedy že pokud chtěla naplnit svou bezvýhradnou touhu po vzdělání, musela se vlastně všeho ostatního vzdát, a i když nutně nemusela toužit po dětech, mohla chtít třeba partnerský život, pro který se kvůli svému povolání mohla zdát „nežádoucí“ partnerkou.

Pro své rozhodnutí nemít děti jako by v deníkových zápiscích stále hledala další a další argumenty. Např. 30. listopadu 1928 uvádí: „Snad jediný rozumný zákrok proti bídě je nemít mnoho potomků. Všechny války jsou způsobeny přelidněním, jako zápal plic je způsoben překrvením plic. Země pak neuživí své obyvatele, a ti jsou nuceni jít dál a zabíjet, když se jim postaví na odpor. Bohužel pud plození (ale nikoli pud po udržení rodu!) je nejsilnějším lidským pudem.“⁵⁰⁹ Otázku svého mateřství komentuje i 8. dubna 1929 a to takto: „...přišla jsem k tomu, že smyslem života člověka je ukojení touhy po nesmrtelnosti. [...] Ta touha po nesmrtelnosti se zjevně (objevila – pozn. autorky) u mne ještě v době mé poslední nervové krize, kdy jsem si jasně uvědomila, že můj život nemá pokračování, a že tudíž nemá smyslu. Teď si zase myslím, že není potřebí pokračovati životem dítěte, že lze nalézt pokračování v myslích lidí. Beztoho mé děti by nebyly schopny jít dále než já sama.“⁵¹⁰ Její teze ovšem vyznívají spíše jako zpětná racionalizace učiněného rozhodnutí. Argument, že její děti by byly horší než ona sama, je velmi nepřesvědčivý, protože to samozřejmě nelze s určitostí říci.

Teorii zpětné racionalizace tohoto rozhodnutí nahrává i zápis z 19. listopadu 1942, kde jako by opět zdůrazňovala, že způsob jejího života je založen na rozhodnutí, nikoli nutnosti. A. Dratvová uvádí: „Je podivuhodné, jak na mne v r. 1927 zapůsobil první styk s typologií a pomohl mi ujasnit mé postavení na světě: že mé místo opravdu není v rodině a že svými pracemi literárními dávám světu své duchovní děti, lepší, než by byly mé děti

⁵⁰⁸ Musilová, D. *Uplatnění absolventek vysokých škol v období první republiky*, s. 176.

⁵⁰⁹ Dratvová, A. *Deník 1921-1961. Scientific Diary*, s. 152.

⁵¹⁰ Dratvová, A. *Deník 1921-1961. Scientific Diary*, s. 179.

tělesné.⁵¹¹ Spíše lze jako uvěřitelné a logické brát její tvrzení ze dne 27. dubna 1929, kdy uvádí: „...zcela jistě jsem si uvědomovala ve svých 33 letech, že nevím, proč jsem na světě, když nemám pokračování. Ovšem věděla jsem bezpečně, že by pokračování ve formě lidské nestálo za nic: jsem silně nervosní. A tak jsem našla zalíbení v intenzivní práci. To mně dělá tuze dobře.“⁵¹²

Jakkoli se A. Dratvová zříkala vlastního mateřství, o výchově dětí mnohdy teoretizovala ve svých textech. Což ovšem spíše nahrává vyslovení hypotézy, že mateřství v jejím životě přece nehrálo tak nevýznamnou roli. Např. v článku „Tvoření osobnosti dítěte“ formuluje svůj názor na sílu rodičovské role: „Ale prostá zkušenost sama ukazuje, že osobnost není hotova již při narození, a že i ve velmi nesnadných případech lze dojít ke zlepšení výchovou. Sama péče rodičů o nemluvně, zdánlivě se týkající jen jeho tělesného stavu, spánku, jídla, čistoty, klidu a ošetření v nemoci, je výchovná. Neboť rozumní rodiče již tu vychovávají dítě, aby si zvykalo na pořádek a pravidelnost v životních úkonech.“⁵¹³ Zde bych ráda upozornila na skutečnost, že A. Dratvová v tomto textu zcela samozřejmě zahrnuje do výchovné role i otce a to již u skutečně malých dětí.

Podobně – tedy o matce i otci – hovoří v kontextu s výchovou v článku „Žena – uchovatelka hodnot“. Jakkoli je název trochu zavádějící a evokuje představu ženy coby strážkyně rodinného krbu, A. Dratvová o otázce výchovy píše obecně, např. uvádí: „To, co se může tradiční výchově vytýkat, jsou podružné věci, které zachovávají zvyky tam, kde brzdí pokrok. Dnes ovšem trpíme nedostatkem zachování tradice spíše než jejím přílišným pěstěním. Rodiče nemají dost autority, aby uplatňovali své výchovné zásady – snad proto, že ve své vychovatelské nejistotě si myslí, že snad bude nejlépe děti ponechat zcela volně se vyvíjet.“⁵¹⁴

V dalším článku, nazvaném „Žena a doba“, který dobou svého vzniku spadá do stejného období jako výše citovaný text, A. Dratvová rozkrývá citlivé téma smrti dítěte a nabízí možnost, jak se s takto tragickou událostí vyrovnat. V uvedeném článku se A. Dratvová již obrací pouze k matce, nikoli otci, což je ale pochopitelné, protože celý text se týká cíleně jenom žen a možných přístupů ženy k vlastnímu životu. A. Dratvová zde píše: „Žena, které ublížilo něco v minulosti, má se snažit vyrovnat zvýšenou činností to, co považuje za nepříznivý osud. Na příklad žena, která ztratila dítě, má možnost nahradit

⁵¹¹ Dratvová, A. *Deník 1921-1961. Scientific Diary*, s. 366.

⁵¹² Dratvová, A. *Deník 1921-1961. Scientific Diary*, s. 185.

⁵¹³ Dratvová, Albína. *Tvoření osobnosti dítěte*, Časopis pro občanskou a tělesnou výchovu, 25.5.1943, MÚA AV ČR, fond Albíny Dratvové, k. 4, i. č. 192.

⁵¹⁴ Dratvová, A. *Žena – uchovatelka hodnot*.

cizímu dítěti to, co by tak ráda dala dítěti vlastnímu. Je potřebí mnoho lásky a pomocných rukou; ale k tomu je potřebí zbavit se sobectví a nechtít dát vše jen právě svému vlastnímu dítěti.“⁵¹⁵

V souvislosti s citovanou pasáží můžeme uvažovat, zda A. Dratvová zaměňuje silné citové pouto, které může vzniknout mezi dítětem a rodičem (a to nikoli nutně biologickým), za sobectví. Nebo v dobré víře nabízí svým čtenářkám řešení, jak zlehčit krutý osud, a jak naložit s rozjitřenými city. Nezapomínejme, že dětská úmrtnost byla v té době mnohonásobně vyšší než dnes. Za zmínku stojí i absence otce dítěte v tomto textu. Jakoby se ho téma smrti dítěte oproti matce tolik bytostně netýkalo, protože dítě nebylo jeho jediným smyslem a náplní života, jak to předpokládá u ženy. V tomto kontextu si lze klást i otázku, proč A. Dratvová stále otevírá téma mateřství? Můžeme tím problematizovat její rozhodnutí zůstat bezdětná? Bylo toto rozhodnutí opravdu tak svobodné, jak proklamuje, nebo bylo natolik obtížné harmonizovat mateřství a vědeckou práci, že se rozhodla o to raději ani nepokusit?

A. Dratvová se netajila tím, že mateřství nevnímá jako úděl, který žena musí stůj co stůj naplnit. Tento její postoj se odrazil nejen v deníkových zápiscích, ale můžeme jej vyčíst třeba i z recenze, kterou napsala na knihu „Zrcadlo ženy“ autora (lékaře) Heinze Graupnera. Svoji recenzi nazvala „Biologický úděl ženy“ a oceňuje v ní, že autor se byl schopen přenést přes vnímání ženského světa pouze optikou mateřství. A. Dratvová knihu hodnotí takto: „Vyzdvihuje kladné stránky mateřství pro ozdravení ženy samé a doporučuje je co nejdelikátněji všem ženám, které jsou schopny mít děti. Je natolik obezřetný, že nedoporučuje mateřství za každou cenu, nýbrž jen to, které by bylo požehnáním nejen pro matku, ale i pro společnost. [...] I když jej (ženin biologický úděl – pozn. autorky) vidí jako lékař především v mateřství, přec jen připouští pro ženy i jinou činnost, než je činnost v kuchyni a dětském pokoji; ale přec jen by ženu nejraději viděl jen v této činnosti⁵¹⁶ – kdo prý ji má vykonávat, ne-li žena.“⁵¹⁷

Dratvová považovala mateřství za něco, co by ji zdržovalo od práce, hodnoty, kterou stavěla nejvýše. Nepřekvapí nás tedy, když 4. prosince 1931 do Deníku píše: „Ženského údělu se zbavím tím, že od nynějška budu sledovati jedinou linii; nedám se získat na žádnou stranu; jen v sledování určitého, úplného cíle je má budoucnost. Budu

⁵¹⁵ Dratvová, Albína. *Žena a doby, Žena a domov*, 15.1.1944, MÚA AV ČR, fond Albíny Dratvové, k. 4, i. č. 196.

⁵¹⁶ Pro porovnání toho, zda je Graupnerův text skutečně napsán tak, jak jej Dratvová interpretuje, by byl nutný jeho originální text, což je ovšem již nad rámec této práce.

⁵¹⁷ Dratvová, Albína. *Biologický úděl ženy. Recenze na knihu Heinze Graupnera Zrcadlo ženy*, Národní politika 3.8.1942. MÚA AV ČR, fond Albíny Dratvové, k. 5, i. č. 216.

pracovati jen ve filosofii přírodních věd, v ničem jiném.“⁵¹⁸ V Deníku několikrát používá spojení „ženský úděl“, který chápe jako cosi neměnitelného. Lze se tedy domýšlet, že přijímala genderový řád a vyrovnávala se s ním tím způsobem, že si osvojovala mužskou roli.

⁵¹⁸ Dratvová, A. *Deník 1921-1961. Scientific Diary*, s. 217.

5.3. Jiřina Popelová jako matka

Úplně jiný přístup k otázce mateřství lze uvést na příkladu Jiřiny Popelové⁵¹⁹. J. Popelová tím, že se jí podařilo skloubit mateřství a úspěšnou vědeckou kariéru, byla jednou z těch průkopnic, které, jak trefně popisuje Musilová – „narušovaly“ tradiční svět mužů orientovaný výhradně na profesní kariéru a úspěch a vnášely do něj hodnotu z privátního světa, kterou představovalo mateřství, respektive spojení kariéry s mateřstvím“.⁵²⁰

Popelová je v kontextu titulu tohoto exkurzu neobyčejnou postavou naší vědy nejen z toho důvodu, že se dovedla jako jedna z mála vědkyň prosadit v navýsost maskulinizovaném oboru, jakým je filozofie. To se fakticky podařilo i A. Dratvové. Popelová ale dokázala skloubit práci vědeckou a svůj soukromý život, do kterého v neposlední řadě patřila péče o dceru. Na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy promovala roku 1929. Dcera se jí narodila roku 1936, tedy tři roky před vypuknutím druhé světové války a v době, kdy Popelová mohla mít zejména profesní ambice. Nelehkou úlohu, kterou Popelová v tomto ohledu měla, potvrzuje i již citovaná studie Šaldové a Tupé o překážkách, na které mohou ženy ve vědě narazit. Jednou z nich je i dostupnost služeb péče o malé děti.⁵²¹

V pozůstalosti Jiřiny Popelové se – podobně jako u Albíny Dratvové – dochovaly její deníky. Rozdíl mezi zápisky obou filozofek je ale zásadně dán léty, kdy byly deníky psány. Deníky A. Dratvové deníky se datují od roku 1921, kdy jí bylo 30 let. Psala je tedy již jako dospělá žena. J. Popelová začíná své deníky psát v roce 1918, tedy ve svých 14 letech. Na tak mladičkou dívku texty překvapí hloubkou a zajímavou reflexí společenských dějů, které vyvrcholily vznikem samostatného Československa. V záznamu z 9. dubna 1918 J. Popelová formuluje svou představu o šťastné budoucnosti, kde vidí děti jako naprosto samozřejmou součást svého dospělého života. Zapsala si tehdy: „A najde-li člověk přítele, který by měl stejná přání, stejné ideály, tu pak již nemůže ničeho chyběti k jeho štěstí. A spojí-li se dva stejně cítící lidé čisté a šlechetné duše, svěří-li si vše a těší se

⁵¹⁹ Více o Popelové v kapitole 4.1. Byla o 13 let mladší než Dratvová. Považuji tedy za možné porovnávat podmínky, které provázely mateřství, jako podobné za života Jiřiny Popelové i Albíny Dratvové.

⁵²⁰ Musilová, D. *Uplatnění absolventek vysokých škol v období první republiky*, s. 175.

⁵²¹ Viz Šaldová, K. – Tupá, B. *Zvládnou to všechno sama. Zvládnou to všechno sama? Vědecká práce a rodina v sociálně-politickém kontextu*, s. 33.

navzájem a mají-li děti a vychovávají je v duchu svých tuh a myšlenek, zda-li to není ta pravá láska, ta pravá nekonečnost a nesmrtelnost lidstva.“⁵²²

O tom, že se J. Popelová nebála hovořit ani o svých nejnítěnějších pocitech, svědčí také velmi intimní, částečně biografická kniha esejů „Hovory s nenarozeným“, která odkazuje na její pobyt v Římě (1932-1933), kde získala doktorát Filozofické fakulty Královské římské univerzity. V Itálii se také seznámila s tehdejší stipendistou výtvarné akademie a svým pozdějším manželem Karlem Otáhalem. Přestože kniha „Hovory s nenarozeným“ vyšla až po válce, v roce 1946, z kontextu lze usuzovat, že základ vyslovených myšlenek byl položen již v době jejího těhotenství⁵²³ (dcera se narodila roku 1936) a právě pod dojmem pobytu v Itálii.

Kniha „Hovory s nenarozeným“ je nejen filozofickým zamyšlením. Dramatická podoba textu je jistě ovlivněna i faktem, že J. Popelová byla autorkou několika textů divadelních. Rozebírá zde nastávající mateřství až pateticky, ať už se vyznává z lásky k nenarozenému dítěti anebo z obav o to, jaký život ho čeká. Velmi niterně promlouvá k nenarozenému potomku např. v kapitole „Jak tě vychovat?“, kdy píše: „Čím více se stáváš pro mě fyziologickou realitou, tím méně dovedu s tebou o tobě teoretizovat. Cítíc v sobě první tvé pohyby, podobné nesmělému zařukání na bránu života, jsem zahrnuta pocitem tak teplé a výlučné přichylnosti, že vím – ty poslední měsíce před tvým zrozením a první po něm, budu tak plna tvé přítomnosti, že nebudu moci myslet na tvou budoucnost. Ale dnes ještě o tobě přemýšlím, nejen o tvém dnešku, ale o tvých zítřkách.“⁵²⁴

O podle všeho hezkém vztahu, který se jí povedlo vytvořit s dcerou, svědčí např. vzpomínka Vladimíra Justla, který v souvislosti s J. Popelovou uvedl: „Měla jediné dítě, Jiřinu, visela na ní. Dcera se k ní chovala také velmi hezky. Pracovala dlouhá léta (dcera Jiřiny Popelové – pozn. autorky) v Národní knihovně, já ji občas potkával, vždy jsme prohodili pár slov. Myslím, že ona věděla, že je ‚jen‘ dcera ‚velké matky‘, ale nijak ji to nevadilo. Ona byla prostě taky tak fajn, moc ochotná.“⁵²⁵ O tom, že s dcerou trávila i v pozdějším věku volný čas, vypovídá i další Justlova vzpomínka, kdy uvedl: „V létě 1963 byla založena Viola, v listopadu jsem tam uvedl z rukopisu Holanovu Noc s Hamletem, od května 1965 jsem se stal šéfem této ‚poetické vinárny‘. Nepamatuji se, kdy tam Jiřina Popelová přišla poprvé, ale vím, že tam byla nejdnou. Vodila tam i své žáky, přátele,

⁵²² *Z deníku Jiřiny Popelové*, in: *Filosofka Jiřina Popelová. Sborník ke 100. výročí narození a 20. výročí úmrtí významné české filosofky*, Praha 2005, s. 62.

⁵²³ V úvodu knihy např. Popelová píše: „Mluví s tebou, sotva tušeným – jsi zatím ve mně.“ Popelová, J. *Hovory s nenarozeným*. Praha: Václav Petr, 1946, s. 5.

⁵²⁴ Popelová, J. *Hovory s nenarozeným*, s. 19.

⁵²⁵ Citováno z rozhovoru autorky s Vladimírem Justlem, viz příloha č. 9.

přicházela se svou dcerou – téměř vždy mi po skončení nabídla rozhovor, často o tom, co právě slyšela. V říjnu 1976 jsem uvedl její eseje Hovory s nenarozeným.⁵²⁶

Že se J. Popelové skutečně povedlo zhostit se své mateřské role, vypovídají i vzpomínky její dcery. Podle nich byla J. Popelová starostlivou matkou, která dceři pomáhala při studiu, i když šlo o obor, se kterým se nejprve musela sama seznámit – o geologii. Později samozřejmě přijala i roli babičky⁵²⁷ a svým dvěma vnučkám věnovala volný čas, ať už je vyzvedávala ze školky anebo jim vyprávěla pohádky. V neposlední řadě její dcera ocenila i fakt, že se Popelová do poslední chvíle starala o svého nemocného muže. Svou matku charakterizovala slovy: „Měla vždy v sobě věrnost k svým milovaným, ke svým názorům na svět a život, ale zároveň byla k názorům druhých velmi tolerantní.“⁵²⁸

Zajímavé je, že J. Popelová ve svých textech obecně málokdy konkrétně hovořila o tématu mateřství, a to i když psala vysloveně o ženách. Jako jedna z možných interpretací se nabízí možnost, že je považovala za naprosto přirozenou součást života, kterou není třeba zdůrazňovat. Mohla ale také přirozeně jen tíhnout k tematizaci výchovy starších dětí, protože jí toto téma bylo blízké z titulu její profese. V jejích textech vůbec můžeme sledovat intenzivní zájem o problematiku vzdělávání dětí a mládeže, jehož základ, jak upozorňuje také Hájiček, můžeme připisovat i jejímu mnohaletému pedagogickému působení na středních školách.⁵²⁹

Podobně jako A. Dratvová, také J. Popelová ve svých textech často narážela na téma „ženy“. Nahlížela ale na postavení žen (nejen) ve vědě jinak než A. Dratvová, která se spíše stylizovala do maskulinní role. Popelová se ve svých textech často dotýkala historického významu „české ženy“⁵³⁰ a z mnoha jejích článků je patrná snaha o ženskou soudržnost, které se naopak A. Dratvová vyhýbala.

⁵²⁶ Justl, V. *Jen vzpomínka*, 37.

⁵²⁷ Viz příloha č. 24 – „babička“ Jiřina Popelová na procházce s kočárkem.

⁵²⁸ Kremerová, J. *Vzpomínka na matku*, s. 56.

⁵²⁹ Viz Hájiček, J. *Komeniologie: setkávání a střetávání*, s. 458.

⁵³⁰ Viz např. Popelová, Jiřina. *Česká žena v dějinách národa*. Národní práce 6.10.1940. MÚA AV ČR, fond Jiřiny Popelové, k. 12, i. č. 615.

5.4. Vědkyně nebo manželka? Fenomén „neviditelných“ manželek vědců

O manželkách vědců toho většinou víme velmi málo. Zmínku o těchto ženách můžeme někdy nalézt v archivních fondech, někdy v pamětech či dalších písemných dokumentech. Téma statusového fenoménu manželka vědce je tak pro nás velkou neznámou. Dílčí studie k danému tématu bychom snad mohli nalézt v teoretických pracích z oboru soudobých dějin či z oblasti genderových studií. Na rozsáhlejší odborné teoretické pojednání však tato oblast historického bádání (i bádání v oblasti vědy) stále čeká. V souvislosti s předkládanou prací téma manželek vědců představuje jiný úhel pohledu na zpracovávanou problematiku; následující text proto přináší exkurz k tématu a některé typické příklady.

Často se v literatuře (ale i v životě) setkáváme s konstatováním, jak nesmírně důležité je pro spokojený život harmonické rodinné zázemí. V pamětech významných mužských osobností české vědy je často uvedeno poděkování manželce, díky které mohl být vědecký život partnera tak plodný, v mnoha případech proto, že se tzv. obětovala pro rodinu na úkor své vlastní profesní dráhy. Lékař Vladimír Vondráček se např. vyjádřil o úloze své ženy v jeho životě těmito slovy: „Dvou věcí jsem v životě nikdy nelitoval, volby povolání lékařského s orientací psychologicko-psychiatrickou a sňatku se slečnou Drahorádovou. Jestliže někteří benevolentní lidé dojdou k názoru, že jsem v životě něco užitečného vykonal, je to ze značné části zásluha Mílyna. Tato útlá, inteligentní bytost dovede vždy v kritických situacích najít rychle nejlepší řešení. Celý život při mně věrně stojí, dělá mi sekretářku, pomáhala mi v ordinaci, píše na stroji moje věci, jezdí se mnou po světě, vede skvěle domácnost.“⁵³¹

Vcelku velmi podobně je v životopise Jaroslava Heyrovského charakterizována jeho paní, o níž autor životopisu, Jiří Koryta, uvádí: „Její neokázalé chování, příjemná, tichá povaha a pochopení pro jeho práci Jaroslava přesvědčily, že Marie Kořánová bude jeho ideální partnerkou pro celý život. Roku 1924 se zasnoubili a Marie dostala jako zasnubní dar přenosný psací stroj, na němž pak po léta psala Jarovi (tak mu říkala) korespondenci a publikace.“⁵³² Tyto dvě charakteristiky jsou si velmi podobné. A jsou typické či charakteristické pro postavení manželek významných vědců (obě ženy

⁵³¹ Vondráček, V. *Lékař dále vzpomíná (1920-1938)*, s. 90-91.

⁵³² Koryta, Jiří. *Jaroslav Heyrovský*. Praha: Melantrich, 1990, s. 46.

přepisovaly pro své manžele texty na psacím stroji, obě plnily v podstatě funkce sekretářky⁵³³).

Také chemik Otto Wichterle ve vzpomínkové knize o svém životě děkuje manželce a oceňuje zázemí, které mu pro jeho vědeckou činnost připravovala.⁵³⁴ Sama přitom měla vlastní vědecké ambice, které ale do značné míry zmařila druhá světová válka. Otto Wichterle měl již v roce 1938 domluven roční studijní pobyt v pařížském Pasteurově institutu s tím, že na Sorbonně začne lékařská studia jeho – tehdy novomanželka Linda. Do toho ovšem zasáhly tragické události a brzy nato válka.⁵³⁵ O. Wichterle byl o generaci mladší než V. Vondráček a J. Heyrovský. Wichterleho manželka nezačala studovat nikoli kvůli sňatku, ale kvůli vypuknutí druhé světové války. Průběh jejího manželství je už dál ale podobný těm, jaké měla Marie Heyrovská i Míla Vondráčková. Nabízí se tedy úvaha, že status manželky vědce, jako inteligentní a podporující partnerky, je platný pro různá historická období.

Hovořím-li o typičnosti postavení manželek vědců, mám na mysli především generaci prvních vysokoškolských studentek, přibližně až do 60. let 19. století. Jak totiž uvádí Bahenská – Hezcková – Musilová, až do této doby byl respektován fakt, že středobodem života ženy je domov a rodina a tomu je automaticky podřízeno veškeré její jednání.⁵³⁶ Příkladem, který potvrzuje tento předpoklad, může být např. osud Bohuslavy Rajské, která rezignovala na své četné aktivity ve veřejném životě (zřídila vlastní dívčí školu ve Vodičkově ulici v Praze, přednášela žákyním v Amerlingově Budči, vedla práce na plánovaném Všenaučném slovníku pro ženštiny) ihned po sňatku s básníkem Františkem Ladislavem Čelakovským.⁵³⁷

Samotné spojení rodiny a práce bylo pro ženy obtížně realizovatelné až do první světové války, protože platilo nepsané pravidlo, že v případě sňatku se žena svého povolání vzdá a bude se věnovat rodině, dětem, domácnosti, péči o manžela. Některé profese byly dokonce před sňatkem chráněny zákonem. Tzv. celibát učitelek, uzákoněn v Čechách § 51 zemského zákona z 27. ledna 1903, byl zrušen až zákonem z roku 1919.

⁵³³ Marie Heyrovská dělala i sekretářku na Heyrovského pracovišti, Ústavu fyzikální chemie v Praze. Viz Koryta, J. *Jaroslav Heyrovský*, s. 68.

⁵³⁴ Viz Wichterle, Otto. *Vzpomínky*. Praha: Academia, 2007, s. 206.

⁵³⁵ Viz Wichterle, O. *Vzpomínky*, s. 61. Více také viz Ďurčanská, Michaela. *Osudy českých vědců za druhé světové války*. Bakalářská práce. FHS UK, 2003, s. 47.

⁵³⁶ Bahenská, M. – Hezcková, L. – Musilová, D. *Ženy na stráž! České feministické myšlení 19. a 20. století*, s. 11.

⁵³⁷ Bahenská, M. – Hezcková, L. – Musilová, D. *Ženy na stráž! České feministické myšlení 19. a 20. století*, s. 11.

Podle tohoto zákona, jakmile učitelka uzavřela manželství, dobrovolně (!) se tím vzdala možnosti vykonávat své povolání.⁵³⁸

V této souvislosti je zajímavé sledovat partnerství, která spojila dvě vědecké osobnosti. Bylo nutně pravidlem, že v takové dvojici to byla žena, kdo rezignoval na svůj vlastní profesní růst? Je zde příklad již zmiňované Marie Heyrovské, která sice před sňatkem studovala filozofickou fakultu,⁵³⁹ nicméně autor Heyrovského životopisu Jiří Koryta upozorňuje na její podíl na objevu polarografu v tom smyslu, že vytvořila dobré rodinné zázemí a umožnila tak Heyrovskému klid na jeho vědecké bádání. V protikladu k tomu Jiří Koryta uvádí, že vědecký přínos Bertranda Russella mohlo negativně poznamenat jeho pět nevydařených manželství. Koryta si také klade otázku, zda Pierre Curie měl ideální domácí podmínky pro rozvoj svého talentu v manželství s Marií Curie. A po přečtení životopisu Marie Curie si Koryta odpovídá negativně.⁵⁴⁰

V souvislosti s úvahami Jiřího Koryty by bylo možné namítnout, že to samé mohlo platit i opačně. Můžeme snad v duchu tehdejších společenských předsudků teoretizovat, že kdyby Marie Curie zůstala svobodná, dosáhla by toho ve vědě ještě více? Po přečtení stejného životopisu jako Koryta se přikláním k úvaze, že tohle vědecké manželství bylo přínosem pro oba. Z textu je jasné, že manželství nebylo tzv. sňatkem z rozumu. Autorka např. tvrdí, že Marie byla pro svého manžela „zároveň předmětem lásky i intelektuální partnerkou“⁵⁴¹, nebo že „Pierre Curie [...] nepřestával projevovat stejnou úctu k práci své ženy jako ke své práci vlastní...“⁵⁴². Pierre Curie svou manželku ve vědecké práci podporoval, jejich spolupráce byla určitě plodná, když přinesla oběma Nobelovu cenu.

Můžeme uvažovat, zda i v tomto vědecky naprosto rovnocenném vztahu tak v důležitých momentech ustupovala do pozadí právě žena? Důvod k těmto úvahám by mohl zavdat například popis scény, kdy manželé Curieovi přebírali Nobelovu cenu. V životopise Marie Curie je popsána takto: „Povinnou přednášku laureáta o odměněném díle prosloví samozřejmě Pierre, třebaže Marie je rovněž nositelka Nobelovy ceny. On je na pódiu, ona v sále.“⁵⁴³ Byli rovnocennými vědeckými partnery, přebírali cenu za společný objev, nesmírně významnou cenu, a na pódiu je jen Pierre. Byla to snad jejich

⁵³⁸ Bahenská, M. – Hezcková, L. – Musilová, D. *Ženy na stráž! České feministické myšlení 19. a 20. století*, s. 12.

⁵³⁹ Viz Koryta, J. *Jaroslav Heyrovský*, s. 46.

⁵⁴⁰ Koryta, J. *Jaroslav Heyrovský*, s. 46.

⁵⁴¹ Giroud, Françoise. *Úctyhodná žena*. Praha: Odeon, 1987, s. 66.

⁵⁴² Giroud, F. *Úctyhodná žena*, s. 64.

⁵⁴³ Giroud, F. *Úctyhodná žena*, s. 118.

dohoda, vzdala se Marie dobrovolně chvíle slávy, nebo tímto krokem vyšli vstříc dobovým konvencím?⁵⁴⁴

Typický příklad manželky, která pomohla partnerovi k vědeckým úspěchům je Srbka Mileva Marićová, která patřila k první generaci žen, jež vystudovaly vysokou školu ve Švýcarsku, kde mohly jako v jedné z prvních evropských zemí studovat ženy univerzitu. Její manželství s Albertem Einsteinem bylo zpočátku velmi šťastné a vědecky plodné, Einstein sám připouštěl její obrovský podíl na vzniku teorie relativity. V roce 1905 např. Marićová přátelům sdělila: „Před nedávnem jsme dokončili nesmírně významnou práci, která mého muže proslaví po celém světě.“⁵⁴⁵ Marićová byla sama vědecky činná, např. s Paulem Habichtem pracovala na konstrukci influenční elektriky na měření nízkých elektrických napětí pomocí multiplikačního principu. Výsledkem jejich práce byl patent přístroje. Patent byl předložen pod jmény Einstein – Habicht. Když se Habicht Marićové ptal, proč v patentu neuvede své křestní jméno, odpověděla: „A proč? My dva (s manželem – pozn. autorky) jsme přece Ein Stein.“⁵⁴⁶ (viz význam slov v překladu – „jeden kámen“ – pozn. autorky). Tento příklad je skutečně ilustrativní a připomíná termín Pierra Bourdieu naučená bezmocnost⁵⁴⁷, kdy ženy přijímaly úděl „té druhé“, neviditelné, vlastně absolutně dobrovolně, dá se říci, že až s pocitem štěstí, s nadšením.

Milevin otec později vyprávěl svému synovi, že jednou od něj Einstein odmítl finanční dar se slovy: „Nevzal jsem si vaši dceru kvůli penězům, ale protože ji miluji, protože ji potřebuji, protože tvoříme jednu bytost. Za všechno, co jsem dokázal a čeho jsem dosáhl, vděčím Milevě. [...] Bez ní bych výzkumy ani nezačal, ani nedokončil.“⁵⁴⁸ Oba tedy jinými slovy říkají, že jsou jedno tělo a jedna duše, ale tato bytost je zjevně Albert, protože jemu přinesla jejich spolupráce veškerý věhlas. I když svůj vztah zabalí do krásných slov, jsou „Ein Stein“, je to jen jazyková hra, kde Mileva je tím doplňkem, protože i to příjmení je Albertovo.

⁵⁴⁴ Manželé Curieovi představují ovšem spíše vzácný případ dvojice, v níž je žena slavnější než muž. V době, kdy tuto cenu dostali, byl ale spíše Pierre tím známějším v obecném povědomí. Ke slávě Marie přispělo později i to, že po tragické smrti manžela v roce 1906 pracovala již sama, nikoli jako součást dvojice, manželského páru. Stala se první profesorkou Sorbonny, v roce 1911 dostala svou druhou Nobelovu cenu. Prokázala tedy, že se prosadí i bez manželovy spolupráce.

⁵⁴⁵ Trbuhovičová-Gjuričová, Desanka. *Ve stínu Alberta Einsteina. Tragický život Milevy Einsteinové-Marićové*. Praha: Academia, 2007, s. 80.

⁵⁴⁶ Trbuhovičová-Gjuričová, D. *Ve stínu Alberta Einsteina. Tragický život Milevy Einsteinové-Marićové*, s. 74.

⁵⁴⁷ Více o tomto fenoménu v kapitole 2.3. Historické pozadí úlohy žen v otázce vzdělávání.

⁵⁴⁸ Trbuhovičová-Gjuričová, D. *Ve stínu Alberta Einsteina. Tragický život Milevy Einsteinové-Marićové*, s. 81.

Vědeckou spoluprací této dvojice narušilo narození dvou synů (roku 1904 Hanse Alberta a 1910 Eduarda). Kvůli péči o syny a o domácnost neměla už Mileva Einsteinová tolik času pomáhat Einsteinovi s matematickými výpočty, a tak Einstein začal řešit vědecké problémy se svými kolegy. Mileva Einsteinová, která de facto obětovala vědeckou kariéru rodině, skončila opuštěná, protože manželství dospělo k rozvodu a Einstein se znovu oženil. To vše za vydatné podpory Einsteinova příbuzenstva, které se od začátku o jeho první ženě vyjadřovalo jako o „nevzhledné, málo inteligentní Milevě, která není tak slavného muže hodná“⁵⁴⁹. Velmi výmluvný je i Einsteinův výrok z pozdějších let, který pronesl k jednomu z kolegů: „Jsem rád, že moje žena (míněna druhá žena Elsa – pozn. autorky) vědě vůbec nerozumí. [...] Moje první žena jí totiž rozuměla.“⁵⁵⁰ V těchto výrociích můžeme sledovat zajímavý paradox – podle Einsteina Mileva vědě rozuměla, podle příbuzných byla „málo inteligentní“. Příbuzní těžko mohli myslet, že Mileva při jejím vzdělání postrádá inteligenci. Můžeme zde uvažovat, že jejich urážlivé vyjádření je spíše synonymem pro nedostatek pokory před konvencemi, kterou postrádala. Mileva netáhla k péči o domácnost, naopak byly patrné její vědecké schopnosti. Tím tedy vybočovala z normy, čímž jistě „dráždila“ příbuzné.

Druhá Einsteinova žena Elsa naopak jejich představě o ženě jako strážkyni domácího krbu plně vyhovovala. A Einsteinovi ostatně taky, když prohlásil, že „naštěstí“ vědě nerozumí. Dříve si ale vědeckou spoluprací s Milevou nemohl vynachválit a přiznával, že má lví podíl na jeho teorii relativity. Tento rozpor v jeho výrociích je opět patrný. Může snad vyjadřovat žárlivost, vědomí vlastní slabosti, lítost, že dříve přiznal Mileviny zásluhy?

Vrátíme-li se do českého prostředí, i v naší historii je několik vědeckých párů, kde manželka ustoupila do pozadí a pomáhala ve vědecké práci manželovi. Takovým příkladem je manželství historiků Bedřicha Mendla a Eleonory Mendlové (rozené Mráčkové). Šlo o šťastný svazek, ze kterého vzešly tři děti – Eleonora (narozena 1918), Dušan (narozen 1919) a Milena (narozena 1921).⁵⁵¹ Mendlův osud byl tragický. Spáchal sebevraždu v roce 1940, když byl v důsledku svého židovského původu nucen opustit Univerzitu Karlovu a předat vedení Státního ústavu historického do rukou historika

⁵⁴⁹ Trbuhořicová-Gjurićová, D. *Ve stínu Alberta Einsteina. Tragický život Milevy Einsteinové-Marićové*, s. 114.

⁵⁵⁰ Citováno podle Trbuhořicová-Gjurićová, D. *Ve stínu Alberta Einsteina. Tragický život Milevy Einsteinové-Marićové*, s. 159.

⁵⁵¹ Míšková, Alena – Paďourek, Jan. *Bedřich Mendl 29. srpna 1892 – 28. září 1940*. In: *Vědecká konference k 100. výročí narození Bedřicha Mendla, prvního profesora hospodářských dějin Univerzity Karlovy 1898-1992*. Praha, 1997, s. 12.

Františka Roubíka. Rodinu podle všeho velmi miloval, ve své poslední vůli mimo jiné uvedl: „Jsem na konci svých sil, nemohu již déle přihlížeti ústrkům, jež pro mne musí trpěti má rodina.“⁵⁵² Na vědecké konferenci, věnované 100. výročí narození Bedřicha Mendla, připomenul jeho syn, Ing. Dušan Mendl, význam Mendlovoy manželky, když uvedl: „Z uspořádání konference a ze vzpomínek na otce by měla obzvláštní radost má matka, Eleonora Mendlová, jež – sama historička – otci vydatně pomáhala v jeho ediční činnosti a ve válečných letech i později věnovala velké úsilí uchování jeho vědecké pozůstalosti. Snažila se, ač mnohdy marně, o vydání těch prací, které zůstaly v rukopise. Po léta zpracovávala rejstřík k poslednímu díku Regest vydaných otcem a jednou z radostí jejích posledních let bylo nalezení cesty, jak tento rejstřík vydat, i když jen jako interní tisk Ústavu čs. dějin ČSAV.“⁵⁵³

Dušan Mendl i v další vzpomínce na matku hovořil o tom, že byla jeho otci rovnocenným intelektuálním partnerem. Uvedl: „Věci odborné probíral s naší matkou, ta byla též historičkou, i když po uzavření sňatku již nesložila závěrečné zkoušky. [...] Vše, co se týkalo historického světa, ji živě zajímalo, myslím, že většinu jmen historiků a faktů vážících se k těmto jménům jsme znali spíše od ní než od otce.“⁵⁵⁴ Na příkladu Elenory Mendlové je zajímavé, že ji takto hodnotí nikoli manžel, jako v případech předchozích, ale syn. Dušan Mendl vlastně hodnotí vztah svých rodičů, živý zájem své matky o obor, který cítil jako dítě v jejích hovorech s otcem.

Její zásluhy na manželově díle nepřímo potvrzuje ve svém dopise i historik Josef Pekař, když Bedřichu Mendlovi napsal: „Brno by se mělo Vám odvděčiti čestným měšťanstvím a vzpomenouti také paní choti, která tolik času věnovala korekturám.“⁵⁵⁵ Pekař, skutečně významná osobnost naší historie, zde mluvil o obsáhlé edici středověké Knihy počtů města Brna.

Příkladem páru, v němž se ze vztahu profesor – žákyně stalo manželství, jsou Vojtěch Birnbaum (habilitovaný roku 1919 v oboru dějiny umění) a jeho žena, Alžběta Birnbaumová⁵⁵⁶. Birnbaumová byla o hodně mladší než její manžel. Jako historička umění

⁵⁵² Z dopisu na rozloučenou Bedřicha Mendla ze 24.9.1940. MÚA AV ČR, fond Bedřicha Mendla, k. 1, i. č. 1. Citováno podle Ďurčanská, M. *Osudy českých vědců za druhé světové války*, s. 54.

⁵⁵³ *Závěrečné poděkování Ing. Dušana Mendla*. In: Vědecká konference k 100. výročí narození Bedřicha Mendla, prvního profesora hospodářských dějin Univerzity Karlovy 1898-1992. Praha, 1997, s. 179.

⁵⁵⁴ *Závěrečné poděkování Ing. Dušana Mendla*, s. 180.

⁵⁵⁵ Viz Dopis Josefa Pekaře Bedřichu Mendlovi ze 17.9.1935. In: Vědecká konference k 100. výročí narození Bedřicha Mendla, prvního profesora hospodářských dějin Univerzity Karlovy 1898-1992. Praha, 1997, s. 201. Originál dopisu viz MÚA AV ČR, fond Bedřicha Mendla, k. 4, i. č. 242.

⁵⁵⁶ Alžběta Birnbaumová byla spolužačkou Růženy Vackové. Podle vzpomínek Zdeňka Pousty nechybělo mnoho a manželkou Vojtěcha Birnbauma se mohla stát R. Vacková. Ta po celý zbytek života V. Birnbauma velice ctěla a svého odmítnutí zřejmě litovala. Viz příloha č. 20 – rozhovor se Zdeňkem Poustou.

však byla uznávanou odbornicí. Na jejich vědecké manželství vzpomíná ve svých pamětech historik Zdeněk Kalista: „Alžběta Birnbaumová byla kdysi mou spolužačkou v uměleckohistorickém semináři... [...] Jmenovala se tehdy Brendlová, byla provdána za docenta zoologie na přírodovědecké fakultě Karlovy univerzity Václava Breindla, a třeba jen o rok (či málo víc) starší než já, měla už dvouletého syna Vašíka. Později se rozvedla a provdala se za svého učitele Vojtěcha Birnbauma. Bylo to podivné soužití: Alžběta byla svému značně staršímu manželovi opravdu plně oddána, žila jím, jako málo žen vnitřně žije svým mužem. Ale jako se mu sama cele oddávala, tak chtěla i jeho mít cele pro sebe.“⁵⁵⁷

Jak vzpomíná Kalista⁵⁵⁸, po smrti manžela v roce 1934 to neměla A. Birnbaumová lehké. Kolegové – její i V. Birnbauma – jí dávali za vinu jeho smrt, kterou měla způsobit její „náročivost“. Z. Kalista označuje tyto řeči za klepy a naopak se domnívá, že smrt manžela byla pro A. Birnbaumovou opravdovou ranou.⁵⁵⁹ V roce 1947 pak vydala pod názvem *Listy z dějin umění* soubor statí, článků a přednášek svého manžela. A. Birnbaumová sama přitom byla ve svém oboru stále činná, nestala se v manželství pouhou oddanou partnerkou. To by jí zřejmě nedovolila ani její vitální, živelná povaha.⁵⁶⁰

Hana Havelková, která se tématem žen vědkyň v současné době zabývá, upozorňuje na skutečnost, že vědkyně téměř ve sto procentech případů žijí ve dvoukariérovém manželství, neboť jsou vlastně kulturními tlaky nuceny ke sňatku s přinejmenším stejně intelektuálně úspěšným mužem. Příkladem toho, jak kultura působí na manželství, budiž model úspěšná žena, která musí řešit psychické problémy méně úspěšného muže. Jemu totiž tradice velí zastávat ve vztahu a v rodině dominantní postavení a společnost jiný model netoleruje a nepřijímá. Žena pak raději zakrývá a bagatelizuje své úspěchy, čímž si vykupuje své provinění (to, že je úspěšná) proti tradičnímu řádu povinnostmi manželky.⁵⁶¹

⁵⁵⁷ Kalista, Z. *Po proudu života* (2), s. 371.

⁵⁵⁸ Ostatně i Zdeněk Kalista se oženil se studentkou historie, kterou poznal, když působil v historickém semináři jako asistent. Sám na to vzpomíná slovy: „V novém semestru, který zahájil v říjnu 1928, začala se objevovat v zadních lavicích naší seminární cvičebny mladá, jednadvacetiletá blondýna, žačka Václava Novotného, která tu sháněla informace pro svoji práci o Janu Očkovi z Vlašimě. Povšiml jsem si tohoto děvčete, pomáhal jsem jí – a rozvinula se historie, o níž vyprávím opět na jiném místě svých pamětí a která skončila 6. ledna 1929 mým zasnoubením a 1. června toho roku pak mým sňatkem s Marií Razímovou.“

Citováno podle Kalista, Z. *Po proudu života* (2), 132.

⁵⁵⁹ Viz Kalista, Z. *Po proudu života* (2), 372.

⁵⁶⁰ Viz Kalista, Z. *Po proudu života* (2), 372.

⁵⁶¹ Havelková, H. *České badatelky mezi východem a západem: komparativní pohled*. Online, navštíveno 15.7.2011.

Podle Hany Havelkové toto neplatí u mužů – vědců. Řada z nich má totiž doma partnerku s nižším vzděláním nebo bez kariérových ambicí, která mu doma vytváří zázemí.⁵⁶² Muži si naopak takový asymetrický vztah mohou dovolit se společenským požehnáním, protože tradičně je úděl ženy situován do domácnosti, žena v tomto (podřízeném) postavení je tedy společensky velmi akceptovatelná jako jakási podpůrná osoba manžela – vědce. Tento model tak přetrval od 19. století dosud, takže přes veškeré snahy o rovný přístup, ať už ve společnosti nebo v podmínkách vědeckého bádání obecně, tento model partnerství přežívá posilován společenskými a kulturními postoji.

Ač oba vědecky činní, z dvojice Albert a Mileva Einsteinovi zná celý svět jen Alberta Einsteina. O manželce Bedřicha Mendla lze nalézt jen minimum informací, přestože se podílela na vzniku jeho díla. Dalším příkladem může být manželství epidemiologa Karla Rašky a farmakoložky Heleny Raškové. Ve vzpomínkách žáků na Karla Rašku⁵⁶³, jeho život a dílo, není jediná zmínka o jeho manželce, která mu byla velice oddána a sama si vybuodovala ve svém oboru světový ohlas. Podobné příklady poukazují na jakýsi fenomén, kdy žena v rovnocenném partnerském soužití ustupuje do pozadí a zneviditelňuje sebe a své schopnosti ve prospěch manžela.

Typická je také skutečnost, že ve dvoukariérovém manželství je to zpravidla muž, kdo dosáhne lepšího postavení ve svém oboru. Tento trend se, jak je vidět i z uvedených příkladů, za desetiletí příliš nezměnil. Svůj podíl na tom jistě mají přetrvávající stereotypy ve společnosti, otázka moci, přístupu ke zdrojům. Ženy ve vědeckých manželstvích a ve vědě obecně pak tato asymetrie zneviditelňuje, což podporuje povědomí, že muži dosáhli na vědeckém poli nepoměrně větších úspěchů než ženy. Tím je zase zpětně posilován stereotyp, že jejich místo je v rodině.

Právě proto, že mnoho manželek vědců po sňatku ustoupilo od svých vlastních vědeckých ambicí a byly oporou manželovi (nejen ve smyslu udržování rodinného krbu, ale také ve smyslu intelektuálním), je na místě toto téma alespoň otevřít a připomenout jejich podíl na významu vědecké práce jejich manžela, přestože v obecném povědomí jsou takřkajíc neviditelné.

⁵⁶² Havelková, H. *České badatelky mezi východem a západem: komparativní pohled*. Online, navštíveno 15.7.2011.

⁵⁶³ Viz Aldová, Eva. *Epidemiolog a mikrobiolog Karel Raška (17.11.1909-21.11.1987)*. In: *Učenci očima kolegů, žáků a následovníků*. Praha: Academia 2007, s. 9-29.

6. ZÁVĚR

Druhá světová válka bezesporu citelně poznamenala naši vědeckou pospolitost. Otřes pro ni představovalo zejména zavření vysokých škol a s ním přerušeni kontinuity ve výchově nové vědecké generace. Došlo i k narušení a zprerthání mezinárodní vědecké spolupráce. Na otázku, jaké postavení měly za druhé světové války ženy v české vědě, je nutné odpovídat v širších souvislostech. Jak vyplývá ze statistických údajů (viz kapitola 3. Síť vědeckých institucí české vědy v době druhé světové války), bylo zastoupení žen na vysokých postech naší vědy velmi malé již před vypuknutím druhé světové války. Ta onu lehce vzestupnou tendenci, s níž se ženy do vyšších vědeckých kruhů dostávaly, zastavila na čas téměř úplně.

Krize, kterou české vědě druhá světová válka přinesla, neznamenal jen existenční ohrožení pro lidi, kteří byli zbaveni akademické kariéry. Je nutné vnímat i přesah psychologický, kdy se s nastalou situací musel každý jedinec vyrovnat po svém. V činnosti vědeckých společností té doby jsou jasně patrné tendence – nesloužit novému režimu, pokusit se co nejméně narušit kontinuitu vědeckého bádání. Ale i přes tyto snahy se dá označit období druhé světové války pro naši vědu jako období stagnace. Vědecké společnosti v té době svolávaly své vedení k oficiálním schůzkám jen minimálně. Byl by od nich vyžadován kladný postoj k Říši. V opačném případě by byla ohrožena existence těchto společností. Došlo tedy k tomu, že noví členové byli v době války zvoleni jen ve výjimečných případech. Tím byla cesta našich vědkyň do těchto společností v době druhé světové války prakticky uzavřená. To samé platí o situaci na vysokých školách.

Nacisté měli plány k likvidaci české vědy dobře připravené. Počínaje eliminací nové vědecké generace, jejíž obnovení pak trvalo několik let. Dále, jak již bylo výše uvedeno, eliminovali vliv vědeckých společností i jejich působení mezinárodní. Do redakcí časopisů dosazovali své lidi, takže ovlivňovali i publikace již připravené k tisku. Fakt, že svými represemi zastavili i pronikání stále většího počtu našich vědkyň do maskulinizované vědecké komunity, už byl jakousi nadstavbou, která šla s ostatními zásahy nacistů ruku v ruce.

Přesto měla v době druhé světové války česká věda několik velmi výrazných ženských osobností. Je jisté, že potřebujeme vzory jako jsou Albína Dratvová, Jiřina Popelová, Milada Paulová, Eliška Vozábová, Anna a Albína Honzákovy, Růžena Vacková, Helena Rašková a další, abychom akcentovali tradici vzdělaných žen. V případě Jiřiny Popelové a Heleny Raškové bych navíc přidala významné poselství a motivační efekt pro

ženy ve vědě. Na jejich příkladu vidíme, že je možné prosadit se i za nelehkých okolností a za nepříznivých podmínek a ještě práci vědeckou skloubit s rolí matky. Jakkoli je jejich odkaz inspirující, neměl by se ale stát (a jejímu podobné osudy) záminkou k omluvě nerovnoprávného postavení žen ve vědě.

Ženy jsou stále ve společnosti primárně spojovány s mateřstvím. Je proto třeba zdůraznit i tlak ze strany okolí, dilema volit kariéru či rodinný život, které prožívaly v tomto směru naše první akademičky. Ze statistik a faktů lze leccos vyvodit, ovšem nic není v tématu tak osobním, jakým je mateřství cennější, než samotná výpověď jednotlivých žen. Doba, ve které žily, absentovala potřebu tematizovat jej ve veřejném diskurzu.

V tomto směru lze považovat za výjimečné, že se v díle a pozůstalosti dvou významných českých filozofek, spjatých s Karlovou univerzitou, zachovaly prameny, z nichž lze k tématu mateřství vyčíst naprosto konkrétní věci. Jisté je, že obě filozofky – Albína Dratvová i Jiřina Popelová – toto téma ve svém díle, denících či korespondenci nepomíjely, ale naopak tematizovaly, bylo pro ně důležité. Můžeme říci, že tehdejší společnost, která nahlížela na ženy právě prizmatem mateřství, přiměla obě filozofky zabývat se tímto tématem, aby konfrontovaly svůj pohled se svým vlastním postavením ve společnosti. Každá navíc uchopila tento fenomén úplně odlišným způsobem. To lze přičíst jejich osobní historii, povahovým rysům apod. Je zajímavé tyto přístupy porovnat a vztáhnout je k interpretaci genderovanosti vědecké komunity i celé společnosti dané doby.

Závěrem lze konstatovat, že ač se nacistům svým drastickým zásahem do české vědy nepřímo podařilo i zbrzdit plynulý nárůst počtu žen – vědkyň, zastávajících významné posty v naší vědecké komunitě, podíl těchto vědkyň na přínosu české vědě byl přesto značný. Když jim bylo nacisty znemožněno oficiálně pokračovat ve vědecké práci a v kariérním růstu, řada z nich (např. Jiřina Popelová) využilo dobu války k tomu (a zde hovoříme nejen o ženách), že pracovaly na svých textech, které vyšly tiskem až po válce. Už jejich poselství a jednotlivé životní příběhy, které fungovaly jako vzory, byly přinejmenším inspirací další (a nejen té) generaci studentek.

7. POUŽITÉ PRAMENY A LITERATURA

7.1. Archivní prameny

LITERÁRNÍ ARCHIV PAMÁTNÍKU NÁRODNÍHO PÍSEMNICTVÍ (LA PNP)

Fond Sdružení vysokoškolsky vzdělaných žen:

Dopis SVVŽ neznámému ministrovi, 21.12.1938, LA PNP, fond Sdružení vysokoškolsky vzdělaných žen, k. 1, i. č. 1619.

Dopis SVVŽ prezidentu T. G. Masarykovi, 1932, LA PNP, fond Sdružení vysokoškolsky vzdělaných žen, k. 1, i. č. 1617.

Dopis SVVŽ prezidentu T. G. Masarykovi, 1933, LA PNP, fond Sdružení vysokoškolsky vzdělaných žen, k. 1, i. č. 1618.

Jednatelská zpráva z let 1923-1925, LA PNP, fond Sdružení vysokoškolsky vzdělaných žen, k. 1, i. č. 1569.

Korespondence František Pastrnek - SVVŽ, LA PNP, fond Sdružení vysokoškolsky vzdělaných žen, k. 1, i. č. 1602.

Seznam členek SVVŽ, LA PNP, fond Sdružení vysokoškolsky vzdělaných žen, k. 1, i. č. 1573.

Statistika sestavená Libuší Pajerovou pro SVVŽ, LA PNP, fond Sdružení vysokoškolsky vzdělaných žen, k. 1, i. č. 1708.

Stanovy SVVŽ, LA PNP, fond Sdružení vysokoškolsky vzdělaných žen, k. 1, i. č. 1566.

Vlastní životopis Milady Paulové, LA PNP, fond Sdružení vysokoškolsky vzdělaných žen, k. 2, i. č. 1703.

Zemská zpráva politická, LA PNP, fond Sdružení vysokoškolsky vzdělaných žen, k. 1, i. č. 1615.

MASARYKŮV ÚSTAV AKADEMIE VĚD ČESKÉ REPUBLIKY (MÚA AV ČR)

Osobní fond Jiřiny Popelové:

POPELOVÁ, Jiřina. *Dobové zhodnocení pocitů, nálady a postoje české mládeže v kritickém období 1938-1939*. Blíže nedatováno. MÚA AV ČR, fond Jiřiny Popelové, k. 22, i. č. 867.

Korespondence Sáva Racek – Jiřina Popelová. MÚA AV ČR, fond Jiřiny Popelové, k. 2, i. č. 191.

Korespondence Sláva Koháková – Jiřina Popelová. MÚA AV ČR, fond Jiřiny Popelové, k. 1, i. č. 126.

Osobní fond Albíny Dratvové:

Dopis vedení MAP Albíně Dratvové, kterým byla jmenována externím členem komise pro organizaci domácnosti, MÚA AV ČR, fond Albíny Dratvové, k. 1, i. č. 1.

Korespondence Marie Režná – Albína Dratvová. MÚA AV ČR, fond Albíny Dratvové, k. 1, i. č. 73.

Korespondence Zdeněk Janík – Albína Dratvová. MÚA AV ČR, fond Albíny Dratvové, k. 1, i. č. 29.

Fond Orientálního ústavu:

Návrh na nová členství v Orientálním ústavu, MÚA AV ČR, fond Orientálního ústavu, k. 6, i. č. 19.

Návrh prezidentu republiky na jmenování prvních členů Orientálního ústavu, MÚA AV ČR, fond Orientálního ústavu, k. 6, i. č. 19.

Osobní spis Madelaine Vokounové-Davidové. MÚA AV ČR, fond Orientálního ústavu, k. 6, i. č. 19.

Osobní spis Pavly Fořtové-Šámalové. MÚA AV ČR, fond Orientálního ústavu, k. 6, i. č. 19.

Osobní spis Vlasty Kálalové di Lottiové. MÚA AV ČR, fond Orientálního ústavu, k. 6, i. č. 19.

Seznamy členů Orientálního ústavu v letech 1931-1948, MÚA AV ČR, fond Orientálního ústavu, k. 6, i. č. 19.

Fond Slovanského ústavu:

Dopis Ministerstva školství a národní osvěty prezidiu Slovanského ústavu ze dne 13. června 1940, MÚA AV ČR, fond Slovanského ústavu, k. 8, i. č. 43.

Dopis předsedy Slovanského ústavu Murka Ministerstvu školství a národní osvěty ze dne 26. červa 1940, MÚA AV ČR, fond Slovanského ústavu, k. 8, i. č. 43.

Protokol o zasedání volební komise Slovanského ústavu ze dne 18. ledna 1929, MÚA AV ČR, fond Slovanského ústavu, k. 8, i. č. 43.

Fond spolku Lotos:

Finanční bilance spolku Lotos z 22. března 1938, MÚA AV ČR, k. 1, i. č. 281.

Statuten für den deutschen naturwissenschaftlich-medicinischen Verein für Böhmen „Lotos“, MÚA AV ČR, k. 1, i. č. 1.

**ÚSTAV DĚJIN UNIVERZITY KARLOVY A ARCHIVU UNIVERZITY
KARLOVY (ÚDAUK)**

Fond Elišky Vozábové:

Korespondence Albína Honzákova – Eliška Vozábová. Osobní fond Elišky Vozábové, ÚDAUK.

Fond Filozofická fakulta:

Osobní spis Antonie Dickertové, fond Filozofická fakulta, ÚDAUK.

Osobní spis Flory Kleinschnitzové, fond Filozofická fakulta, ÚDAUK.

Osobní spis Milady Paulové, fond Filozofická fakulta, ÚDAUK.

Fond Filozofická fakulta Německé univerzity (FF NU):

Dopis Eugena Rippla Erichu Hofmannovi, 26. prosince 1942. ÚDAUK, FF NU, k. 95, i. č. 1074.

Posudek Edmunda Schneeweise na Drahomíru Stránskou, 2. listopadu 1942. ÚDAUK, FF NU, k. 95, i. č. 1074

Posudek Josefa Pfitznera na Miladu Paulovou, 27. listopadu 1942. ÚDAUK, FF NU, k. 95, i. č. 1074.

Posudek neznámého autora na Růženu Vackovou a Jindřicha Čadíka, nedatováno. ÚDAUK, FF NU, k. 95, i. č. 1074.

7. 2. Dobová a vzpomínková literatura

ALDOVÁ, Eva. *Epidemiolog a mikrobiolog Karel Raška (17.11.1909-21.11.1987)*. In: Učenci očima kolegů, žáků a následovníků. Praha: Academia, 2007, s. 9-29.

ČERNÝ, Václav. *Paměti 1938-1945*. Brno: Atlantis, 1992.

DRATVOVÁ, Albína. *Zrání charakteru*. Věstník ženského školství odborného, ročník XXXI., 1.číslo, blíže nedatováno. MÚA AV ČR, fond Albíny Dratvové, k. 4, i. č. 199.

DRATVOVÁ, Albína. *Filosofovo zpytování svědomí*. Národní listy, 27. září 1938. MÚA AV ČR, fond Albíny Dratvové, k. 5, i. č. 287.

DRATVOVÁ, Albína. *Ženské typy a dnešní krise*. Ženský obzor, 11.července 1939, ročník XXX, číslo 6: 82. MÚA AV ČR, fond Albíny Dratvové, k. 4, i. č. 198.

DRATVOVÁ, Albína. *Smutek vzdělanců*. Praha: Nakladatelství Václav Petr, 1940.

DRATVOVÁ, Albína. *Studentské sebevraždy*. Věstník pedagogický, ročník XVIII, 1940. MÚA AV ČR, fond Albíny Dratvové, k. 4, i. č. 185.

DRATVOVÁ, Albína. *O ženské povídavosti a mužské mlčenlivosti*. Ženský obzor, ročník XXXI, 1940, číslo 5-6. MÚA AV ČR, fond Albíny Dratvové, k. 4, i. č. 177.

DRATVOVÁ, Albína. *Biologický úděl ženy*. Recenze na knihu Heinze Graupnera Zrcadlo ženy, Národní politika 3. srpna 1942, MÚA AV ČR, fond Albíny Dratvové, k. 5, i. č. 216.

DRATVOVÁ, Albína. *Tvoření osobnosti dítěte*, Časopis pro občanskou a tělesnou výchovu, 25. května 1943. MÚA AV ČR, fond Albíny Dratvové, k. 4, i. č. 192.

DRATVOVÁ, Albína. *Žena a doby*. Žena a domov, 15. ledna 1944, MÚA AV ČR, fond Albíny Dratvové, k. 4, i. č. 196.

DRATVOVÁ, Albína. *Žena – uchovatelka hodnot. Žena a domov*, ročník XIII, 1944, č. 9. MÚA AV ČR, fond Albíny Dratvové, k. 4, i. č. 197.

DRATVOVÁ, Albína. *Záškodníci práce. „My 45“*, 1945, ročník I., č. 2. MÚA AV ČR, fond Albíny Dratvové, k. 5, i. č. 286.

DRATVOVÁ, Albína. *Jací dnes jsou*. Svobodné noviny, ročník 2, č. 21, 25. ledna 1946. MÚA AV ČR, fond Albíny Dratvové, k. 5, i. č. 266.

DRATVOVÁ, Albína. *Písemné projevy našich studentů*. Svobodné noviny, 23. srpna 1946. MÚA AV ČR, fond Albíny Dratvové, k. 5, i. č. 277.

DRATVOVÁ, Albína. *Vyšší cíle a nadosobní hodnoty*. Časopis pro občanskou a tělesnou výchovu, 1946, ročník V. (XVII.) č. 4. MÚA AV ČR, fond Albíny Dratvové, k. 4, i. č. 193.

DRATVOVÁ, Albína. *K psychologii němectví*. Recenze na knihu Františka Kovárny „Listy mrtvému příteli“, Svobodné noviny, 3.července 1946, MÚA AV ČR, fond Albíny Dratvové, k. 5, i. č. 234.

DRATVOVÁ, Albína. *Deník 1921-1961. Scientific Diary*. Eds: K. A. Čápková, L. Heczková, Z. Leštinová. Praha : Academia, 2008.

DRATVOVÁ, Albína. *Obráceným kukátkem*. In: A. Honzáková (ed.): Československé studentky let 1890-1930. Almanach na oslavu čtyřicátého výročí založení ženského studia Eliškou Krásnohorskou. Praha: Ženská národní rada a spolek Minerva, 1930, s.190-191.

FISCHER, Jan Ludvík. *Listy o druhých a o sobě*. Praha: Torst, 2005.

FOGLAROVÁ, Eva. „Zelená světýlka“ Jiřiny Popelové. In: *Filosofka Jiřina Popelová. Sborník ke 100. výročí narození a 20. výročí úmrtí významné české filosofky*. Praha: Univerzita Karlova, 2005, s. 12 - 19.

GIROUD, Françoise. *Úctyhodná žena*. Praha: Odeon, 1987.

HARMACH, Kamil. *Otázka vyššího vzdělání žen a rakouský parlament*. In: A. Honzáková (ed.): *Československé studentky let 1890-1930. Almanach na oslavu čtyřicátého výročí založení ženského studia Eliškou Krásnohorskou*. Praha: Ženská národní rada a spolek Minerva, 1930, s. 20-25.

HONZÁKOVÁ, Anna. *K zápasu o lékařské studium*. In: A. Honzáková (ed.): *Československé studentky let 1890-1930. Almanach na oslavu čtyřicátého výročí založení ženského studia Eliškou Krásnohorskou*. Praha: Ženská národní rada a spolek Minerva, 1930, s. 66-76.

HONZÁKOVÁ, Albína. *Ze světového studia ženského*. In: A. Honzáková (ed.): *Československé studentky let 1890-1930. Almanach na oslavu čtyřicátého výročí založení ženského studia Eliškou Krásnohorskou*. Praha: Ženská národní rada a spolek Minerva, 1930, s. 303-330.

JUSTL, Vladimír. *Jen vzpomínka*. In: Filosofka Jiřina Popelová. *Sborník ke 100. výročí narození a 20. výročí úmrtí významné české filosofky*. Praha: Univerzita Karlova, 2005, s.35-38.

KALISTA, Zdeněk. *Po proudu života (2)*. Brno: Atlantis, 1996.

KLEINSCHNITZOVÁ, Flora. *Jak jsme začínaly...* In: A. Honzáková (ed.): *Československé studentky let 1890-1930. Almanach na oslavu čtyřicátého výročí založení ženského studia Eliškou Krásnohorskou*. Praha: Ženská národní rada a spolek Minerva, 1930, s. 126-131.

KORYTA, Jiří. Jaroslav Heyrovský. Praha: Melantrich, 1990.

KRÁSNOHORSKÁ, Eliška. *Slovo k prvním abiturientkám našim*. In: A. Honzáková (ed.): *Československé studentky let 1890-1930. Almanach na oslavu čtyřicátého výročí založení ženského studia Eliškou Krásnohorskou*. Praha: Ženská národní rada a spolek Minerva, 1930, s. 9-20.

KREMEROVÁ, Jiřina. *Vzpomínka na matku*. In: *Filosofka Jiřina Popelová*. Sborník ke 100. výročí narození a 20. výročí úmrtí významné české filosofky. Praha: Univerzita Karlova, 2005, s. 56.

LAUBOVÁ, Soňa. *Žena na území mužů*. Příloha Národní práce, 16. února 1941. MÚA AV ČR, fond Albíny Dratvové, k. 6, i. č. 299.

MORAWETZ, Herbert. *Mých devadesát let*. Praha: Academia, 2008.

PARTSCHOVÁ – TRINGELOVÁ, Helena. *Studium a rodina*. In: A. Honzáková (ed.): *Československé studentky let 1890-1930*. Almanach na oslavu čtyřicátého výročí založení ženského studia Eliškou Krásnohorskou. Praha: Ženská národní rada a spolek Minerva, 1930, s. 211-214.

PEŠKOVÁ, Jaroslava. *Zamyšlení nad dílem Jiřiny Otáhalové-Popelové u příležitosti stého výročí jejího narození*. In: *Filosofka Jiřina Popelová*. Sborník ke 100. výročí narození a 20. výročí úmrtí významné české filosofky. Praha: Univerzita Karlova, 2005, s.10-11.

PETŘÍKOVÁ-PAVLÍKOVÁ, Milada. *Ze školy a ze života*. In: A. Honzáková (ed.): *Československé studentky let 1890-1930*. Almanach na oslavu čtyřicátého výročí založení ženského studia Eliškou Krásnohorskou. Praha: Ženská národní rada a spolek Minerva, 1930, s. 200-203.

POLIŠENSKÝ, Josef. *Historik v měnícím se světě*. Praha: Univerzita Karlova, 2001.

POPELOVÁ, Jiřina. *Zbytečná a škodlivá literatura*. Národní práce, 23. dubna 1939. MÚA AV ČR, fond Jiřiny Popelové, k. 12, i. č. 615.

POPELOVÁ, Jiřina. *Tři prameny ženské epiky*. Národní práce, 18. srpna 1939, 15. MÚA AV ČR, fond Jiřiny Popelové, k. 12, i. č. 613.

POPELOVÁ, Jiřina. *Dějiny a hodnoty*. Svazky úvah a studií, č. 26. Praha: Václav Petr, 1940.

POPELOVÁ, Jiřina. *Knihy do kapsy*. Národní práce, 30. června 1940, 3. MÚA AV ČR, fond Jiřiny Popelové, k. 12, i. č. 617.

POPELOVÁ, Jiřina. Popelová. *Česká žena v dějinách národa*. Národní práce, 6. října 1940, 3. MÚA AV ČR, fond Jiřiny Popelové, k. 12, i. č. 615.

POPELOVÁ, Jiřina. *Hovory s nenarozeným*. Praha: Nakladatelství Václav Petr, 1946.

Z deníku Jiřiny Popelové. In: Filosofka Jiřina Popelová. Sborník ke 100. výročí narození a 20. výročí úmrtí významné české filosofky, Praha: Univerzita Karlova, 2005, s. 57-89.

SLAVÍK, Jan. *Úvaha o dějinném hodnocení*. Výstižek z blíže neurčeného tisku. MÚA AV ČR, fond Jiřiny Popelové, k. 23, i. č. 938.

SOBOTKA, Milan. *Jiřina Popelová – filosofka kultury*. In: Filosofka Jiřina Popelová. Sborník ke 100. výročí narození a 20. výročí úmrtí významné české filosofky. Praha: Univerzita Karlova, 2005, s. 20-22.

SOŠKOVÁ, Jana. *Estetika a etika v horizonte axiologickeho myslenia Jiriny Popelovej*. In: Filosofka Jiřina Popelová. Sborník ke 100. výročí narození a 20. výročí úmrtí významné české filosofky. Praha: Univerzita Karlova, 2005, s. 26-31.

ŠIKLOVÁ, Jiřina. *Sto let od narození profesorky Jiřiny Otáhalové-Popelové*. In: Filosofka Jiřina Popelová. Sborník ke 100. výročí narození a 20. výročí úmrtí významné české filosofky. Praha: Univerzita Karlova, 2005, s. 8-9.

TRBUHOVIČOVÁ-GJURIČOVÁ, Desanka. *Ve stínu Alberta Einsteina. Tragický život Milevy Einsteinové-Marićové*. Praha: Academia, 2007.

TRETERA, Ivo. *Vzpomínky na Bohumila Hrabala a na život vůbec*. Praha, Litomyšl: Paseka, 2011.

TRETERA, Ivo. *Vzpomínky na profesorku Jiřinu Otáhalovou-Popelovou z doby jejího působení na pražské filosofické fakultě*. In: Filosofka Jiřina Popelová. Sborník ke 100. výročí narození a 20. výročí úmrtí významné české filosofky. Praha: Univerzita Karlova, 2005, s. 43-46.

VONDRÁČEK, Vladimír. *Lékař vzpomíná (1895-1920)*. Praha: Avicenum, 1973.

VONDRÁČEK, Vladimír. *Lékař dále vzpomíná (1920-1938)*. Praha: Avicenum, 1977.

WICHTERLE, Otto. *Vzpomínky*. Praha: Academia, 2007.

7.3. Sekundární literatura

BADINTER, Elisabeth. *Materská láska od 17. storočia po súčasnosť*. Bratislava: Aspekt, 1998.

BAHENSKÁ, Marie. *Žena lékařkou?!* In: Dagmar Blümlová – Petr Kubát (eds.): *Čas zdravého ducha ve zdravém těle. Kapitoly z kulturních dějin přelomu 19. a 20. století*. Jihočeské muzeum v Českých Budějovicích, 2009, s. 122-145.

BAHENSKÁ, Marie – HECZKOVÁ, Libuše – MUSILOVÁ, Dana. *Ženy na stráž! České feministické myšlení 19. a 20. století*. Praha: Masarykův ústav a Archiv Akademie věd ČR, 2010.

BARVÍKOVÁ, Hana – JANDEROVÁ, Helena – PODANÝ, Václav. *Fondy a sbírky Archivu Akademie věd České republiky*. Praha: Archiv Akademie věd České republiky, 1999.

BEČKA, Jiří. *Slovanský ústav v letech 1922-1963*. In: *Slavia. Časopis pro slovanskou filologii*. Ročník 68, sešit 3-4, Praha 1999, s. 401-420.

BEČKA, Jiří: *Slovanský ústav v dobách nacistické okupace*. In: A. Kostlán (ed.): *Věda v českých zemích za druhé světové války*, Praha: Archiv Akademie věd ČR, 1998, s. 87-101.

BENSTON, Margaret. *The Political Economy of Women's Liberation*. Toronto: New Hogtown press, 1973.

Členové Československé akademie věd a členové českých národních vědeckých institucí na něž ČSAV navazuje ve své činnosti. Praha: ČSAV, 1968.

BOCK, Gisela. *Ženy v evropských dějinách od středověku do současnosti*. Praha: Lidové noviny, 2007.

BOCK, Gisela. *Equality and Difference in National Socialism*. In: J. W. Scott (ed): *Feminism and History*. Oxford: Oxford University Press, 1996, s. 268-281.

BOURDIEU, Pierre. *Nadvláda mužů*. Praha: Karolinum, 2000.

BRÁDLEROVÁ, Daniela. *Československá národní rada badatelská*. In: A. Míšková, M. Franc, A. Kostlán (eds.): *Bohemia Docta*. Praha: Academia, 2010, s. 332-364.

BRÁDLEROVÁ, Daniela – HÁLEK, Jan. *Osobní a profesní vztahy Milady Paulové a Jaroslava Bidla na pozadí jejich vzájemné korespondence*. In: *Inter laurum et olivam*. Praha, 2007, s. 163-170.

BRÁDLEROVÁ, Daniela – HÁLEK, Jan. (edd.). *Vzájemná korespondence Milady Paulové a Přemysla Šámala* (v tisku).

ČIHAŘ, Václav. *Das Orientalische Institut in Prag während der deutschen Okupation*. In: A. Kostlán (ed.): *Wissenschaft in der böhmischen Ländern 1939-1945*. Praha: Výzkumné centrum pro dějiny vědy, 2004, s. 82-96.

DAVIS ZEMON, Natalie. *Women's history in Transition. The European Case*. *Feminist Studies Volume 3*, 1975, s. 83-103.

ŘURČANSKÝ, Marek. „*Nejstarší česká lékařka – milčičká rodačka MUDr. Eliška Vozábová aneb Nejen Vavák...* Nymburský deník č. 30, 5. února 2010, s. 11.

ŘURČANSKÁ, Michaela. *Osudy českých vědců za druhé světové války*. Bakalářská práce. Praha: FHS UK, 2003.

FRIEDAN, Betty. *Ženská mystika*. Praha: Pragma, 1999.

GROSZ, Elizabeth – de LEPERVANCHE, Marie. *Feminism and Science*. In: B. Caine – E. Grosz. – M. de Lepervanche (eds.): *Crossing Boundaries. Feminisms and the Critique of Knowledges*. Sydney – Wellington – London – Boston: Allen & Undin, 1998.

HABERMAS, Rebekka. *Geschlechtergeschichte und „antropology of gender“*. *Geschichte einer Begegnung*. In: Historische Anthropologie – Kultur, Gesellschaft, Alltag I., 1993, s. 485-509.

HÁJÍČEK, Jakub. *Komeniologie: setkávání a střetávání*. In: Věda a technika v Československu v letech 1945-1960, Praha, 2010, s. 456-459

HARAWAY, Donna J. *Situated Knowledges: The Science Question in Feminism and the Privilege of Partial Perspective*. In: D. Haraway: *Simians, Cyborgs, and Women. The Reinvention of Nature*. New York: Routledge, 1991.

HARDING, Sandra. *The Science Question in Feminism*. Ithaca and London: Cornell University Press, 1986.

HOWE, Florence. *Myths of coeducation*. Bloomington, University of Indiana Press, 1984.

HAVRÁNEK, Jan – POUSTA, Zdeněk (red.). *Dějiny Univerzity Karlovy IV*. Praha: Karolinum, 1998.

HAVRÁNEK, Jan. *Univerzita Karlova, rozmach a perzekuce 1918-1945*. In: J. Havránek. – Z. Pousta (red.): *Dějiny Univerzity Karlovy IV*. Praha: Karolinum, 1998, s. 19-59.

JANKO, Jan. *Paměti a jiné archiválie*. In: Sekyrková, Milada (ed.). *Paměti a vzpomínky jako historický pramen. Práce z dějin techniky a přírodních věd*. Praha: Národní technické muzeum, 2006, s. 97-108.

JANKO, Jan. *Vědy o životě v českých zemích 1939-1945: útočiště, změny, nové perspektivy*. In.: A. Kostlán (ed.): *Věda v českých zemích za druhé světové války*, Praha: Archiv Akademie věd ČR, 1998.

LEIKERT, Jozef. *Černý pátek sedmnáctého listopadu*. Praha: Univerzita Karlova, 2000.

MÁDLOVÁ, Vlasta. *ČAVU v nové republice*. In: A. Míšková, M. Franc, A. Kostlán (eds.): *Bohemia Docta*. Praha: Academia, 2010, s. 365-417.

- MARTÍNEK, Jiří. *Geografka po návratu z války*. In: Věda a technika v Československu 1945-1960. Praha: NTM, 2009, s. 451-454.
- MARTINOVSKÝ, Martin. *Česká akademie věd a umění v době nacistické okupace 1939-1945*. In: A. Kostlán (ed.): Věda v českých zemích za druhé světové války, Praha: Archiv Akademie věd ČR, 1998, s. 39-52.
- MARTINOVSKÝ, Martin. *Jiřina Popelová – Otáhalová. Úvod k inventáři osobního fondu*. In: *Archivní přehled. Fondy uspořádané v letech 1996-2004. Zpráva o činnosti v Archivu AV ČR za rok 2004*. Praha: Archiv Akademie věd, 2004, s. 102-117.
- MATONOHA, Jan. *Ženy a věda: feministické epistemologie a kritika vědeckého diskurzu*. In: M. Linková – A. Červinková: *Myšlení hranic. Genderové pohledy na racionalitu, objektivitu a vědouce subjekt*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2003.
- MÍŠKOVÁ, Alena. *Německá univerzita za 2. světové války*. In: J. Havránek. – Z. Pouta (red.): *Dějiny Univerzity Karlovy IV*. Praha: Karolinum, 1998, s. 213-234.
- MÍŠKOVÁ, Alena – PAĎOUREK, Jan. *Bedřich Mendl 29. srpna 1892 – 28. září 1940*. In: Vědecká konference k 100. výročí narození Bedřicha Mendla, prvního profesora hospodářských dějin Univerzity Karlovy 1898-1992.
- MUSILOVÁ, Dana. *Uplatnění absolventek vysokých škol v období první republiky*. In: M. Pokorná (ed.). *Semináře Výzkumného centra pro dějiny vědy z let 2000-2001, Práce z dějin vědy 3*. Praha: Arenga, 2002, s. 171-180.
- NIKLÍČEK, Ladislav – KOSTLÁN, Antonín. *Vývoj českých vědeckých institucí a spolků do 80. let 19. století a návrh Akademie věd J. E. Purkyně*. In: A. Míšková, M. Franc, A. Kostlán (eds.): *Bohemia Docta*. Praha: Academia, 2010, s. 145-184.
- PETRÁŇ, Josef. *Královská česká společnost nauk: Místo České učené společnosti v dějinách a v proudu vědy*. In: *České dějiny ve znamení kultury (výbor studií)*. Pardubice: Univerzita Pardubice, 2010, s. 285-293.

- PETRÁŇ, Josef. *Univerzita Karlova ve dnech mnichovské krize 1938*. In: *České dějiny ve znamení kultury (výbor studií)*. Pardubice: Univerzita Pardubice, 2010, s. 389-436.
- PETRÁŇ, Josef. *Ženy na pražské filozofické fakultě*. In: *České dějiny ve znamení kultury (výbor studií)*. Pardubice: Univerzita Pardubice, 2010, s. 368-388.
- PEŠEK, Jiří – MÍŠKOVÁ, Alena – SVOBODNÝ, Petr – JANKO, Jan. *Německá univerzita*. In: J. Havránek. – Z. Pousta (red.): *Dějiny Univerzity Karlovy IV*. Praha: Karolinum, 1998, s. 181-212.
- POKORNÁ, Magdaléna. *Královská česká společnost nauk*. In: A. Míšková, M. Franc, A. Kostlán (eds.): *Bohemia Docta*. Praha: Academia, 2010, s. 58-144.
- POKORNÝ, Jiří. *Odkaz Josefa Hlávky*. Praha: Academia, 2008.
- POKORNÝ, Jiří. *Česká akademie věd a umění do roku 1918*. In: A. Míšková, M. Franc, A. Kostlán (eds.): *Bohemia Docta*. Praha: Academia, 2010, s. 194 -233.
- POUSTA, Zdeněk. *Ženy nebadají jinak!* In: M. Pokorná (ed.): *Semináře výzkumného centra pro dějiny vědy z let 2000-2001, Práce z dějin vědy 3*, Praha, 2002, s. 163-170.
- RATAJOVÁ, Jana. *Feminismus, dějiny ženy a gender history v recenzní rubrice Českého časopisu historického letech 1990 – 2002*. In: L. Storchová – J. Horský (eds.): *Paralely, průsečíky, mimoběžky, teorie, koncepty a pojmy v české a světové historiografii 20. století*. Praha: Alois International, 2009, s. 217-229.
- RENZETTI Claire M. – CURRAN Daniel J. *Ženy, muži a společnost*. Praha: Karolinum, 2005.
- SEKYRKOVÁ, Milada (ed.). *Paměti a vzpomínky jako historický pramen*. Práce z dějin techniky a přírodních věd. Praha: Národní technické muzeum, 2006, svazek 10.
- SCOTT, Joan W. *Gender: A Useful Category of Historical Analysis*. *American Historical Review*, 1986, vol 91, No 5, s. 1053-1075.

SCOTT, Joan W. *Gender and Politics of History*. New York: Columbia University Press, 1988.

SCHRIEBINGER, Londa. *The Mind Has No Sex? Women in the Origins of Modern Science*. London: Harvard UP, 1989.

STORCHOVÁ, Lucie. *Konceptualizace genderu v Historische Antropologie*. In: L. Storchová (ed): *Conditio Humana konstanta či historická proměnná? Koncepty historické antropologie a teoretická reflexe v současné historiografii*. Praha: FHS UK, 2007.

SVOBODNÝ, Petr: *Lékařky v českých zemích v první polovině 20. století*. Praha: Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensia 35, č. 1-2, 1995, s. 75-87.

ŠALDOVÁ, Kateřina. – TUPÁ, Barbora. *Zvládnou to všechno sama. Zvládnou to všechno sama? Vědecká práce a rodina v sociálně-politickém kontextu*. In: *Kontext: časopis pro gender a vědu*. 1-2/2004, s. 27-42.

ŠLECHTOVÁ, Alena – LEVORA, Josef. *Členové České akademie věd a umění 1890-1952*. Praha: Academia, 2004.

ŠTEMBERKOVÁ, Marie. *Doktorky filozofie a medicíny na pražské univerzitě od r. 1901 od konce první světové války*. Praha: Documenta Pragensia 13, 1996, s. 213-224.

ŠTRBÁŇOVÁ, Soňa. *The Institutional Position of Czech Women in Bohemia 1860-1938*. In: S. Štrbáňová - I. H. Stamhuis – K. Mojsejová (eds.). *Women, Scholars and Institutions*. Praha: Výzkumné centrum pro dějiny vědy, 2004, s. 69-97.

TEŠÍNSKÁ, Emilie. *Vznik a působnost přírodovědného spolku „lotos“ v českých zemích*. In.: H. Binder, B. Křivohlavá, L. Velek (eds.): *Místo národních jazyků ve výchově, školství a vědě v habsburské monarchii 1867-1918*. Praha: Výzkumné centrum pro dějiny vědy, 2003, s. 345-399.

TĚŠÍNSKÁ, Emilie – SCHWIPPEL, Jindřich. Masarykova akademie práce. In.: A. Míšková, M. Franc, A. Kostlán (eds.): *Bohemia Docta*. Praha: Academia, 2010, s. 286-331.

VALDROVÁ, Jana. *Stereotypy a klišé v mediální projekci genderu*. Sociologický časopis 37/2001, 2001, s. 183-205.

VALDROVÁ, Jana. *Ženská a mužská role v jazyce*. ABC feminismu. Brno: Nesehnutí, 2004, s. 9-16

VANĚK, Miroslav a kol. *Orální historie. Metodické a „technické“ postupy*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2003.

VANĚK, Miroslav. *Orální historie ve výzkumu soudobých dějin*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2004.

VANĚK, Miroslav – MŮCKE, Pavel – PELIKÁNOVÁ, Hana. *Naslouchat hlasům paměti. Teoretické a praktické aspekty orální historie*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2007.

ZOUHAR, Jan – PAVLINCOVÁ, Helena – GABRIEL, Jiří. *Česká filosofie v letech protektorátu. Poznámky k tématu*. Brno: Masarykova univerzita, 2007.

7.4. Internetové zdroje

HAVELKOVÁ, Hana. *České badatelky mezi Východem a Západem: komparativní pohled*. Konference Cesty labyrintem – proč je stále tak málo žen ve vědě? [online] [cit. 25.7.2008] Dostupné z: <http://www.cec-wys.org/prilohy/1c261010/havelkova_hana.pdf>.

Historie Orientálního ústavu. [online] [navštíveno dne 2.6.2011] Dostupné z: <<http://www.orient.cas.cz/o-nas/historie/>>.

SOKOLOVÁ, Věra. *Důležitější než kult matky byl v nacistickém Německu kult otce*. [online] [cit. 28.7.2008] Dostupné z: <<http://www.ta-gita.cz/publicisticno/dulezitejsi-nez-kult-matky-byl-v-nacistickem-nemecku-kult-otce/>>.

ŠTRBÁŇOVÁ, Soňa. *Ženy ve vědě v letech 1840–1989*. [online] [cit. 29.7. 2008]

Dostupné z:

<<http://www.veda.cz/article.do;jsessionid=FE212222AD835D9823FFC03C77201D22?articleId=22769>>

8. ABSTRAKT

Disertační práce je zaměřena na podmínky a možnosti vědeckého bádání za druhé světové války. Zejména se soustřeďuje na to, jaký dopad mělo (anebo mohlo mít) pohlaví badatele na jeho práci a snaží se postihnout genderové aspekty, které zvláště tuto práci ovlivňovaly. V širším časovém kontextu je zpracován přehled vědeckých institucí a vědeckých společností té doby, včetně konkrétního podílu českých vědkyň na jejich fungování. Nedílnou součástí tohoto tématu je nástin vývoje těchto vědeckých společností a přehled vývoje českého ženského vysokoškolského studia.

Důležitou otázkou je zde i obecný přístup nacistů k mužům a ženám za protektorátu, který měl také svá genderová specifika. V rámci nacistické ideologie byly totiž genderové vztahy založeny na rozdílnosti mezi pohlavími. Nacistické Německo bylo patriarchálním státem a tak i otázka pohlaví byla důležitou především jako jedna z mnoha binarit. Jakým způsobem se mohla za druhé světové války u nás prosadit žena – vědkyně, je demonstrováno na příkladu filozofky Jiřiny Popelové. Zajímavá je v této souvislosti i skutečnost, že Jiřina Popelová musela v této době skloubit svou práci i s péčí o malou dceru. V tomto kontextu disertační práce mapuje také možnosti hlídání dětí za protektorátu, protože tato zdánlivá maličkost je pro rodiče důležitým předpokladem pro možnost aktivní vědecké nebo jiné pracovní činnosti.

Další konkrétní osobností naší vědy, které se disertační práce věnuje, je filozofka Albína Dratvová, která proslula nejen jako autorka uznávaných filozofických propedeutik, ale ve své práci se obracela také k psychologii. Práce je orientována zejména na leitmotiv jejích prací, kterým byly ženy. V mnoha svých dílech se Albína Dratvová vyslovuje k ženskému charakteru, ženskému pohledu na svět a má potřebu tematizovat jej a konfrontovat s pohledem mužským. Díky množství archivních materiálů je k dispozici značná suma dobových článků, deníkových záznamů a korespondence, kde toto téma otevírá. Její aktivita v této oblasti bádání vrcholí za druhé světové války. V tomto kontextu zde vyvstává ještě další rovina, a to rovina vlastenecká. Zajímavá je i skutečnost, že Albína Dratvová byla v mnoha ohledech pro své okolí prototypem feministky, a to se všemi klišé, která se s tímto pojmem pojí. Disertační práce má za cíl také sledovat v jejím díle, v deníku a ve vzpomínkách pamětníků, jak se tomuto spojení bránila a odmítala jej. Přesto lze nalézt paralely v jejích názorech, které rezonují s ústředními myšlenkami ženského hnutí obecně. Méně podrobně je pak ještě připomenuta osobnost Milady Paulové jako první české docentky a univerzitní profesorky a dále lékařky Elišky Vozábové.

Disertační práce se opírá zejména o archivní materiály, dosud publikovanou literaturu a studie. V otázce konkrétních osudů je využita také metoda orální historie. Jelikož ženy jsou stále ve společnosti primárně spojovány s mateřstvím, přibližuje exkurz také nelehké postavení prvních českých absolventek vysokých škol, studentek a vědkyň ve vztahu k mateřství. Tehdejší společnost, která nahlížela na ženy právě prizmatem mateřství, přiměla naše první akademičky zabývat se tímto tématem, aby konfrontovaly svůj pohled se svým vlastním postavením ve společnosti.

Klíčová slova: gender, 2. světová válka, vědecké bádání, mateřství, Jiřina Popelová, Albína Dratvová, harmonizace rodinného a pracovního života.

ABSTRACT

The dissertation is focused on conditions and possibilities of scientific research during the Second World War. The crucial question is what impact had (or could have had) gender on the scientist's work and what are gender aspects which have influenced scientist's work. There is also elaborated a list of scientific institutions and societies of this time, which introduces concretely participation of Czech women-scientists in their functioning. Inseparable part of this topic is outline of scientific institutions development and overview of Czech women university studies.

Very important question is also general access of Nazis to men and women in time of the Protectorate which also have had its gender specifics. Gender relationships were founded on the difference between men and women in the frame of Nazi ideology. Nazi Germany was patriarchal country and the question of gender was important especially as one of many binaries. In which ways could woman-scientist assert of herself during the Second World War is demonstrated on the example of philosopher Jiřina Popelová. Interesting is the fact that Jiřina Popelová had to harmonize her work and care for her little daughter in this time. There is also pointed the possibility of looking after children in the time of Protectorate because this apparent detail is important assumption for parents working or scientific activities.

The dissertation is focused also on the personality of the significant woman in Czech science – the philosopher Albína Dratvová, who is famous not only as the author of the reputable philosophical propaedeutics but also due to her publications influenced by the psychology. The main question of the thesis is the leitmotiv of her work – women. Albína Dratvová analyses in a plenty of her publications the female nature, elevation on the world and reviews it with the masculine perspective. In this case is a number of the archival material available like articles, diary notes and letters where this topic is discussed. Her activity in this district of the scientific research culminates during the World War II. The study is also focused on the point of patriotism in this context. Also the fact that the surroundings saw her often as a feminist appears to be interesting because Albína Dratvová strictly refused this labelling. The target of the thesis is also to follow in diary books and contemporary memories how Dratvová refused this labelling. There is possible to find the parallels in her views with the ideas of the woman's movement after all. Less detailed is pointed the personality of Milada Paulová as a first Czech associate and university professor and also of the physician Eliška Vozábová.

This dissertation is especially based on archival materials, till now published literature and studies. By concrete destinies is used method of oral history. Because women are primarily associated with motherhood the study is focused also on an uneasy position of the first Czech university graduates, women-students and women-scientists in relation to the motherhood. Former society, which evaluated women especially through the motherhood concept, forced our first women-scientist to discuss this topic so that they could confront their own view with their own position in the society.

Keywords: gender, The Second World War, scientific research, motherhood, Jiřina Popelová, Albína Dratvová, work life balance.

DIE ZUSAMENFASSUNG

Diese Dissertationsarbeit beschäftigt sich mit den Bedingungen und Möglichkeiten der wissenschaftlichen Forschung während 2. Weltkriegs. Die Arbeit konzentriert sich vor allem auf die Frage, welche Folge das Geschlecht des Wissenschaftlers /der Wissenschaftlerin auf seine/ihre Arbeit hatte (oder haben konnte) und versucht die Genderaspekte zu fassen, die die Arbeit beeinflusst haben. In diesem Kontext ist bearbeitet die Liste der wissenschaftlichen Institutionen und der wissenschaftlichen Gesellschaften der Zeit einschließlich des konkreten Anteiles der tschechischen Wissenschaftlerinnen und deren Funktionierung. Der Bestandteil dieses Themas ist der Entwurf der Entwicklung dieser wissenschaftlichen Gesellschaften und Überblick der Entwicklung des tschechischen Frauenhochschulstudiums.

Die wichtige Frage ist auch die allgemeine Stellung der Nazisten zu Männern und Frauen in der Zeit des Protektorats, die auch ihre Genderbesonderheiten hatte. Im Rahmen der nazistischen Ideologie wurden die Genderbeziehungen auf den Unterschiedlichkeiten zwischen Geschlechtern aufgebaut. Nazistisches Deutschland war ein patriarchaler Staat und auch die Frage des Geschlechtes war wichtig vor allem als eine von vielen Binaren. In welcher Weise konnte sich die Frau-Wissenschaftlerin während 2. Weltkriegs bei uns durchsetzen ist am Beispiele von Philosophin Jiřina Popelová demonstriert. Interessant ist auch die Tatsache, dass Jiřina Popelová musste in dieser Zeit ihre Arbeit mit der Sorge für ihre kleine Tochter verbinden. In diesem Kontext erkundigt die Arbeit die Möglichkeit der Kinderbewachung in der Zeit des Protektorats, weil diese scheinbare Kleinigkeit ist für die Eltern eine wichtige Voraussetzung für aktive wissenschaftliche oder andere Arbeitstätigkeit der Eltern.

Weitere konkrete Persönlichkeit, mit der sich diese Arbeit beschäftigt, ist die Philosophin Albína Dratvová. Dratvová wurde nicht nur als Autorin der angekannten philosophischen Propedeutiken bekannt, sondern auch für ihre psychologische Forschung. Mein Beitrag beachtet vor allem das Leitmotiv ihrer Arbeit, das heißt die Frauen. In vielen Werken spricht sich Albína Dratvová zum weiblichen Charakter und zur weiblichen Weltansicht aus und thematisiert und konfrontiert sie mit der männlichen Einstellung. Dank der großen Menge der Archivmaterialien gibt es viele Zeitartikel, Tagebuchnotizen und Korrespondenz, wo wir dieser Thematik begegnen können. Ihre Aktivität in diesem Bereich gipfelt während 2. Weltkriegs. In diesem Kontext entsteht hier eine weitere Schicht – Nationalpatriotismus. Es ist interessant, dass Albína Dratvová für viele Leute

einen Prototyp der Feministin mitsamt allen Klischees darstellte, die mit diesem Begriff verbunden sind. Die Dissertation zeigt, wie sich Albína Dratvová in ihrem Werk, in Tagebüchern und im Spiegel der Erinnerungen ihrer Zeitgenossen gegen diese Verbindung gewehrt hat und wie sie es abgelehnt hat. Trotzdem kann man Parallelen in ihrer Ansichten finden, die mit den Hauptgedanken der feministischen Bewegung rasonieren. Nicht mehr so ausführlich ist die Persönlichkeit von Milada Paulová als erste tschechische Dozentin und Universitätsprofessorin und auch der Ärztin Eliška Vozábová erinnert.

Die Dissertationsarbeit stützt sich auf Archivmaterialien, bis jetzt publizierte Literatur und Studien. Beim Thema der wirklichen Schicksale ist die Methode der Oralgeschichte benutzt. Denn die Frauen sind in der Gesellschaft primär mit Mutterschaft verbunden, zeigt die Arbeit näher auch die komplizierte Stellung der ersten tschechischen Universitätsabsolventinnen, Studentinnen und Wissenschaftlerinnen in Beziehung zum Mutterschaft. Die damalige Gesellschaft, die die Frauen vor allem durch Prisma des Mutterschaftes angesehen hat, bewegte unsere ersten Akademikerinnen sich mit diesem Thema zu beschäftigen, damit sie ihre eigene Sicht mit ihrer Stellung in der Gesellschaft konfrontieren.

Parole: gender, 2. Weltkrieg, die wissenschaftliche Forschung, die Mutterschaft, Jiřina Popelová, Albína Dratvová, Harmonization des Familien - und Arbeitslebens.

9. SEZNAM PŘÍLOH

Příloha č. 1 – Sdělení Ministerstva školství a národní osvěty, adresované presidiu Slovanského ústavu, podle kterého nemohou být v souladu s vládním nařízením ze 4. července 1939 Židé členy veřejných vědeckých ústavů, učených společností a jiných vědeckých institucí povahy vědecké.

Příloha č. 2 – Návrh na nová členství v Orientálním ústavu z roku 1939.

Příloha č. 3 – Náhled stránky z revidovaného seznamu členů Orientálního ústavu z doby okupace z roku 1940. Na vrchní polovině stránky je vysvětleno označení členů navržených na suspendování po dobu války apod.

Příloha č. 4 – Náhled na seznam zvolených členek širšího výboru Sdružení vysokoškolsky vzdělaných žen zvolených 18. března 1931.

Příloha č. 5 – Logo Sdružení vysokoškolsky vzdělaných žen.

Příloha č. 6 – Náhled na originál statistiky sestavený Libuší Pajerovou pro potřeby Sdružení vysokoškolsky vzdělaných žen o pohybu studia žen v jednotlivých oborech vysokých škol v ČSR do roku 1930.

Příloha č. 7 – Finanční bilance spolku Lotos z 22. března 1938.

Příloha č. 8 – Záznam rozhovoru s Prof. PhDr. Ivo Treterou, CSc., který se uskutečnil dne středu 6. ledna 2010 na FF UK v Praze.

Příloha č. 9 – Záznam rozhovoru s Doc. PhDr. Vladimírem Justlem, CSc., který se uskutečnil dne 7. května 2010 na adrese Křižovnická, Praha 1.

Příloha č. 10 – Fotografie Jiřiny Popelové z přebalu *Sborníku ke 100. výročí narození a 20. výročí úmrtí významné české filosofky*.

Příloha č. 11 – Portrétní fotografie Jiřiny Popelové.

Příloha č. 12 – Svatební fotografie Jiřiny Popelové a Karla Otáhala.

Příloha č. 13 – Fotografie Albíny Dratvové z fakultního tabla, říjen 1946.

Příloha č. 14 – Náhled na originál deníkového zápisku Albíny Dratvové.

Příloha č. 15 – Fotografie Albíny Dratvové z kurzu vaření, 25. února 1943.

Příloha č. 16 – Milada Paulová na lázeňské promenádě v Poděbradech.

Příloha č. 17 – Záznam rozhovoru s PhDr. Miroslavem Tejchmanem, DrSc., který se uskutečnil dne 7. dubna 2011 na katedře FSV UK v Jinonicích.

Příloha č. 18 – Fotografie Elišky Vozábové z roku 1932.

Příloha č. 19 – Opis dopisu Albíny Honzákové, adresovaný Elišce Vozábové s návrhem na vybudování „Domova MUDr. Anny Honzákové“.

Příloha č. 20 – Záznam rozhovoru s PhDr. Zdeňkem Poustou o Růženě Vackové, který se uskutečnil dne 16. března 2011 na FF UK, Celetná, Praha 1.

Příloha č. 21 – Fotografie Růženy Vackové.

Příloha č. 22 – Sešit vězeňských přednášek Růženy Vackové, které ve vězení zapsala a uchovala Dagmar Skálová.

Příloha č. 23 – Záznam rozhovoru s Prof. MUDr. Milanem Šamánkem, DrSc., který se uskutečnil dne 19. listopadu 2010 v Hotelu G-Rex v Poděbradech.

Příloha č. 24 – Jiřina Popelová v úloze babičky.

Příloha č. 25 – Fotografie Antonie Dickertové.

Příloha č. 26 – Dopis, kterým byla Albína Dratvová jmenována mimořádnou členkou KČSN.

Příloha č. 27 – Dopis vedení MAP Albíně Dratvové, kterým byla jmenována externím členem komise pro organizaci domácnosti při IV. ekonomickém odboru MAP.